

и. 4659

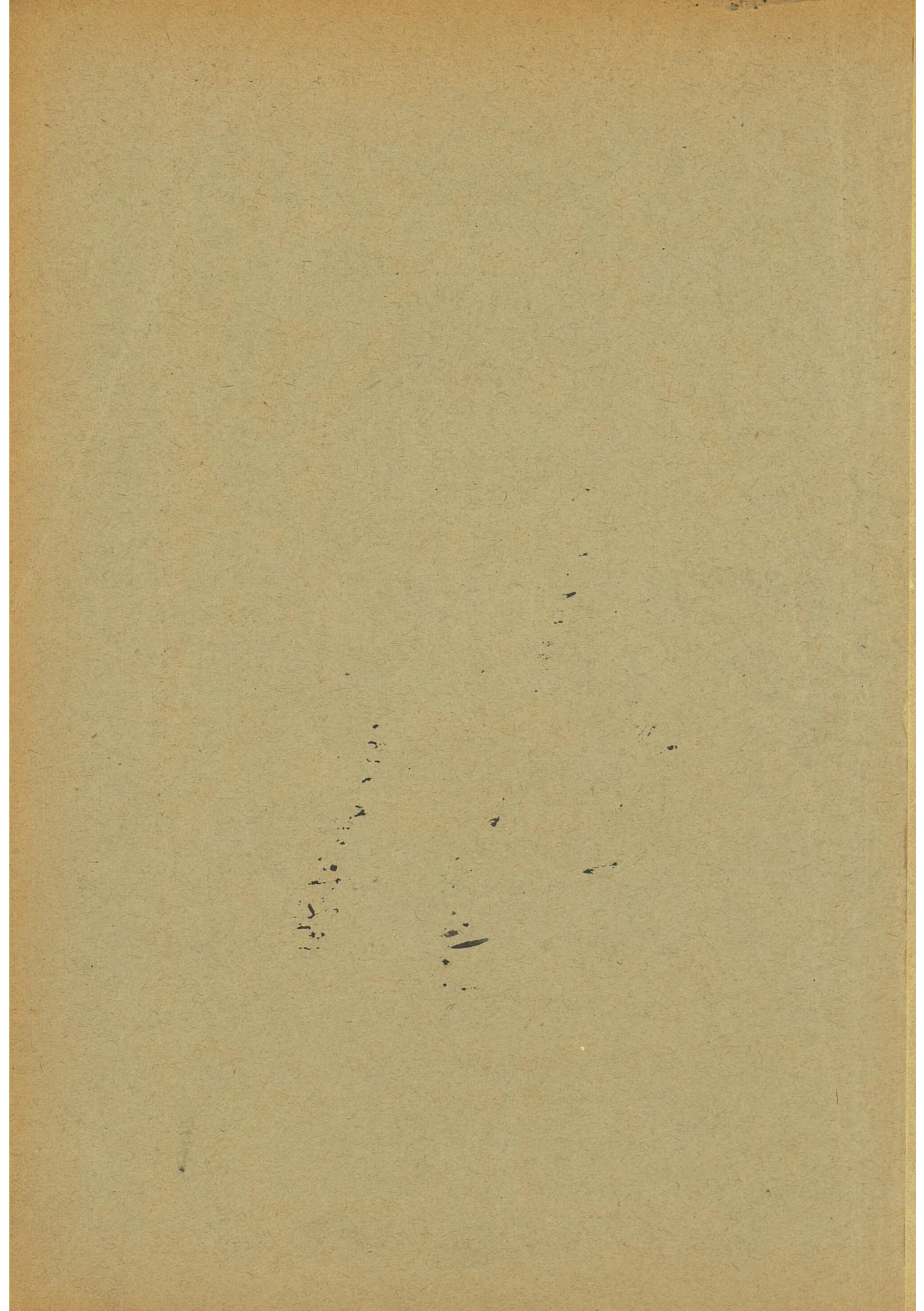
С. РУСОВА

Н О В І
М Е Т О Д И
Д О Ш К І Л Ь Н О Г О
В И Х О В А Н Н Я

“СІАЧ”-ПРАГА-1927

М. ВИТИНСЬКИЙ

93

Ч. 36.

На правах рукопису

Проф. С. Р У С О В А.

99735

Н О В І М Е Т О Д И

Д О Ш К І Л Ь Н О Г О В И Х О В А Н Н Я.

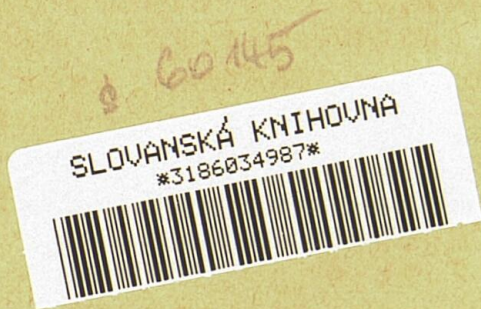
В и д а в н и ц т в о "С І Я Ч"

при Українському Вищому Педагогічному Інституті

ім. М. Драгоманова.

П р а г а - 1 9 2 7.

u 4659

Г Л А В А І.

Щ о т а к е д о ш к і л ь н е

в и х о в а н н я .

Що називати вихованням. - Справжнє виховання треба починати з першим днем народження дитини. Не слід думати, що дитина навіть першого дня після свого народження є лише комплекс певних фізіологічних процесів. Вже в цій маленькій істоті маються ті зерна, з яких у майбутньому зформується індивідуальність людини й тільки найпильніша увага до всіх виявів фізичного та духового складу дитини може забезпечити доконаний розвиток духа й тіла дитини.

Дитина розвивається поволі та ступнево й завдання виховників утворити навколо дитини таку атмосферу життя, в якій всі сили її могли би найкраще розвинутися та щоби разом із тим усі негативні риси відпали, не зустрічаючи для себе сприятливих умов. Спостерегаючи уважно дитину, ми легко примітимо ті особливості, що різнять її від дорослої людини. Пульсація, вразливість, мозок, що має розвинутися в 4 - 5 разів більше, м'яккість кісток, ніжність шкіри - все це становить особливості дитячого організму, з якими постійно доводиться числитися. Ці ж спостереження приведуть нас до того висновку, що сама тямка "дитинство" не є чимось суцільним, її зміст міняється кожного періоду розвитку дитини. Як що ми скажемо, що вік дитини це вік до 7 рок., ми цим нічого певного не визначимо, бо за ці роки дитина переживе декільки періодів і з них кожний вимагає особливих умов, особливого плекання.

Природньо весь дошкільний вік дитини можна поділити на такі періоди:

1. Від народження до прорізу зубів;
2. Від прорізу зубів до розвитку початку мови, себ-то від 2 до 4 р.;
3. Від розвитку мови до початку розвитку фантазії - уяви;
4. Період інтелектуально - волевої від 5 до 7р.

Кожний з цих періодів має не лише свої фізіологічні й анатомічні відміни, а й різні психічні ухилення. Різні пануючі інтереси можуть бути обмежені. І завдання дошкільного виховання - викликати й задоволити такі інтереси, що цілком відповідаючи вікові дитини, взагалі сприяли б інтелектуальному й чутливому розвитку дитини.

У фізичному відношенні цей дошкільний вік у всіх своїх часових періодах вимагає великої уваги що до належного розвитку м'язів, зміслів, до координування всіх рухів і зміцнення цілого організму, до врегулювання емоцій і взагалі до оздоровлення цілого організму, як нервового, так і м'язового його складу. Цей вік є ґрунтом для всього майбутнього розвитку дитини, це є час, коли закладається фундамент фізичного й духовного здоров'я на ціле життя. Недармо сауїти, педагоґи казали: дайте нам дитину до 5 р. і ми назавше дамо їй той напрямок, який нам треба. Оскільки ж у цей саме період дитина набирає собі сил і здоров'я, то тут і праця виховника повинна бути тісно пов'язана з працею лікаря, одна другу контролюючи. У дитини цього віку, починаючи ще від 2 р., не весь кістяк цілком закріпів, треба оберегати його від якого небудь скривлення, особливо в дітей рахітичних. Суглоби гнучкі й легко можуть давати вивихи, як напр. та гра дорослих із дітьми, коли вони хапають дитину за одну руку та грубо кружляють нею. Особливо треба берегти плече та бедро від усяких здвигів. Шлункові травлячі органи теж ще не можуть перетравити ні дуже великої кількості ні дуже грубої страви. Треба дітям давати їсти поволі й тримати живіт у теплі. Дихання маленької дитини частіше, ніж у дорослих людей; воно має відбуватися цілком вільно, щоб одежа не заважала. Росте дитина дуже швидко, а збільшення її ваги дає найкращий доказ нормального розвитку. Тому конче й треба періодично важити та обміривати дітей, записувати й слідкувати за зменшенням ваги і причиною того.

Нормальний середній зріст і вага дитини приблизно такі:

В і к	З р і с т у с а н т.	В а г а в к і л.
Народження	50	3,250.
1 року	70	9,750.
3 р.	85	12.
4 р.	98	15.
5 р.	103	17.
6 р.	108	19.
7 р.	114	20.

Часто бувають задержки в рості й увазі пониження. Це дуже важливі вказівки, на які треба звернути увагу, як лікаря, так і виховника, бо це завше відбивається й на духовному розвитку дитини.

Кожна дитина повинна мати свою картку фізичного здоров'я з кривими її розвитку й такі виміри треба ро-

бити не менше одного разу на місяць.

Ріст легко виміряти: до стіни прибивають шматок чорного лінолеума, під нього ставлять дитину так, щоб п'яти у неї були з'єднані, голова рівно, руки спущені долу. Міряють і сидячу дитину, щоб знати обсяг грудей. Міряють і тораки: горизонтально проводять бинду, поділену на міліметри, під руками навкруги тіла. Міряють двічі при видиханні й вдиханні.

Для зважування треба мати правильну вагу й важити завше лише в сорочці, а як що обставини того не дозволяють, то кожного разу в однаковому одязі.

Зразків для санітарної картки існує чимало. Кожну треба розлічувати так, щоб були графи для віку дитини, її імені, її ваги, обмірів та хвороб, що їх дитина перенесла.

Для зразку подаємо таку картку:

Вік при з'явленні	Рік важкі	Стан при важкі	Рік важкі	Рік важкі	на стану місця здійсн.	на ст. місця	Висота важкі важкі	Темп слабкі	Кількість важкі важкі	Рік	Вага.	Міраж.	Судж.	Стан важкі

Можна ці спостереження занотовувати або на картках, або в книзі для цього призначеній і перевіряти ці нотатки слід разом із батьками. Вигодатних спостережень - та, що з них можна знати, хто в групі найслабший і тоді не слід вимагати від нього того, що було би для нього не під силу. Взагалі одним із перших обов'язків керівника всякої дошкільної організації - це встановити, з якими дітьми доведеться працювати, встановити їх фізичний та духовний стан. Зрозуміло, що це можна зробити на підставі перших же вражень, але спостереження треба починати й провадити систематично. Треба встановити, чи нема серед дітей дефективних, невірноважених, відсталих чи навпаки видатних, що різко відділяються від останніх. Встановити аномальність - річ дуже тяжка, хоча б і за допомогою лікаря. Але є деякі моменти, що на них мусить педагог звернути особливу увагу й для певнішого їх висвітлення запросити спеціаліста - дитячого психіатра.

Є різні аномальності: одні - природжені, зв'язані з тим або іншим органічним дефектом, другі, що

повстали з невідповідного виховання або хибного виховання в родині. Часто одне почуття страху, коли дитина довгий час перебуває під його впливом, викликає цілу низку аномальних явищ: нервозність, брехливість, заїкування, надмірну скритність і недовіря до чужих.

Є такі аномальності, що зникають при добрих умовах і є навпаки такі, що їх звичайним вихованням не дається виправити, а вимагають спеціального; таких дітей треба, як найскорше відокремити від останніх, бо діти легко піддаються сугестії. Таких дітей треба ізолювати ще й тому, що вони вимагають більш індивідуальної уваги від виховника. Про відповідні умови життя особливо треба дбати для дітей дефективних - давати їм добру їжу, провадити з ними правильні, регулярні фізичні вправи, головню на повітрі, купати, не перевтомлювати. Др. М е к к е н з і каже, що иноді одним таким плеканням можна досягти значного поліпшення в інтелектуальному та фізичному стані дітей.

Взагалі в дошкільному віці тяжко розпізнати дефективність окремих дітей - яскравіше вона проступає лише в пізнішому віці. Раніше ніж визнати дитину дефективною, треба пильно придиватися до неї чи духовому розвитку її не перешкоджають які небудь фізичні фактори - з ними треба так само вести боротьбу. Такими факторами є напр. - аденоїди, анемія, недостатньо швидкий ріст, то що. На все це треба звертати пильну увагу, щоб не допуститися скорого й помилкового висновку про духову дефективність дитини.

Стежити треба, чи не має дитина нахилу до онанізму й першого ж підозріння вистарчас, щоб за нею був встановлений найсуворіший догляд, щоб цій ледь звичці не дати розвинутися.

Дефективність малих дітей часто виявляється в нахилі до брехні, до крадіжок, до жорстокости. Про це, однак, кова буде далі. Тепер же, щоб встановити хоч яку небудь норму правильного розвитку дитини, хоча б інтелектуального, звернемося до таблиць славетних французьких психологів Б і н е й С и м о н а з їх брошури: "*La mesure du développement de l'intelligence chez les jeunes enfants*". Таблиці ці, що правда, не дуже задовольняють, бо визначають надто низьку міру розвитку для кожного віку, але поки наука визнає їх найкращими.

Ось таблиці для дітей дошкільного віку 3 - 7р.

Імя дитини
і прізвище.

День іспиту
і вік дитини.

З р о к и.

Показати свій ніс, око, рота.
Повторити дві цифри.
Перечислити предмети на малюнку.
Назвати своє прізвище.
Повторити речення з 6 слів.

4 р о к и.

Опреділити свій пол.
Указати ключа, ножа, монету.
Порівняти довжину двох ліній.

5 р о к і в.

Порівняти дві ваги.
Написати чотирикутник.
Повторити речення з 10 слів.
Порахувати 4 дрібних монети.
Скласти якийсь розрізаний малюнок.

6 р о к і в.

Розрізняти ранок і вечір; характеризувати їх.
Накреслити трикутник.
Порахувати 13 вагів.
Зробити яке небудь естетичне порівняння.

7 р о к і в.

Розрізняти праву й ліву руку.
Переказати зміст малюнку.
Виконати три доручення.
Порахувати 9 монет, із яких 3 більших.
Назвати 4 барви.

До цих інтелектуальних перевірок треба ще додати іспит розвитку волі, що так потрібна дитині й для опанування своїх емоцій, і для виконання праць, і для координації своїх рухів. Для цього, однак, нема готових за-

питань і іспитів; тут допоможуть лиш уважливі спостереження самого педагога й його поточні записи.

Для кожного керівника школи важно зрозуміти психологічну особистість кожної дитини та підвести її під той або другий визнаний наукою тип. Але не слід із цим дуже спішити, бо теоретично означені типи часто в живих особах різко відхиляються від встановленої норми і завдання педагога в тому й полягає, щоби з найбільшою достовірністю встановити, оскільки та або друга дитина підходить під відповідний тип і оскільки від нього відхиляється своїми своєрідними властивостями.

Ф е р е р - славетній педагог-психолог дає такі типи, що найчастіше серед дітей зустрічаються:

т и п з м и с л о в и й - здоровий, веселий, суцільно відданий міцним змісловим вражінням,

т и п і н т у ї т и в н и й - у собі замкнений, з інтелектуально-естетичними змаганнями, індиферентний до грубо-зміслових вражінь, пануючий настрої - пригнічений,

т и п і н т е л е к т у а л ь н и й - усі розумові завдання виконує легко й завше шукає знання, цікавиться інтелектуальним життям, не відступає від найтяжчої праці для якого небудь винаходу або роз'яснення,

т и п а п а т ч и н и й - до всього інтелектуального індиферентний, жадібний до смашної страви й лінивий до праці.

Ясна річ, що такою загальною характеристикою не можна обмежитися в своїй кваліфікації дитини. Часто приходится спостерігати, що в одній дитині переважають риси різних типів, проте всіх переважають одні найбільш характеристичні для даного типу й по них властиво й слід робити типові визначення дитини.

Не можна при сучасному індивідуальному вихованні не звертати уваги на особливості в характері дівчат та хлопців. Ця різниця виявляється в рухах, у ході, то до. Дівчата ходять та бігають дрібнішими кроками, не мають замашних могутніх рухів хлопців. В іграх хлопці люблять боротися, виявляти свою фізичну перевагу над товаришем, частіше виявляють нахил до руйнування, розпалені грою не звертають ніякої уваги на фізичний біль, люблять грати гуртом і легше ніж дівчата підпо-

рядкують себе прправилам ігри, люблять галас, гржкот, віддаються грі з усією енергією і увагою. Не те з дівчатами: вони люблять більш спокійні гри, більш індивідуальні, легше підчас гри сваряться зза дрібниць і коли не б'ються, як хлопці, то часто дрочаться, роздратовані, плачуть від люті. Люблять ігри з переодяганням, організують танці, співи, вносять у свою гру елемент естетичний, уникають здебільша спільної з хлопцями гри. Дівчата виявляють більше чужості, більше симпатичного ставлення до всього бездоляного, нещасного. У хлопців більше мужности, готовности до позитивної допомоги, більше почуття честі, гуртової солідарности. Ці почуття бажано розвивати й у дівчат. Дівчата більш упорядковані, з більшим сумлінням виконують свої обовязки і ці риси повинно плекати й у хлопців.

Можна ще поділити дітей на певні типи відповідно до їх темпераменту, а саме - на сангвініків, нервових та лімфатиків. Перші відповідають Ферреровському типові зміслових - це здорові діти, витривалі, з постійно добрим апетитом, вони потребують багато простору для рухів, міцно, спокійно сплять, охочі до праці й вносять до неї, як і до гри чимало енергії й веселого зусилля. Навпаки - нервові - завше змарнілі, бліді, швидко втомлюються від усякої праці, хоча й беруться за неї з захопленням, працюють нерівно, підпадають настроям, легко захоровують, мають жваві рухи, але часто нерівноважені. Вони довго не засипляють і сон їх чуткий, неспокійний. Лімфатики мають м'яке, повне тіло, з жировою підстількою, з слабо розвиненими м'язами. Мало рухливі, соні, часто недужають на пошесні хвороби, бояться холоду, не переносять духоти, люблять теплий куток у хаті.

Крім таких загальних типів у кожному гурті дітей можна зауважити брусоватих дітей з агресивними нахилами: люблять усе ламати, лякати малих звірків та дітей, грубі на слова й на рухи. Але під таким наверхнім виглядом часто ховається чуле, добре серце й після якого небудь грубого вчинку свого така дитина почуває больче каяття й рада йти на примирення. Такі натури вимагають сильного авторитету, що опанував би їх нестриманість, вони вимагають до себе лагідного, справедливого відношення і таке тільки поступовання з ними може розбудити в них ту, глибоко заховану чулість, що зробить із них найкращих товаришів. С такі типи між хлопцями й між дівчатами, але в брусоватих дівчат чуле, добре серце спостерігаємо

рідше, ніж у хлопців.

Серед нервових дітей зауважасмо дітей, що легко роздратовуються за всякої дрібниці, вони легко втрачають рівновагу, мають приступи люті й часто не можна зрозуміти, яка для того у дитини причина. З такими дітьми треба поводитися спокійно й перш за все старатися врівноважити їх.

Є між нервовими дітьми ще так зв. суворі одиниці, підозрілі до свого оточення, постійно на поготівлі боронити свою особу, свою незалежність. Вони часто не хотять визнавати самих елементарних вимог культурного життя, вони веселі й довірливі лише до обмеженого кола людей, яких вони люблять і для яких вони радо все зроблять. Але, борони Боже, до таких дітей підходити суворо, або з несправедливими докорами. Їх хоробливо насторожена душа назавше від вас одвернеться й ви не будете мати над ними жадної влади. Краще йти до них з широким ласкавістю і коли опануєте їх недовіря, то будете мати любов і авторитет у цих маленьких, суворих людей.

Є ще один тип між нервовими - т.зв. с х в и л ь о в а н и й - постійно вони чимось стурбовані, чекають чогось жахливого в майбутньому, турбується не лише за себе, а й за рідних, за товаришів. Вони завжди чимось заклопотані - це т.зв. сумні діти. Для них потрібний спокійний осередок, природа, пестливе оточення. Тоді і їх неспокій потухне, а душевна рівновага дасть їм можливість радіти з сучасного життя, а не журитися за майбутнє.

Між дівчатами подібні типи можна пізнати з відповідними для них особливостями.

Розглянувши загально весь той матеріал живий, з яким матиме до діла кожний педагог дошкільного виховання, розглянемо ще той процес розвитку духового, що в цей період відбувається у дитини й якому ми в цей період мусимо допомогати, бо ціле виховання є ніщо інше, як свідоме слідкування за природнім розвитком дитини, щоби лише деякими, наукою схваленими, засобами давати йому той напрямок, що дитину перетворє в найкращу людину в індивідуальному й соціальному відношенню. Мусимо стежити за всіма періодами й твердо додержуватися їх вимог та застосовуватись до їх можливостей.

Г Л А В А ІІ.

Р о з в и т о к с в і д о м о с т и.

Неможе точно визначити, коли саме розпочинається у дитини процес розвитку свідомості, особливо в тому періоді, про який тут іде мова. Бо дитячі спомини часто забарвлені вражіннями від тих пізніших оповідань, які вони чули від батьків. Маємо факти, подані окремими особами, що свідчать, що вже й у дітей 2 л. пам'ять зберігає певні образи, події, вчинки, пісні, а для того, щоби їх так твердо запам'ятати, мусіла дитина хоча скільки небудь свідомо до них поставитись. Для нас, однак, не так важливі ці сліди давно пережитого дитиною, не так нам потрібно знати ці факти реального життя, серед яких починалось свідоме до них відношення дитини, як важно для нас зрозуміти те, більш глибоке, несвідоме, що живе в дитини дуже довго, виявляючись вноді випадково, несподівано й дарчи нам часто тим цілком новий ґрунт для розуміння характеру дитини.

Взагалі дитину тяжко знати, вона не є закінченою істотою; в ній незмінно відбувається процес розвитку; сьогодні вона не така, якою вона була вчора та якою буде завтра. В ній відбувається складний процес душевний: з одного боку вона кожного дня, кожної години набірає зназверху багато знання, досвіду, розуміння; з другого боку вона привчається наслухати до своїх власних реакцій на весь назверхній світ. Ці реакції, що їх нам так важко знати, часто походять із глибокого несвідомого естаю.

Дорослі люди вмiють думати, мислити й тим постійно розширюють свою свідомість, зменшуючи майже до мінімуму несвідомість. Але й між дорослими людьми є такі, що довгий час ще живуть під впливом того несвідомого, до якого вони інстинктивно наслухаються, змагаючись розв'язати якесь питання, особливо питання моралі, чи знаходячи там образи, мелодії, поетичні форми для своєї мистецької творчості.

Діти не вмiють роздумувати, всі їхні вчинки безпосередні й дитина часто не зможе вам сказати через що саме вона зробила так, а не инакше: її штовхало те глибоке, несвідоме, яке й є правдивим джерелом усіх дитячих нахилів і змагань моральних та творчих.

Нам би дуже бажано було пізнати це джерело, але для цього нам бракує певної методи; ще нема для цього певного шляху, бо те, що зветься "психоаналізом" ще не дає певних указівок, а праці Фрейд та Юнга ще замало висвітлили це питання. Зрозуміло, що й несвідоме в дитині - наслідок спадщини, того першого оточення, з якого дитина побрала свої перші враження, але й це ще не все. Складається те несвідоме відповідно до індивідуальних рис, що ними обдарована кожна дитина на ґрунті свого фізичного "Я" і своєї чутлості до до всіх приймань. Дитина вам не скаже про ці приймання, бо мова її ще не розвинена; нема у неї ще слів для всіх своїх переживань, але ми мусимо схоплювати вираз очей, обличчя, вияв тої або иншої емоції й із них, хоча правда, не завжди це певний матеріал, старатися розгадати глибоку психіку дитини.

Поважно перешкоджає правдивому розумінню безпосередньої психіки дитини також і те, що вона дуже легко підпадає різнманітній сугестії. Як легко дитина піддається настроєві оточення! - сміється, коли навколо сміються, плаче, коли побачить ваші сльози. Моральна сугестія передається дитині таксамо легко через печуття ласки - коли дитина вас любить, то вона цілком підпадає під ваш вплив. Це покладає на вас дуже велику відповідальність.

Якщо ми будемо лише пасивно спостерігати, як росте, розвивається дитина, то сама дитина буде шукати активного впливу, авторитету, без якого вона почуває себе безпомічною та безпорадною. І тоді замість вашого впливу може прийти такий фактор, який лише негативно ділатиме на дитину. Ні, ми мусимо з мужністю брати на себе відповідальність, користати зі впливу свого на дитину, дорожити нахилом дитини підпорядковуватися нам і шукати засобів, щоб як найкраще скерувати дитину на добрий шлях. Ця наша сугестія разом із тим не повинна обмежувати волі дитини, її самостійної думки, а має лише освітлювати й корегувати її самостійне поступовання. Наша відповідальність тут дуже велика, бо майже виключно від нас залежить, куди саме ми направимо волю ще мало свідомої істоти. А тому треба насамперед як найкраще придивитися, пізнати душевний та фізичний стан дитини, розібратись у тому до чого вабить дитину та від чого її відвертає. Треба посливо викликати її довіру, її одверті признання, щоб у відносинах між педагогом а дитиною не було страху. Треба спостерігати, як ставиться дитина до дитячого садку, що в його життю

їй подобається, а що ні, бо в цьому ставленні виявляються нахили дитини, те, що саме вона приймає за властиве своїй природі.

Багато можна зрозуміти з відносин дитини до різних казок, оповідань, але тут треба бути дуже обережним, щоби не навести дитини на яку небудь чужу, для неї небажану думку. Так одній дитині оповідали історію Каїна, як він убив брата й був за це проклятий Богом. "Убив", запитала дитина, що це значить і як це Каїн зробив, щоб убити брата. "Дитина ще не мала тямки про убивство й в оповіданню їй вразила не кара, а самий акт, незрозумілий для неї. Ясне діло, що такого не треба було оповідати.

Грубий, незрозумілий акт застав у свідомість дитини й ми не можемо знати в що він у неї перетворюється. Дуже тяжко охоронити дитину від того, щоби вона не почувала чогось грубого, темного, жорсткого, але свідомо ми мусимо не давати їй таких вражіннь; вона ще встигне набірати їх пізніше.

Щоб "несвідоме" в дитини набірало найкращих вражіннь, бажано дитину тримати як найдовше серед природи: ліс, степ, вода — ось умови, серед яких душа дитини розцвітає, ось ті фактори, що сприяють природньому розвитку дитини й які найменше спричинюються до заприймання негативних вражіннь. Серед таких умов і сама дитина проявляє себе просто, щиро, природньо, без фальшивої штучности й умовности.

Поруч із природою є ще один фактор, що безпосередньо промовляє до дитячої душі — це музика й спів. Глибоко в "несвідомому" пробуджує музика в дитини щось добре, гарне, чому ані сама дитина, ані ми — її виховники — не знайдемо назви, але це щось стає ґрунтом для розвитку моральної краси, яка справді відчувається найкраще в природі й в музиці. Недурно в одному своїому романі Р о м е н Р о л я н пише про одну дитину: "вона плакала, в неї було велике горе, але знемацьки вона почувала церковні дзвони С. Мартина. Вони заспівали в ночі. В повітрі, до того ще вохкому від дощу, вони йшли, наче ступали по моху. Дитина перестала плакати й замовкла. Чудова музика наче входила в її нутро, наче цівка молока. Горе дитини зникло й її серденько засміялось, вона позіхнула й заснула, наче охоплена солодкою мрією."

Хай ми не можемо певно вказати, де саме кінчається несвідоме й де починається свідоме, але кожний педагог знає, що в несвідомому, як би за по-

рогом свідомости дитини, ховаються її духові скарби, її душевна енергія й розвиток цієї енергії йде наче якимось скоками: ось протягом довшого часу якась дитина нас вражає своєю апатією — ні в її вчинках, ні в мові не помічається жадного поступу, ніби якась непереможна перешкода стоїть на шляху її ступневого розвитку й навіть ослаблює всі духові сили дитини. Нараз, без видимого натиску, несподівано дитина починає виявляти цікавість, інтерес до гри й навчання, ставить дуже розумні запитання, виявляє жваву, інтенсивну діяльність розума й сама радіє такій зненацькій переміні. Вона намагається надолужити пасивний період розбудженою активністю. А далі знову через деякий час, без усякої назверхньої причини ця активність щезає й дитина непокоїть своїх виховників повною індиферентністю аж до нового пробудження.

Не в усіх дітей з однаковою різкістю проступають ці переходи. У деяких розвиток іде поволі, більш рівномірно, у інших швидче й періодично. Проти цих інтервалів апатії нічого не зробить педагог — його роля лиш уважно їх спостерігати, шукати їх причину й без гніву на дитину старатися по можливості скорочувати час їх чинности, відшукуючи для пробудження дитини ті інтереси, на які б вона найлекше реагувала. — У вихованню велике значіння має терпеливість виховника, особливо що до малих дітей.

Важним фактором для свобідного виявлення дітей є веселість у життю так у родинному оточенню, як і в дитячому садку. Це не значить, що мусять бути постійний тарарам і галас. Ні, веселе життя — це життя, де панує радість, а радість виникає з доцільного поділу часу на працю й спочинок, від ігри відповідної до дитячих інтересів, від сонця, що мусять світити в дитячих кімнатах, від щирости та пріяння, що панують у кожній дитячій установі, від задоволення своєю працею, від контакту з товаришами, що захоплені однаковими інтересами, від краси шкільної хати, де завше мусять бути чисто, ясно, оздоблено, від краси природи, то що. Дитині весело й вона в цій веселости розцвітає, як квітка в проміннях сонця. Цю веселість має підтримувати педагог своїм

особисти настроєм та своїм поведженням. Він мусить приймати щирю участь, як у грах, так і в усіх заняттях.

Із заняття одмітимо такі, що найкраще викликають веселий настрій - то: танок, руханка і т.п., веселе оповідання, що може збудити сміх і радість.

Треба пам'ятати, що кожна дитяча установа має насаперед бути для дітей хатою радості, де діти могли би вчитися без примусу, гратися, перебувати в оточенні щирої приязни, задовольняючи свої дитячі, такі своєрідні інтереси й потреби.

Г Л А В А 3.

І н т е р е с и д и т и н и в

р і ж н о м у в і ц і .

Уся свідомість дитини насамперед виявляється в рухах. Думка, почуття, настрої - все це дитина виявляє рухами. І ці рухи викликаються не лише зовнішніми причинами. Ця рухливість цілком безпосередня й властива всім дітям. Лише фізично слаба дитина буде мало рухатися, така дитина буде мало й мляво думати та й розвиватися поволі. Рухливість властива дітям і конче потрібна для них; усе їх первісне знання, первісний довід дається рухами. Кожний новий інтерес, що виникає в дитини, рівночасно викликає й виявляється новим рухом. Нова, блискуча, яскраво пофарбована річ викликає рух очей, щоби добре придивитися до неї й рух руки, щоби вхопити її, бо дитина схоплює й оцінює річ не одним яким небудь зміслом, а майже всіма й насамперед дотиком. Поки дитина лише бачить річ, вона її не знає. Справжнє знайомство починається з того, що дитина візьме річ у руки й піднесе до рота.

У перших рухах дитини 1 - 3 р. нема ще психічного елемента, нема певної мети; є лише насолода від самого руху. Пересвідченням для цього є те, як дитина радо повторює рухи. Одна 3-річна дівчинка повторила один рух / відкривання й закривання скриньки / 15 раз., а одне слово сказала добровільно 27 р. Це є перша стадія рухливості, вияв життєвої енергії. Лише ступнево рухи дитини починають підлягати психічним директивам і це йде поруч із розвитком уяви - з'являється певна мета тим рухом чогось певного досягнути й це дає нове побудження. В 5-6р. нахил до активності в дитини непереможний. І пануючу роллю в цій активності до 7р. грають фантазія й почуття.

Змінливість почуття й його життєздатності дуже характеристична для душевного складу дитини 4-6р.

Фантазія має величезне значіння, бо саме вона веде розум дитини до еволюції асоціативних функцій. Осць через що не всі рухи дитини є лише пристосован-

ням до зовнішнього світу, деякі виявляють суб"ективний, внутрішній стан дитини.

Поступово рухливість дитини стає свідомішою, набуває рис деякого пристосовання до зовнішнього світу. Це довго залишається чимало суб"ективного, але ступнево з розвитком індивідуальності й активності підлягає об"єктивному досвідові.

Деталізуючи процес еволюції дитячої активності, ми бачимо, як він складається з безпосередньої діяльності й свідомого нахилу до розвитку.

Безпосередня діяльність

Дитина сама пізнає різні предмети на основі потреб.

Вона стає свідомою свого фізичного "я" - це період діяльності чисто мускульної, механічної, рух механічний, переймальний, рух для руху, сама думка затримана рухливістю.

Свідомі діяльність

Дитина пізнає перші враження чисел, кількості, обсягу, нагромадження. На малюнку - мазя, безладдя у лініях, формах, барвах.

При виліплюванні більш радіє самим рухам руки.

Цікавиться природою, любить мязеві рухи - копати землю, поливати.

У мові любить слова ради їх звуків, вимови, але розуміє словом визначити речі.

Розвиваються почуття дотику, мязеве, зір, слух, спостережливість зміслів. Дитина в цей час переймає, будує, творить, вона є артистом, лекціонером, то що.

В і к 5-7 р.

Безпосередня
еволюція.

Свідома
діяльність.

Діяльність простих рухів сполучена з діяльністю розуму. Дитина починає творити з певним наміром /метою/.

Діяльність обміркована. Рухи до якоїнебудь мети.

Рух викликає думку.

Закладаються звички, розвивається увага, пам'ять, ініціатива до думання, послідовність, упорядкованість.

Бажання реалізувати матеріал з якоюсь метою, вироблення різних предметів, свідоме переймання, здорове задоволення, майстрування хати, човна, локомотива /чи на малюнку, чи іншими способами/.

Творча уява починає працювати, має вже концепцію чисел і математичну, орієнтацію шукання багатих вражень, багатих виявів. Смак декоративний, плекання звірят, поліпшення малюнку, ясність, точність у думках.

В і к 7-10 р.

Безпосередній
розвиток.

Свідома
еволюція.

Дитина пристосовується до вимог річей, встановлює й опановує рівновагу між 'рукою й розумом.

Рухливість упорядковується, рух поволі підлягає думці.

Думка попереджає дію.

Увага дисциплінується, розвивається пам'ять і повстають звички. Починається

У дитини панує цікавість до рухів. Пробуджується наукова цікавість. Знає, що таке задоволення інтелектуальне та моральне.

Може учити географію та історію, з математичних наук - геометрію.

концентрація уваги й дух досліджування, цікавість, дитина хоче знати походження різних речей, питає - як, що, на що.

Шукання краси та природи, нахил до відкриттів, до винаходів, певність, акуратність у праці, слухняність до до зрозумілого закону.

Цікавість до звірат і до рослин.

Творча композиція, можна вчити граматики.

Д е н ь у д и т я ч о м у с а д к у .

М о л о д ш а г р у п а 3 - 5 р .

- 8.30 - 9. О п о в і д а н н я .
9 - 10. Д р а м а т и з а ц і я , р у х а н к а й г і м н а с т и к а .
10 - 11. С н і д а н о к .
В і л ь н і г р и : к у б и к и , р о з к л а д а н н я
к а р т о н ч и к і в .
11 - 12. П р о г у л ь к а .
12.30 - 2.30. О б і д і с о н .
3 - 4. П р о г у л ь к а а б о в і л ь н і
г р и н а п о в і т р і .
4 - 5. П і д в е ч і р о к . З а н я т т я -
а б о л і п к а , а б о м а л ь о в а н н я , а б о в и р і -
з у в а н н я .

С т а р ш а г р у п а 4 - 6 р .

9. Г і м н а с т и к а .
9.30 - 10. П р и б і р а н н я х а т и , г о д і в л я з в і р а т ,
п і д л и в а н н я р о с л и н .
10 - 11. А р и т м е т и к а а б о ч и т а н н я .
П р е д м е т н а л е к ц і я .
11 - 12.30. П р о г у л ь к а - е к с к у р с і я .
1.30 - 2. Р у ч н а п р а ц я .
2.30 - 3. О п о в і д а н н я .
3 - 4 Р у х а н к и . С п і в .

4 - 4.45. П і д в е ч і р о к. В і л ь н і
г р и. Прибірання хати.

Дитина є справді експериментатор і нам треба за нею слідкувати на наших предметних лекціях у дитячому садку. Свобода рухів, як того вимагає М о н т е с о р і , є konieczною передумовою здорового, правильного розвитку дитини й рухи ці мають бути найрізноманітніші, а наша роль приводити їх до найкращої координації.

У дитячих установах повинно бути досить вільного простору й в хаті й на дворі, щоби діти мали змогу вільно рухатися; треба простелювати килими або матраци, на яких би діти могли перевертатися та витягатися.

Гімнастику найкраще провадити на повітрі або в добре провітряному помешканні, щоби рухи були корисні не тільки для того м'язу, що їх виконує, а для цілого організму. Треба, щоби легені зуживали що-найбільше кисню.

Використовуючи рухливість дітей, можна різноманітно впливати на їх виховання, бо ніщо так не привчає до дисципліни, як гімнастика й взагалі координація рухів. Ніщо не дає дитині такої назверхньої культурності, як ритмічна гімнастика, плястика рухів, танці. Дуже розвиває здібність до висловлення, до яскравей уяви драматизація оповідання самостійними рухами дітей. Взагалі можна сказати сміливо, що все виховання, все навчання тепер на підставі даних психології мусить бути тісно зв'язане з рухами.

Особливо треба звернути увагу на правильний розвиток і координацію рухів у дітей темпераменту млявого, апатичного, або в дітей підозрілих на який небудь дефект - рухи виховують волю, чого дефективним дітям переважно бракує.

Виховання окремих м'язів є основою всього інтелектуального виховання. Викликають реакцію м'язів іграми, різними вправами. Ще краще звичайної гімнастики впливає ритмічне маршування, бо воно не вимагає занадто швидких реакцій; добре впливає й ручна праця, ритмічні гри, бо ритм заспокоює. У деяких дітей є дефекти в ході; для того, щоби їх позбутися, наказують дітям швидко взбігати на пригорок і збігати в долину,

кладуть на землю драбину та примушують дитину переступати або неправильно розкладають каміння і діти мають по них скакати.

Взагалі рухи дітей - то є важлива частина виховання в дошкільних установах і щоби вміти їх використовувати, щоби вміти провадити гімнастику загальну й ритмічну, педагог повинен мати добру підготовку, знати до того анатомію, бути музично освіченим, бо ритмічну гімнастику найкраще провадити під музику.

Рухливість дітей можна ще використовувати й в морально-соціальному напрямку, вимагаючи певного сумлінного виконання яких небудь доручень.

Наш обов'язок - не тільки дбати про координацію всіх рухів дитини, а ще й шляхом звички полегшити дитині вживання тих або інших рухів і найкращий шлях до цього є систематичне повторювання їх, зведення через звичку до автоматизації їх. Так із усіма рухами, починаючи з найпримітивніших, напр. - перескакування через перешкоду, схоплення м'яча й кінчаючи штудерними рухами підчас ручної праці. Так само треба слідкувати за гарною вимовою, себто, щоби правильно дитини вправляла язиком, губами, ротом, руками підчас їжи, малювання, писання, то що.

Для розвитку рухливості дітей це треба ставитися з увагою до тих інтересів, що панують у дитини в різні періоди її розвитку.

Г Л А В А 4.

В п р а в н . з м и с л і в .

Інтереси в дітей, на думку Д ж е м с а, викликаються інстинктами, як імпульсами до тих або других спостережень, також на тлі відношень дітей до предметів і явищ зовнішнього світу.

У дітей малого віку інтереси майже завше суб"ективні. В одному інтересі можна зауважити декільки мотивів, як напр. у тій цікавості, яку майже всі діти виявляють до звірів можна пізнати такі мотиви: рухливість звірів, небезпека від їх лютисти, можлива свідомість їх, боротьба з ними...

Як інстинкти в дітей /на думку Джемса/ бувають природжені й засвоєні протягом життя, так і мотиви до викликання інтересу бувають природжені або штучні чи сугестювані.

Природжені бувають або суб"ективні - до руху, до активності й до всякого почуття, або об"ективні мотиви спостереження, поняття, що викликають у дитини інтерес до річей, які звязані з уявленням.

Первісні інтереси мають часто підставою потреби тіла, напр., - спрага, голод викликають інтерес до засобів, щоби ці потреби задоволити.

Згодом з"являються мотиви духові й серед них особливо визначаються мотиви естетичні, соціальні та симпатичні.

Головні інтереси малих дітей:

1. до звірів, 2/ до цацьок, 3/ до з"явищ соціального життя.

К л а п а р е д подає такі періоди різних інтересів:

I/ період експериментальний - або перцептивний в 2-3р. Діти виявляють загальний інтерес - про все розпитують - інтерес до мови, інтерес до ляльок, інтерес до спільних життєвих явищ /лови, скотарство, хліборобство/ - 7-12р.

II/ період організації та еволюції - 12-18р.

III/ період праці, продукції.

Взагалі в розвитку інтересів можна встановити таку градацію: 1/ зміслові інтереси, 2/ суб"ективні, 3/ об"ективні, 4/ поетичні, 5/ хьогічні інтер.

Інтереси малих дітей можна вже спостерігати на 25 день їх життя, коли з'являється увага з якою дитина фіксує певний предмет і приходить од нього в афект. Однак змагання схопити предмет простує лише на прикінці першого року; дитина радіє сонцеві, світлу, блискучим і фарбованим річам.

У 2р. діти виявляють жвавий інтерес до звірів, до різних з'явищ природи - вітер, рух дерев, теча води, сніг і т.п. особливо зацікавлюють їх.

В першому змісловому періоді визначається інтерес до всіх сенсорних вражень. Зір дає найприємніші й найраніші, слух розвивається пізніше - лише на 7-му місяці дитина здригається від несподіваного стуку й починає розпізнавати голос рідних і чужих. На 3-му р. дитина вже захоплюється музичними сирументами, особливо барабаном та сурмами, цікавиться тік-таким годинника, прислухається до співу й намагається скопіювати якусь просту мелодію.

Інтерес до дотику виявляється дуже рано - на 5-му м. лапає дитина свою голівку, вуха, обличчя; на 8-му м. бавиться з бородою батька, з китцями зав'язе, з увагою ставиться до почуття болю.

Смак виявляється вже на 22-му м. з особливим інтересом до солодкого, а нюх розвивається й викликає інтерес пізніше всіх других зміслів.

Як можна бачити - до 3-х р. інтерес головно полягає в одчуженнях. Після 2-го р. інтерес виявляється й до самих річей і до їх відношення до дітей. По тому як може дитина їх вживати - так уже з 9-го м. речі мають той інтерес чи їх можна до рота взяти. Пізніше теж ще довгий час предмети одіюються не за їх красою чи придатністю в житті, а оскільки їх можна використати для гри або для забави. Сама річ дитину не цікавить, їй дорогі ті її власні фантазії, якими вона може огорнути їх. Це вік пробудження інтелекту, коли діти дошукуються розуміння всіх з'явищ, самі змагаються в усьому знайти причину причин. - "Через що в Дунаю так багато води," питає одна дитина, й зараз сама собі відповідає - "бо хтось налив." - Чому ведмідь на 4 ногах ходить." - "Бо він погано

себе поводить і його покарано."

Між 3-6 р. ці суб"єктивні інтереси вже зв'язуються з красою, ритмом, з мязевими рухами, з почуттям дотикку, з гармонійними мелодіями, з фарбами, то що. У цей період кожний інтерес викликає велику силу виразів, кожне негативно й позитивно почуття виявляється рухами, сміхом, плачем, виразом обличчя, бігом, стрибанням. У цей період можлива для дитини всіляка трансформація предмета - для гри - стілець є потяг, килим - море й т.п. Разом із цим проступає нахил до переймання. Що вигадас одна дитина, відразу переймають інші. Об"єктивну вартість річей діти починають оцінювати в 7-10р., коли вони вступають у більш реальне життя, в реальну діяльність. У цих інтересах, вже більш свідомих, найкраще розгортається індивідуальність дитини і тому ми повинні давати найширше задоволення цим інтересам, як у ріжній праці, так і в предметах навчання - це найкраще дасть нам змогу концентрувати увагу дітей.

Звичайно в цьому періоді не може бути одного довліючого інтересу. Цей пануючий інтерес приходять лише пізніше, в вік т.зв. логічних інтересів /14-15р./, а нам дошкільникам треба пильно слідкувати за тим, які саме інтереси зникають у дітей до 7 р. і помічати тільки те, в кого з дітей у 6р. ще переважає символічне відношення до річей, а в кого уступає вже місце об"єктивному.

Це характеристично для психологічного розуміння дітей і потрібно нам у педагогічному інтересі. Бо в кожному періоді - ріжні засоби виховання, напрямок дослідів - ріжний і треба генетичний напрямок нового ґрунтового інтересу, що викликаний природними впливами, підтримати штучним обробленням. Так у період зислових інтересів треба давати як можна більше матеріалу й праці зміслам зовнішніми враженнями, але не нервуючи дітей занадто великою кількістю та їх яскравістю. Бо взагалі за весь період суб"єктивних інтересів помічається велика емоційнахність, виявляється піднесення енергії в іграх, розмовах дитини, виявляється постійно нова виюга рухів відповідно до змінливості інтересів.

Взагалі в дитинстві зміслові приймання відіграють більш поважну роль для пробудження інтересу, ніж пізніше. Назверхні враження викликають у дітей сміх, крик, стрибання, зацікавлюють їх і з цих емоцій беруть початок перші почуття й уявлення дитини. У дорослих назверхні приймання викликають льогічні асоціації думок, з яких і абстрагуються уявлення, більш певніші, ніж у дітей, у яких психічний стан безпосередньо зв'язаний з назверхніми подразненнями.

У дорослих іде свідомий психічний процес, а в дітей ще тільки фізіологічний. Враження просто переживаються, ще ні з чим не асоціюючись; інтерес часто триває лише поки дитина не обмацала, не роздивилась предмету, а далі зникає.

З різних спостережень можна зробити такі досить певні висновки. - З усіх вражень найбільшу увагу дітей викликають безпосередні, більш близькі до дитячого життя, що без штучного з'ясування творять у свідомості дитини нові уявлення. Щоби викликати в дитини інтерес, потрібне суб'єктивне відношення самої дитини до того враження. Одна мати пішла на прогулю з дитиною 4-5р. у поле й почала дитині показувати різні рослини, вона хотіла зосередити увагу дитини на красі природи, коли дитина угледіла петяг, що нісся дуже швидко через поле. І вся природа була забута, ціла увага дитини зосередилася на петяві й вона закидала матір різними запитаннями.

Ще можна зробити таке спостереження, що при різних інтенсивних фізичних подразненнях завше інтерес сильніший буде від вражень часу, ніж від вражень простору, бо перші зв'язані з рухами.

Ми вже бачили, що перші мотиви для утворення інтересу виникають із первісних інстинктів; інтереси ці часто бувають одхобічні - напр., в дубі цікавлять лише жолуді, а до листя й діла не має; у корови цікавлять лише роги й т.и.

Для пробудження того або другого інтересу не завше вистарчає одних зовнішніх приймань. Серед звичайних предметів дитина особливо зацікавлюється тими, які викликають їх діяльність: можна просто сказати, що кожний предмет тим більше зацікавлює, чим більше він вимагає від дитини різних рухів і чим той рух веселіший, тим і інтерес до предмета міц-

ніший.

Серед духових мотивів, каже Н а г и, одні викликають безпосередні інтереси, як напр., усякі заприймання, відчування тіла, естетичне почуття, симпатичне, соціальне, - другі - більш посередні - уявлення, рух, власність.

Інтерес естетичного почуття лежить глибоко в душі дитини, він розвивається на тлі примісних зовнішніх вражень і спадщини. Насамперед він виявляється в реакціях дитини на вражіння ритму. В 2-4р. діти вже радіють гарним світляним явищам, барвам, найпростішим формам; у 5-6р. захоплюються кельєровими малюнками. Ці вражіння становлять перший приймальний ступінь естетичного почуття; воно виявляється в рухах, іграх, руханці, танцях, мові, малюнках, ручній праці, в усій мистецькій діяльності 3-7річної дитини. На слідує ступні всі ці приймає фарб, блиску форм, музичних тонів стають не лише елементами приймань, а й елементами уявлень.

Зовнішні подразнення викликають у дитини якусь творчу активність асоціації, зв'язок уявлень і цей ступінь можна назвати суб"ективним естетизмом. Пізніш інстинктивне почуття природи перетворюється в інтерес до всього гарного, а в першу чергу до природи, до її річей і явищ.

Саме мистецтво та його конкретні твори ще мало промовляють до дитячої душі, а захоплює дітей пізніш у період об"єктивних інтересів, у 8-14р. Інтерес до природи довго задержує свій інстинктивний характер, але наше завдання надати йому більше свідомості й зв'язувати з творчою діяльністю дитини. Взагалі можна сказати, що діти мають більший інтерес до праці, коли вона викликає естетичне вражіння.

Сильно впливає на дітей естетика слова, краса змісту оповідання. Але й тут ця краса мала би бути зв'язана з рухом, з активністю, а не обмежуватися еписом. Діти не люблять епису ні природи, ні життєвих обставин; вони скорше зрозуміють який небудь драматичний епізод, ніж найкращий поетичний епис. Це можна спостерегти

на першій ліншій дитячій аудиторії /дошкільній/, підчас, коли діти слухають казку чи оповідання, а також тоді, коли діти оповідають ними самими вигадані казки.

Естетичний інтерес у малих дітей частіш зводиться до деталей та дрібниць; широкі обрії, узагальнення ще мало захоплюють дітей. Естетичний інтерес веде до утворення об'єктивних приймань, він сприяє дитині зрозуміти простори. В ньому помічається перший ступінь розвитку: від І-Зр. - прості приймання, від 3-8 суб'єктивні враження, від 8-15р. реально-об'єктивне відношення.

Перший час дитина йде шляхом аналізу всіх естетичних приймань, а пізніш синтезує своє уявлення чогось гарного.

Дитині треба давати як найбільше естетичних приймань, як природніх, так і штучно-мистецьких. Вони розвивають не лише естетичний смак дитини, а й її фантазію, виповнюючи її свідомість красивими образами.

Ясна річ, що наші спостереження не зможуть охопити всіх інтересів дитини; вони виникають у залежності від оточення та від індивідуальних нахилів кожної дитини. Ми можемо ствердити лише, що рухливість дитини, її вчинки викликаються її інтересами, неоднаковими в різних періодах віку й які в загальних рисах слідуєть один за одним в такому порядку: інтерес до мови /І-Зр./, до гри /2-5/, до казок /3-6/, загальний інтерес до всього, що виявляється питаннями - через що, нащо.

Викликані зацікавленістю рухи повторюються, стають звичкою, як у сфері фізичної діяльності, так і в сфері розумової. Дякуючи звичкам рухи механізуються, не вимагають концентрованої уваги, переходять у сферу несвідомого. Тут треба добре стежити, щоби ці звички, ця автоматизація рухів відбувалась як найкраще, бо вже коли звичка перейшла в несвідоме - тяжко її виправити.

Так особливо треба вважати, щоби механізм мови був із самого початку розвинений з потрібною ясністю та чистотою. Щоби механізація процесів читання, малювання та писання теж скріплялася як найправільніше, бо це звички, що через ціле життя мають велике значіння.

Треба пам'ятати, що так само повільно форму-

ються в дитини й моральні звички, культурні; що до зносин із другими людьми, зносин, що мусять завше бути просякнуті гуманістю, ввічливістю, пошаною. Такі звички треба виховувати в дитини з найменших років.

Так, ми бачимо, що в дитячому садку повинна панувати атмосфера постійної активності - хай діти щось роблять, говорять, рухаються, щоби не було порожніх моментів, коли діти не мають чим зайняти свої органи.

У такі моменти діти завше нудяться, нервуються, каверзують. Керівник повинен завше мати в запасі якусь гру або якийсь инший інтерес, яким можна би займати дітей протягом цілого дня.

Щоби дитина була зацікавлена чи то в ігрі, чи спільній праці, мало одного особистого інтересу, - треба, щоби і сам педагог був у тому зацікавлений.

Коли праця здається дітям надто тяжкою, але потрібною для пізніших цікавих наслідків, то треба на дітей при тому впливати сугестією або суперництвом, однак у таких межах, щоби не перебільшувати цих бічних впливів.

В п р а в и з м и с л і в.

Вправи зміслів треба розпочинати з найпростіших, звертаючи й зосереджуючи увагу дітей на одній якійнебудь вимозі. Так знайомлюючи дітей з барвами, треба спочатку давати їм для розгляду два предмети цілком однакових, що різняться між собою лише барвами, напр. - 2 арк. паперу одного обсягу, одної якості, але один - червоний, другий - блакитний, один - білий, другий - чорний і т.д.

Той самої методи треба додержуватися й при слухових вражіннях /один тон - високий, другий - низький/. Так само привчати треба до вражінь ваги, форми, то що.

Для музичного виховання треба насамперед привчити дитину слухати; до 4р. краще не вчити її співати. Добре, коли менші діти слухають, як співають старші діти, бо вони до цього прислухаються з найбільшою увагою й ці співи несвідомо затамлюють.

До ритму можна привчати, ударяючи в долоні в такт підчас маршування, або спонукуючи дітей бити в бубон, мідні тарілки через певні інтервали часу. Треба привчати дітей то зміцнювати мільодію, то ослаблювати /вивчити дівчаток колискової пісні співати так-спочатку голосно, а потім все тихше, наче лялька засинає/.

Вправи зміслів мають розвинути не тільки гостроту органу, а й сенсорну пам'ять, пам'ять усіх зміслових вражінь, напр. - малювати кольоровий найпростіший орнамент на дошці, звернути на його увагу дітей, а на другий день повинні би діти самі його з пам'яті намалювати, додержуючись того ж порядку в розполозі фарб. Так само слід користуватися для пам'яті спостереженнями з природи. Так - де було сонце, коли ви йшли до школи, коли ви вчора обідали; чи вчора був хмарний, чи сонячний день; як виглядали хмари вчора перед заходом сонця і т.п.

Вправи зміслів ще мають метою з конкретних вражінь утворити в дітей абстрактні уявління - барва, форма, вага і др. Чим дитина матиме більше конкретних фактів, тим яснішою для неї буде абстракція.

В п р а в и:
Відчування приємності й неприємності.

С м а к у - солодкий, кислий, гіркий, прісний, гострий, солений, свіжості листя, овочів, трав, квітів.

Н ю х у - серед різних хусток, паперів, трав, квіток визначити, які мають запах, які ні, розрізняти природні й штучні запахи.

Дітям зав'язують очі й пропонують вгадати чи даний предмет, скажемо овоч, - цитрина чи помаранча. Предмет приближають, віддаляють. Пропонують порівнювати повітря в лісі з повітрям у закритому помешканні.

Т е м п е р а т у р и - пробують руками теплоту тіла, дихання; наближаються до печі, до запаленої свічки; порівнюють воду холодну, теплу, гарячу, на сонці й в холодку.

Р і в н о в а г и - діти кладуть на голову щось тяжке й намагаються тримати голову в рівновазі; дітям пропонують з цією нешею на голові пройтись по кімнаті - при тому вони держать руки на поготівлі піймати річ, коли б вона спадала. Привчають дітей носити тарілку з супом, горнятко повне молока, стояти, нерухомо, маючи на голові дощечку, а на ній трохи піску, грати в караван негрів і т.п.

Н а п р я м о к т а о р і є н т а ц і я р у к і в:

- спочатку - маршування з різними положеннями рук і голови; ходження вузькою стежкою в садку або між 2-х ліній, накреслених крейдою, раніш просто, далі злучинами; простування до якоїсь визначеної мети, потім із зав'язаними очима. Дитина спочатку добре придивляється - де предмет і йде до нього з закритими або зав'язаними очима. Ідуть гусаком, спочатку йде дитина з відкритими очима, решта за нею з закритими, поклавши руки на плече передньої дитини. Чеверо дітей протягають довгі шворки, щоби був прохід у 1 - 2 м. довжиною й дитина повинна його пройти з закритими очима. Гра в залізницю - йти певним напрямком, не сходячи з рейок.

О д п о р у - легкий бокс: руки в руки долонями присилувати уступити з місця; беруть грубу шворку, довгу в 5 метр., на обох кінцях стають діти групами в декільки чоловік приблизно однакової

силл - грають у перетяжки .Пробують розривати різні речі, порівнюючи їх відпор.

В а г и - порівняти порожнє відро й повне, на столі різні предмети різної ваги, на вигляд однако-ві кульки, але різної ваги, укладати ступнево за збільшенням ваги. Діти самі перевіряють помилки; педагог їм не допомагає. Дають дітям декільки кульк одної ваги, але різнього розміру; їх треба найти; все стає тонше почуття ваги; різну вагу на дві руки; дають дітям передосити кошки з різними речами - який важче; рюкзак, наповнений усім потрібним для військового - кому він тяжче. Дітей по черзі садять до тачки - діти самі визначають, кого тяжче возити.

Д о т и к - встановити чутливість дотику - дмухнути на долоню /закриті очі/, капнути водою, покласти пірїнку, дати визначити з якого матеріалу предмети, не маючи їх у руках, а лише дотикаючись: дерево, залізо, камінь, папір, корок, вату, шовк, полот-но, овоч, мило, масло; з закритими очима сказати з чо-го складається парасолька, черевик- /де шкіра, шнур, цвяшок/. Дитина повинна лише з одного дотику до одежі пізнати товариша. Кінцями пальців пізнати гладкі й шорсткі поверхні шкла, полірований камінь, неполірований, терку, ніж, грубий папір для обгортки, поштовий, угадувати крейду, мило і т.п. Гра в крамни-цю: покупці приходять з завязаними очима й мусять знайти серед других потрібні для них предмети. Розпізнавати рухи, кидати кульки, тихо дотикатися до гілки, щоби не поворохнути нею і др. предмети, руками взнавати напрям лінії, прямі, криві, закруг-лені форми річей - кулю, трикутник, прямокутник, кут, коло, зірки вирізані, літери, дотиком парувати річи однакової форми, знаходити неправильної форми предмети. Розпізнавати обсяг предметів, розкладати їх, порівнювати товщину з завязаними очима; в торбі знаходити різне насіння: горох, фасолю, жито, овес, мак і розкласти на окремі купки; нанизувати намисто, намацувати дірки, в порожнє вкладати, застібати гуд-зики, гачки, шнурувати каштани, жолуді; відповідні спостереження в природі: кубла птиць, дерев'яні яйця, що одне в друге входять...

В п р а в и о р г а н у з о р у.

С в і т о в і - звертати увагу на яскравість

світла в різні доби, в хмарні та сонячні дні, ранком, вечером, у день. Порівнювати іскорки від кременя, від фосфору. Слідкувати в лісі, садку, як пересувається тінь дерев, тінь літаючого птаха, змія, зайчина на стіні Підбирати предмети прозорі, світлі. Стежити, як відбивається світло від води, від гладкої поверхні.

К о л ь о р и - розпізнавати стрічки, кольорові, паперові, підбирати за барвами й відтінками, розпізнавати квіти /білі, червоні, жовті, зелені, відповідно класти речі різного кольору.

Ф о р м и - розпізнавати форми очима, репродукувати їх, правильні й неправильні листочки. Розпізнаваючи очима й дотиком поглиблення, вишивати по наколотих зразках, з паличків, сірників складати різні фігури, визначати віддаль кроками від одного дерева до другого, хто далі від дому побіжить, хто вище підкине м'яча і т.и.

Р у х и р і ж н о ї п р а ц і - після різних екскурсій - рух коваля, косаря, женця, гра в королі /веслами/, рибалки, плавця, рухи різної хатньої праці. Гра: одна дитина робить рухи, всі переймають їх, вона швидко міняє рух, хто не помітив - платить фант. Кидання в ціль - кидають маленькими м'ячами. Ріжноманітна гра в м'яч, серсо й др.

С л у х о в і - зробити абсолютну тишу, визнавати, заплющивши очі той або другий звук годинника, бджоли, мухи в порожній скринці, свисток потягу. По голосах узнавати товаришів, ховаються в саду й одгукуються, непомітно перебігаючи з одного місця на друге. Навчаються розпізнавати різні звуки - добре знати всі звуки свого довкілля /спів півня й інших птахів/ звуки характерні для ранку, для часу обіду, для вечора, розпізнавати тишу ночі. В музиці розпізнавати швидкі й повільні ритми.

К р а с а - звертати увагу на красу квіток, дерев, метеликів, орнаменту, будівлі, оповідання, малюнку, усвідомлювати - що саме подобається, який нахил до краси в різних дітей. Можна переводити різні анкети з приводу того, які враження зробить той самий малюнок на різних дітей.

Отже вправи зміслів завше мають два завдання: I/Зміцнити, розвинути самі органи шляхом ріжноманітної їх чинності, встановити чим, якими засобами зробити ці органи чутливішими й працездатнішими;

2. - Звернути увагу на інтелектуальний розвиток, зв'язаний з працею змислів, викликати свідоме відношення до праці, до вправ, уміння найкраще орудувати різними органами, постійно давати вільний вияв дитячій творчості.

На цих управах найкраще виховуються воля, здержливість і самоопановання для свідомої координації рухів. Тут на спільних управах поступовує й соціальний розвиток - у спільних працях, коли всі зацікавлені в підтриманні загального порядку.

В яких умовах треба провадити ці вправи. - Перша вимога - це чистота: руки дітей повинні бути чисто вимиті для всяких вправ з дотиком. Предмети, що ними діти оперують так само мають бути чистими.

Друга вимога - ліва й права рука повинні робити однакові вправи. Треба плекати руки дітей, заговувати одморозження, слідкувати за їх чистотою, рівно за чистотою під ногтями. Все це повинні діти самі пантрувати. В зимі треба мати завше теплу воду, щоб ogrівати дуже змерзлі рученята. В літку навпаки треба мити ноги й руки в свіжій воді, додаючи до неї трохи галуни /квасців/, щоб уникнути потіння. У нервових дітей дуже часто трясуться руки від найменшого хвилювання, від інтензивного бажання зробити працю як найкраще, від страху за невдачу. Проти цього треба дати дитині можливість насамперед заспокоїтися й ніколи її не смішити. Добре буває вносити до вправ під час праці деяку ритмічність - працюючи, співати, або переривати працю на маленькі, рівні /що до часу/ інтервали.

При всяких управах змислів треба, щоби діти мали велику кількість матеріалу для рівночасного провадження однакових експериментів. При цих управах кожний повинен мати чисту хустку, щоби нею зав'язувати собі очі.

Оскільки можливо, треба вправи провадити на повітрі й можливо спокійніш, щоби зосередити найбільшу увагу дітей, бо від цього багато залежить. Треба, щоби дитина справді внохувалася, вдивлялася - балачки лише пошкодили б.

Починати треба з найпростіших управ, концентрувати увагу дітей тільки на тій рясі, яку

в даму лекцію студіюємо, ізолюючи її від усіх інших - обсягу, форми, ваги, то що.

В кожній вправі бувають три моменти:

1. дитина пізнає предмет очима й руками /зір і дотик/,
2. лише одними руками з завязаними очима,
3. здалека лише очима.

Іншим разом, щоби зір не сугестював дотику, першу ж управу роблять із завязаними очима так, щоб обсяг предмета не впливав на розуміння його ваги. З завязаними очима дають зважити один фунт звичайного пірря й один фунт гороху і коли обидві чашки зрівноважаться, дитина здійснює повязку й бачить різницю в кількості предметів.

Всі ці вправи мають розвинути ще й пам'ять зорову на різні деталі малюнку, розміщення барв на папері, в власному витворі.

Що до окремих зміслів, то слух найкраще розвивається музикою. Гарно впливають Монтесерові хвилини абсолютної тиші - мовчанки, коли діти прислухаються до тих непомітних узагалі звуків, на які вони за час ігри й не звертали жадної уваги. В такій тиші педагог тихо викликає кого небудь із учнів по йменню - так можна перевірити чутливість слуху в різних дітей. Цими вправами можна вивчити дітей розрізняти шум різних предметів /глухий, дзвінкий/, шум сосни від шуму дуба й т.п. Мали би діти вправлятися на розрізняванні висоти музичних звуків, на їх ритмічності.

Треба берегти слух дітей від занадто різких звуків, якими особливо шкідлива вулиця великих міст для дітей. Навпаки гарно впливають звуки природи. Бажано, щоби діти були добре знайомі з голосами різних птиць, звуком поточної води, вітру й т.п.

Вправи зору треба переводити при найкращому природньому освітленню - в день, а не ввечері, не втомлювати очей на розгляданню деталей або дрібниць. При тому треба різко застосовуватись до дітей короткозорих [а далекозорих].

Для розвитку слуху дуже сприяє, як ми вже вказали, музика. Спочатку бажано, щоби діти слухали мелодійну музику, потім, починаючи з 4р. вони вже можуть шляхом повторювань засвоювати найпростіші мелодії, співати хором, а з 5р. можна давати їм

примітивні струменти, щоби скласти маленьку оркестру. Педагог грає мелодію на клавирі чи на скрипці, а оркестр аккомпанує в такт - це розвиває слух і почуття ритму. Треба також розвивати музичну уяву, передаючи на музичному інструменті які небудь оповідання, казки, то що.

Спів буває часто зв'язаний з іграми, з руханкою, працями. Пісня гарно заспівана часто вперше пробуджує в дитини почуття мистецького задоволення, мистецької краси. От через це й треба, як найраніш оточувати дітей співами, щоби привчалися вони до ритму й до правильного передавання звуків. Треба стежити, щоби підчас співу діти правильно стояли, щоби дихання відбувалось легко, треба дітей учити правильному диханню, коли, співаючи, вони повинні вдихати повітря, а коли видихати.

Треба провадити систематичні вправи для розвитку слуху, схоплювати звуки, що панують довкола - дзвін, бій годинника, крики продавців і т.и.

Коли обставини дозволяють, треба давати дітям можливість слухати добру музику, співи.

Для розвитку зору дуже важливі гри й вправи на мірвання очима, розпізнавання далечини, то що.

Зі змісловими вправами також дуже тісно зв'язані гри дітей, їх ручна праця й гімнастика.

Г л а в а 5.

Г р а .

Нічого так не потребує дитина, як можливості вільно гратися, через що в кожному дитячому садку повинно бути досить велика кількість різноманітних цацьок, щоб кожна дитина могла бавитися, знаходячи те, що більше відповідає її нахилам та її бажанням.

Для дівчат краще потрібні ляльки. Дівчата повинні самі шити для них одяг, з картону або з дощечок робити для них хату й т.и. В багатьох дитячих садках відводиться для такої хати окремий закуток і дівчата мають там нероздільно господарювати - замітати, оздоблювати стіни різними малюнками, прати білизну й т.и.

Так гра непомітно переходить у працю й *обидві* захоплюють дитину в силу того природнього дитячого інтересу, який є їм властивий.

Завше краще, щоб вигравки для дітей були зв'язані з рухами - щось возити, кидати /м'ячі, серсо, візочки/. Треба заводити різних звірят, щоб привчати дітей до ухеду за ними і до ласкавого з ними поводження. Треба, щоб діти привчалися берегти вигравки, знали їм порядок, спільно грались. Деякі забавки для менших дітей можуть виготовляти старші особливо там, де дитячий садок зв'язаний безпосередньо зі школою й там, де ручна праця добре поставлена. Ще до покупних забавок, то треба мати на увазі, щоб були вони міцні й гарно зроблені. Тепер велика сила різних мацапур заповнюють вистави крамниць із дитячими забавками - не варто їх набувати для дитячих садків.

Цікаво збирати народні дитячі забавки, що напр., у нас на Україні продаються по ярмарках і зроблені самими дітьми або для дітей селянськими майстрами. Вони й дуже забавні й характеристичні для даної місцевості, рівнож і дуже бажані для національного дитячого садку.

Багато вже написано про те, яке велике значіння має для дітей гра - вона їх стихія - в іграх набира-

ють вони сили, розвиваються фізично й духово. Гра є дуже важливий фактор виховання, бо в іграх суцільно виявляється природа дитини і грею можна її або стримати від небажаних поступків, або викликати до бажаних. Ось чому добре влаштовані гри завжди приводять до добрих наслідків під час виховання, а тому треба ставитись до них з найбільшою увагою й педагог повинен знати різноманітні гри, беручи їх як із етнографічних джерел свого народу, так і з усього світу збірок.

Усі народи мають свої стародавні гри, що на перших порах мали характер ритуальних відправ, а лише згодом набрали характеру гри. Ці гри часто повні гарних естетичних рухів, як напр. наші веснянки та й перейняті вони національним духом, який треба обов'язково внести в життя кожної дитини організації.

Треба мати чимало збірок іграми - руханками й вживати їх на свій власний вибір, систематизуючи їх залежно від того, які панують у дітей нахили в той або другий мент їх розвитку - це все в згоді з тим загальним курсом навчання, для якого гри є найкращим життєвим додатком, найкращою ілюстрацією.

Гри відповідно до розвитку дітей мають свій розподіл:

1. Прості руханки - бігати наввипередки, перебігати із кутка в куток і т.п.

2. Гри, що впливають із інстинкту переймання.

Вони найчисленніші, в них одбивається ціле життя, ціле оточення дитини, все, що вона бачить, що її вразило, перенесить вона до гри. Вуличні діти часто в своїх іграх відбивають події й характери стичні риси життя міста. Вони грають у поліцію, барикади /можна було з сумом бачити, як малі діти імітували всю трагедію смертної кари, що була таким звичайним явищем революційних днів/, грають у розбійників, огневу сторожу й т.п.

Дівчатка люблять грати в господарство, повторювати в грі родинні звичаї, які їх найбільш зацікавили.

Але поза процесом переймання чимало виявляється особистої творчості в іграх дітей. Найменші діти, граючись із піском, роблять чимало індивіду-

ально-творчого.

Щоби розвинути в дітей зацікавленість грою, треба ба,щоби в тих іграх, якими сугестивно захоплюємо дітей, проступали обидва процеси - переймання й творчести.

Дитячі переймання на перших порах аналогічні з перейманнями звірів.

Звичайно до кожної казки, до кожного оповідання приходить ілюстрація-руханка; казку педагог бере зі збірника або тут же складає за допомогою дітей, або драматизує цілу казку, або бере для руханки тільки сприятливі моменти, або вигадує цілком нові, що відповідають казці. Це особливо важно при лекціях з природознавства. Для найкращого переймання рухів діти мусять добре придивлятися, спостерігати - так уже цілком принята гра в одліті птахів, в лові бузька на жаб.

Бажано ще організувати різні гри з метеликами, з бджолами, бо всі ці гри все звязані з гарними рухами й викликають спостережливість дітей.

Перед кожною новою грою керівник коротко має її коротко пояснити, діти додають деякі свої міркування, розподіляють ролі й гра розпочинається.

Руханки найкраще провадити в супроводі співу, але можна провадити їх і без музики, іноді навіть заховуючи навмисно тишину. Однак таких ігр в такій обстанові не слід провадити довго, бо вони втомлюють дітей і діти після таких ігр занадто бурно проявляють свої емоції. Найкращим доказом, що руханки подобаються дітям, це той, що вони роблять їх і без керування педагога підчас своїх вільних годин.

Дуже бажано збирати наші стародавні українські гри й користуватись тими із них, що найкраще придались би в дитячих садках. Взагалі педагог повинен часто відновлювати репертуар ігр, дитячих руханок і наколи вичерпаний запас, то й самому вигадувати.

Треба розвивати в дітей мязеву пам'ять не тільки вправами, а різними грами, напр. - діти проходять під шворкою, спочатку з відкритими очима й кожна дитина бачить, як проходять другі, як вони нахилиються під шворкою, потім дитині завязують очі й вона мусять пам'ятати, як низько треба нахилитися, щоби

не зачіпати шворки.

Багато ігр зв'язано з різними вгадуваннями-діти мають угадати голоси різних звірів, птахів, що їх імітує один із товаришів або квітки саду з опису одного з учнів, угадувати ремісників по рухам і т.и.

Лаура П л а с т е д пропонує багато природніх ігр, напр. - голубник: діти стають колом, піднявши руки до гори й з'єднавши їх на зразок даху; в середині кола сплять голуби; при словах: своєю хатку я широко відчиняю - діти розступаються, голуби розлітаються по під руками дітей, літають навкруги й при словах "іди на високе дерево" - вони влізають на що небудь.

І поки на обличчях дітей сяє радість, можна бути певним, що дітям ця гра подобається. Однак не треба довго грати одну й ту саму гру, або повторювати її часто, не треба гри механізувати, а завжди давати дітям можливість до гри вносити щось нове, якусь іншу комбінацію, свої творчі ремарки. І для старших дітей не слід обмежуватися лише природніми та переїмальними грами; з ними треба провадити й групові гри, що дають наслідок від самого процесу гри - це гри в м'яч, скраклі, кіглі і т.п. Ці гри розвивають соціальне почуття в дітей і треба лише дбати, щоб гра не набірала завзятости й не ставала азартною.

Гри старших дітей так само наближатимуться до драматизації різних оповідань і до ілюстрації лекцій тільки в складнішій формі. Діти знайомляться з побутом дикунів і радо імітують його в іграх. Так само напр. грають у Робінзона Круза.

Для дітей 5-6р. доброю розвагою може бути театр ляльок або театр тіней, особливо, коли вони самі нароблять ляльок, чи те виріжуть їх з паперу й ними проілюструють свої улюблені казки.

Можна навіть пропонувати дітям самим вигадати той чи інший зміст для ляльочних вистав. Взагалі для дітей 6-7р. це вже є один із засобів до самовислову й тим він дає теж один із шляхів для дитячої творчості, але всеж більш відповідний для дітей старшого віку, коли вони цим засобом ілюструють цілі мандрівки Ж.Верна або історичні твори.

Однак і в дошкільному віці лялькові вистави дають чималу приємність і вносять свій мистецько-комічний елемент, якого не дають інші розваги. На жаль їх репертуар тільки ще мало педагогічно розроблений.

Ф о р м у в а л ь н і /освітні/ г р и

Д Е К Р О Л І.

Це різноманітні вправи для змислів і на увагу. Для розвитку зору різноманітні вправи на розпізнавання кольорів, форм, кольорових комбінацій та напрямків. Так напр. вішають на цвях різні забавки й діти їх називають. У коробки від сірників кладуть цукор, каву, фасолу; на кришках пишуться назви, але всі перемішані; діти мусять правильно їх розмістити. Або така гра: з еповідання порозкидані різні писані речення й малюнки різних моментів одної короткої казки. Діти повинні скласти до громади в послідовному порядку речення й малюнки.

Чимало ігр зв'язано з навчанням. Ігри сприяють розвитку дитячого інтелекту, будучи пристосовані до навчання мови або арифметики. Такі способи тепер вигадують учителі та керівники в дитячих садках для переведення своїх методів навчання.

З таких ігор особливою популярністю користаються ігри Д е к р о л і.

Г л а в а 6.

П р а ц я д і т е й.

На підготовці до лялькових вистав можна вже бачити, як непомітно дитяча забава переходить у справжню працю. Та взагалі тяжко визначити, чим саме первісна праця дитини відрізняється від ігри: там і тут чинні ті самі інстинкти - активності, творчості та соціальний.

Старе визначення, що гра вабить дитину саме своїм процесом, а праця своїм наслідком, не вистарчає тепер, бо сучасна педагогіка вимагає, щоби кожна праця приваблювала дітей своїм процесом. І концентрація дитячої уваги підчас ігри має бути така сама, як і підчас праці. Різниця полягає лише в деяких моментах. Так ігру можна покинути кожної хвилини, коли цього треба, або коли вона наскучила; працю ж треба доводити до мети, до певної конкретної мети.

Матеріалом для гри може бути все, що захоплює дитячу фантазію; для праці ж потрібний певний матеріал, з яким дитина повинна добре познайомитися й пристосуватися до його властивостей. Праця також вимагає більшого напруження волі для досягнення бажаного наслідку.

Ручну працю треба починати з найпростішої, щоби діти відразу могли її без сторонньої допомоги виконати за тим зразком, що його подасть керівник школкою. Треба підбирати найбільш підхожий матеріал і терпеливо не перешкоджати дітям самотійно ним орудувати. Ручна праця може бути або загально корисна - витирати меблю, замінити, чистити яку небудь річ, плекати рослини, ухед за звірятами, вишивати грубими гачками по картону, вязати деревляними спицями, або може бути естетично-декоративна, ілюстративна, психологічна. Бо ж усе коло дитини має бути гарне, діти повинні прикрашати свої шитки, теки для малюнків, оздоблювати їх умовидиванням чи наліплюванням.

Довший час люди дивились на працю, як на кару богу, що призначена для бездольних людей і цю працю накладали для знесилення цих людей, як певного роду кару. Часи однак минали. Економічні й соціальні умови стали вимагати праці від усіх і через саме праця втратила й свій тяжкий підневільний характер. Разом з цим виникла потреба деякої підготовки до праці, стало потрібним розвивати пучки, руки, технічну свідомість, а також свідомість мети при кожній праці.

Переводячи працю послідовно й відповідно до дитячих інтересів, ми виховуємо нові покоління в пошані до праці, привчавмо до бадьорого зусилля конче потрібного для виконання тої праці, ми готуємо працездатних громадян.

Праці в дитячих садках можна представити в такому порядку:

- 1, праця в піску - прокопи, ліпка з мокрого піску,
- 2, будівля з кубиків та цеглинок /але не таких малих, як фребелівські, а можливо більших/,
- 3, заціплювання та завязування /матеріал Монтесорі або подібний/,
- 4, ліпка з глини або з пластиліну, або з розмоченого паперу,
- 5, розкладання пташків, картончиків різної форми /орнамент/,
- 6, складання паперу, наклеювання й вирізування з паперу,
- 7, малювання та розфарбовування,
- 8, вишивання,
- 9, випилювання і т.п.

Можна до цього додати чимало ще й інших праць, що провадяться в окремих дитячих садках, напр. ткання поясків, складання гарних гербаріїв, вязання гачками або філе, приготування сіток для ловлення комах або риб.

Матеріал для всіх цих праць має бути такий, щоби діти могли ним орудувати й мав би він відповідати кожній місцевості. Треба, щоби дітям були з'ясовані всі характеристичні властивості різного матеріалу, а як що можливо те показати дітям, звідки той матеріал береться - повести дітей на глинища, на піскові кучугури, на фабрику паперу, наводити дітей на порівняння різного матеріалу. Напр. у

одному дитячому садку в Шотландії використовували очерет, у нас на степу-будяки, в лісі шишки, жолуді, на Дону крейду і т.и. Спочатку новий матеріал дається дітям для вільної праці, щоб вони вільно ознайомилися з якістю матеріалу, щоб знати як найкраще ним володіти. Потім керівник школкою робить тут же на очах дітей яку небудь річ і зацікавивши їх, показує їм елементарні технічні способи, як найкорисніше, найбезпечніше вживати різних матеріалів і різних струментів, саме - ножиці, голку, гачок, та що. Діти повинні з певною свідомістю ставитися до своїх обов'язків при тому. Бажаємо, щоб всякого матеріалу, всяких приладів у кожному дитячому садку було завше багато, відповідно до кількості дітей, бо недостача їх дуже перешкоджає доброму провадженню праці. Кожна така праця складається з 3-х моментів:

1. Вільна праця - діти самі по змозі проявляють свою творчість,

2. Під технічним керуванням керівника діти роблять найпростіші знайомі їм предмети,

3. Праця з пам'яті, але з певною метою.

Додати слід ще працю т.би м. ілюстративну, коли дитина намагається передати те, що її найбільше вразило в тому оповіданні, яке вона вислухала, або з екскурсії, на якій вона була. Також соціальну працю, коли діти спільно намічають тему праці та індивідуально виконують усі її деталі - чи то в класі на дошці кольоровою крейдою чи на великому кусникові паперу, чи на землі /садівництво, огорода, майдан для гри і т.и./.

При перших працях дуже добре використовувати апарати М о н т е с о р і для вивчення геометричних фігур і форм. Також дари Фребеля - всі вони розвивають руки, зір і дають певні знання. Але ними не слід обмежуватися - вони занадто сухі, мертві, сфабриковані для певного вживання й не тішать дитячої уяви, мало викликають у дітей самостійної творчості. Вони занадто дорогі - мало який дитячий садок може їх мати декільки примірників.

Всіх принципи Фребеля й Монтезорі треба реалізувати в більш природньому матеріалі, без готових шаблонів і оцінювати його остільки, оскільки він може викликати творчість дитини й розвинути ручні м'язи.

Матеріал повинен бути м'який, приємний на дотик. Пісок у літку треба зсипати на дворі дитя-

чого садку, а взимі в низьких скринях відповідно до росту дітей.

Картонажі можна давати дітям 5-6р., не раніше. Для чистоти бажано не вживати будьякого клею для наклеювання, а брати папер підклесний зі споду.

Звичайно крім цих різноманітних праць в життя кожного дитячого садку ще вводиться господарство де в більшому розмірі, де в меншому, але скрізь воно повинно бути так поставлено, щоб обовязки з ним звязані не лягали тягарем на молоду, веселу природу дитини, виконувалися в межах сил її й потроху привчало дитину до виконання своїх громадських обовязків.

Ці обовязки складаються з виховання тих звірят, птиць, рибок, що живуть у дитячому садку під доглядом дитячої громади. Діти повинні привикати до самообслуги. Старші діти 6-7р. можуть сміло допомагати в кухні готувати страви, як це робиться в німецьких садках; вони можуть прати білизну для своїх ляльок - при тому вони набувають знання, як взагалі поводитися з пранням. У деяких садках у кухнях є спеціальні приладження до росту дітей і коло печі, щоби дитина могла й залізо нагріти й води гарячої безпечно набрати.

Треба також звертати увагу на працю дітей в саді, тримати його в чистоті, навчити дітей 5-6р. садити квітки, поливати, доглядати, привчити дітей дивитись на цю їхню працю, як на дуже відповідальну, бо від неогляду може загинути рослина. Ці життєві праці мають велике значіння для виховання почуття громадських обовязків, вони повинні входити в розподіл програму й мати свої призначені години.

З окремих праць велике значіння має дитячий малюнок. Він має значіння, як показчик, бо виявляє психологію дитини силу та правдивість тих вражіннь, що дитина придбала. Через те малюнок і вважають правдиво графічною мовою дитини. Таке ж його й історичне походження - в Єгипті та Китаю, де саме письмо пішло з символічного малюнку.

Довший час на Рейні та в Фландрії в нареді, тоді цілком неписьменому, ширилися ілюстровані біблії, зміст яких передавався малюнками виключно. І тепер найбільший успіх мають малювані реклами. Малюнок є крім того технічний засіб, конче

потрібний для багатьох ремісників; без малюнка, без креслення не може працювати ні архітект, ні інженер, ні навіть звичайний кравець. Це значіння малюнка утилітарне, ремісникове, однак остільки важне, що для його удосконалення найкращого й потрібно розвивати в кожній дитині її графічні здібності.

Є ще друга значіння малюнка - мистецьке, естетичне - та наслідок, що він дає при доброму навчанні, особливо малюнок фарбами - сполучення барв, гармонія ліній - все це дуже рано впливає на молодих малярів і підносить їх почуття, їх нахил до краси.

В усіх нових школах і дитячих садках дуже багато уваги звертають на дитячий малюнок.

Як графічна мова він цікавить усіх психологів і через те уважливо збирають і класифікують дитячі малюнки.

Кожний педагог повинен на кожному малюнку дитини поставити дату малюнка, визначити до якої саме казки, до якого випадку відносяться дитячі кривульки й як дитина їх використовувала. І дитячий садок повинен як найскорше ці незрозумілі кривульки перетворити в ясну комбінацію ліній. Для цього треба насамперед навчити дітей, як найкраще вдивлятися в предмети, розпізнавати їх форму /на плесі, без перспективи/; тут можна користуватися картонними фігурами, щоб обвести їх обриси /Монтессорі/. Добре також розвивати в руці почуття форми, даючи добре обмацувати предмети - чотирикутник, трикутник, цеглинку, коло і т.и., овочі: яблуко, грушу, те що й при цьому малюнок ведеться рівнобіжно з ліпкою, одне друге доповнюючи.

Треба добре підготувати малюнок, раніше склавши його з папірчиків тут же на папері, щоби ясними стали для дитини лінії горизонтальні та вертикальні; добре малювати маленькі орнаменти, складені з картонних фігур - мозаїки - розмальовувати їх; ці вправи привчають дитину робити руками те, що вона схеплює очима. Дуже сприяє розвитку мальовничої уяви розглядання малюнків; треба звертати увагу дітей головним чином на всі деталі малюнка й на те, як вони намальовані.

Малювання входить у програм усіх наук першого навчання, воно підготовляє до читання й до писання, воно необхідно при навчанні слів, а також

і при навчанні числа /аритметика/ і воно вже є необхідним додатком до всіх формальних викладів. Не треба надавати йому занадто формального характеру, але діти повинні навчитися азбучної техніки малювання.

Матеріали для малювання можуть бути різноманітні - крейда, вугілля, кельєрова крейда, олівці, акварельні фарби й и.

Напрямки ліній краще всього визначати в малюванні відповідних предметів - крива-вудка з гачком, преста-телеграфні стовби. Щоби дитина могла почувати свої знання, як щось реальне, хай її уявлення будуть дуже первісні, але за те вони її власні.

Не слід, давши дітям якийсь предмет для намальовання, зараз же й оповісти їм, як його малювати; діти повинні виявити своє власне зусилля й тоді лише допомагати їм певними корегуючими вказівками. Треба терпеливо слідкувати за свідомими спробами дітей до технічного поступу.

Які б зразки не були перед дітьми, вони переважно малюють з своєї уяви, ~~З~~ тимчасово, які в них склалися від різних вражень. Так у одному японському дитячому садку дітям дали малювати ляльку й усі діти дали в своїх малюнках чисто жидівське обличчя, бо це було в жидівському кварталі. Діти малювали той тип, що затамили зі щодених вражень, себто жидівський.

Пані П л а с т е д радить починати малювання з малими дітьми крейдою на класній дошці; педагог показує, як тримати крейду й широкими рухами малювати круг, цитрон, робити рухи в повітрі, малюючи серп, молоток і т.и. Треба привчати дітей малювати з природи, с.т. з якого небудь предмета. Найпростіші зразки дають або кожній дитині, або один на двох. Педагог не повинен його малювати на дошці, бо тоді діти престо скопіюють малюнок, а вони повинні б самі зорієнтуватись. Можна давати їм деякі поради, як поставити перед собою предмет, як не помилитися ще до його розмірів, але не виконувати самого малюнок. Такими первісними зразками можуть бути листя, гілки з бруньками, з вишнями, деякі квітки, панчоха, рукавичка, ніж, чашка й т.и.

Виправляти ці малюнки слід тільки задержуючи увагу на цьому дітей, перевіряючи разом з

ними чи правильно проведені лінії, ^{чи} накладені фарби, то що. Бажано також час від часу провадити з дітьми в дитячому садку малювання геометричне, с. то також де дитина привчається малювати за певним обрахунком, горизонтальними та вертикальними лініями. Такі креслення потрібні для дітей, щоби виконати яку небудь проєктивну працю - скриньку, зірку. Але найбільш населоду дає дітям малювання фарбами, спочатку олівцями, потім одразу пензлем і акварелю.

Діти для малювання повинні мати окремі мисочки з водою, де б змішувати могли фарби, ганчірку або бібулу, щоби витірати пензлі й руки.

Треба дітей учити змішувати фарби. Найкраще малювати предмети з природи. Починати з простих річей, однеманітно розфарбованих. Гарно теж вводити в практику малювання т. зв. малюнок "снотом", щоби реалізувати предмети, не обмежуючись його контурним рисунком - чайник, миску, секиру, пар. Для малювання фарбами слід брати річі найпростіші з природи - листя в осінніх фарбах, дубовий лист, оріх, яблуко, вишню, яку небудь велику квітку й т. д. При усіх цих ріжноманітних малюнках дітям має бути дано найбільше часу на їх вільні малюнки, бо вони найкраще привчають дитину знаходити вираз для своїх думок, для своїх уявлень.

Ліпка так саме, як і малюнок служить для тої самої мети. Починаючи з вільної ліпки найпростіших річей, а потім складніших, треба так саме використовувати її для ілюстрації цілого репертуару оповідань, пісень, віршів, як і для передачі різних предметів. Ліпка добре розвиває уяву, допомагає малюнкові.

Матеріалом для ліпки може бути пісок, глина, пластелін, розмочений папер.

Основними формами для ліпки старших дітей мають бути куля й різні предмети такої самої форми, м'яч, яблуко, вишня, бараболя й т. и. Циліндр / гармата, пляшка, шклянка, банан /, овал / яйце, риба, качка / . Модель повинна бути для кожної дитини окремо, щоби вона могла добре її розглянути, обмацати. Листя краще виліплювати аніж робити барельєф.

Діти також дуже люблять вирізати різні забавки / Різдвяну ялинку / . Вирізані забавки

можна склеювати й так складати цілі малюнки. Ця праця може бути індивідуально-ілюстративною й спільною для цілої групи. Такі малюнки можуть мати досить естетичний вигляд і бути прикрасою для класу, як і гарною ілюстрацією для оповідань.

Гарною утилізацією ліпки та вирізування може бути утворення лялькового театру або театру тіней. В цій праці приймають участь усі старші діти для утворення приємної розваги для малих дітей.

Діти люблять і вишивання по наколотому зразку; дуже сприяє розвитку зміслів нанизування пацьорків /для кольору, рахунку й т.и./ ріжнокольорових фасолки і т.п., люблять складати національний орнамент з різних картончиків та палочок.

Треба вміти зберігати глину, щоби вона як найдовше була здатною для ліпки. Добре розмішану, чисту, вожку глину переховують у деревляній скрині завше накритею шатиною. Закінчивши працю слід зліпити окремі шматки глини, скрепити водою й знову накрити мокрою шатиною. Не треба дуже намочувати глини або змішувати суху й вожку до купи. Як що глина ствердне, то її треба поламати на маленькі ковалки, скрепити водою й прикрити вожкою шаткою, доки глина не розмякне.

Г л а в а 7.

П р е д м е т о в і л е к ц і ї.

Предметові лекції дають дітям найбільше знання, розвивають їх спостережливість і наближають дітей до природи, вправляють їх змисли, зв'язані з мовою, арифметикою й усіма працями дитячого садку. Вони є центром інтелектуального розвитку дітей і в нашій системі навчання вони грають важливу роль. У планах дошкільного виховання й навчання Монтесорі ми таких лекцій не находимо. Монтесорі вводить лише деякі вправи розпізнавання якості предметів ще до кельору або ще до їх форми та поверхні. Веде вона їх цілком індивідуально, не довше 5 хвилин кожную вправу, питаючи дитину так: - це червоне, а це. Це тверде, а це яке. і т.и.

Краще провадити предметові лекції за програмою Декролі /доктор і педагог у Брюкселі/. В його системі вони значно поширюють інтелектуальний обрій учнів і самі ґрунтуються на широко розвинених асоціаціях. Декролі зупиняється на темах, що не можуть не зацікавити дітей - а саме їжа дітей, захист від холоду й взаємі від усякої небезпеки. Програма цей такий ширкий, що переводиться цілих 3 роки, охоплюючи вік дітей од 6 до 9-10 р. Переводиться цей програм поволі, зв'язаний він з ріжними і ріжноманітними працями самих дітей.

Кожна тема зв'язана з ріжноманітними далекими предметами, напр. у темі "Наше освітлення" перед дітьми пройдуть і скіпки, і світильні з товщем тю-лена, колишня лампа й сучасна, і газ, і електрика. Все це діти проробляють самі, до кожного періоду додається оповідання - найбільш яскравий приклад самого керownika, додається малюнок іа життя ріжних народів відповідно до взятої теми. Там, де це можливо, діти самі приносять до садку ріжні малюнки до тем - ілюстрації з газет, зі старих журналів і т.и. З таких малюнків вони складають свої власні альбоми. Переглядаючи їх, вони наочно постійно можуть повторити весь свій курс і додати до нього свої власні малюнки.

Тоді, коли йде річ про їжу чи про захист людей од негоди, з дітьми провадять спостереження що до ріжної страви звірів, - чим і як годується кіт,

вівця, собака, курка, птиця різна і т.п.

Інстинкт їжи панує скрізь, у цілій природі й діти бачать, як у наслідок боротьби за їжу, за існування повстають різноманітні культури, характеристичні тими чи іншими методами боротьби.

Так само, спостерігаючи рослини в цьому процесі годування, діти самі роблять спроби на якому ґрунті й при яких умовах найкраще дана рослина виживає й росте.

З дітьми робляться по мапі мандрівки в ті краї, звідкіль нам довозять різні продукти - чай, каву, риж, померанчі і т.и.

На цих предметових лекціях кожна річ розглядається всіма зміслами, діти впевнюються в властивостях предмета, в тій або другій його придатности, порівнюють його з іншими, самі провадять над ними різні експерименти. Ці лекції збагачують дітей чималого кількістю нових слів, нових уявлень, навчають їх пильно розглядати кожний предмет, знаходити в ньому нові риси, спільні з другими. Ці лекції привчають дітей думати про походження річей, ставлять їх в безпосередній контакт з далекими країнами, розвивають в них уяву й перше розуміння взаїмних зносин між різними ближчими та далекими країнами й народами, що в тих країнах живуть. Ці лекції дають перші відомости з ботаніки, географії, зоології, геології, мінералогії а також деякі технічні та господарські. Це та перша енциклопедія, яка відповідає всім інтересам дитини й дає відповіді на різні і такі різноманітні завше дитячі запитання.

Тут же при розгляді річей встановлюється певний послідовний процес думання й це є вже не лише матеріальний бік цих лекцій, а й формальний розвиток дитячої спостережливости, логічної послідовности в осягненні певних висновків, в умінні схелювати характеристичні риси предмету для порівняння його з іншими. При цьому треба концентрично, с. то спочатку давати загальні відомости, відповідні до інтересу того віку, для якого відбувається лекція: для 4р. одні, для 5-6 трохи ширші, докладно додержуючись правила - від найближих річей до далішних.

На предметових лекціях розвивається мова дітей при описах, при тій категоризації, за допомогою якої провадяться лекції. Матеріал для них часто збирають самі діти на екскурсіях. Часто цей

матеріал буває випадковий, не з плану загального курсу, але, коли він викликає інтерес дітей, його так саме треба обробити й хоча головний інтерес дітей всеж звернений найбільше до природи, до її різноманітних виявів, однак і тут треба уникати односторонності, а знайомитися з цілим оточенням. І треба це переводити систематично за програмою Д е к р е л і, що розкладений на 4 реки, як найбільше працею самих дітей.

Подаємо тут деякі вказівки ще до окремої лекції. Наприклад, як предмети їхні розглядаємо рибу - /завше бажано на живих зразках/. - Риба на очах дітей плаває у шклянному посуді. Діти підготовлені до цієї лекції попередніми, де пояснена присутність повітря в воді й кінечну потребу повітря для життя, горіння. На попередніх екскурсіях зроблені спостереження над рибами в річці. Діти пускали на воду човники з паперу або з деревляної кори. На лекції насамперед пояснюється де живе риба, через що їй там добре, чи могли б ми жити в воді, чому ні й т.и., які звички риби зв'язані з тим середком, у якому вона живе. Форма риби - до чого подібна, порівнюють з човном. Плавники, їх вживання. Очі їх положення. Зябри - їх покриття. Луска - нееднакова на цілому тілі, її кольор нееднаковий /для чого/. Наприкінці діти роблять такий вислідок. Риба живе в воді й має форму човна. Плаває за допомогою руху плавників і хвоста, ще керує її руками. Очі по боках голови, вкриті твердою лускою. Дихає, набираючи води до рота й випускаючи її крізь зябри. Годується або усякими водними рослинами, або живими тваринами.

Діти малюють рибу, роблять акваріум, грають у рибалек, ідуть на річку з вудками. На обід мають по змозі варену, селену, вуджену рибу, щоб знали її вживання.

Дітям оповідають щось із життя рибалек, що вияснює обставини, в яких провадиться цей промисел, а також її корисність його для людей.

Діти самі складають або оповідання, або гру з рибальського побуту чи те з побуту риб.

Так саме проваджаться лекції, що мають своїм предметом яку небудь рослину в перший рік, не виходячи за межі гербарія та сушків, а в слідуючі роки - рослини, що йдуть на вироблення ткани-

ни та прядива, а далі такі, що дають окрасу нашим будівлям.

Однак і тут може бути багато дитячих інтересів поза систематичним планом і треба їх задовольняти. Не треба забувати й про знайомство з камінням та ґрунтами з найближчого оточення - крейда, пісок, глина, кам'яний вугіль, графіт і т.и.

Звичайно, мало для дітей спостерігати самі речі з природи, треба викликати їх зацікавленість і до різних процесів біологічних - переніс квіткового пилку бджілками, джмільми, різного насіння вітром; спостереження над різними метаморфозами, різними засобами летіння між комахами, за процесом замірання рослин в осени й відродження на весні, за процесом уходу за рослинами в зимі... І до всього додавати треба мистецькі твори, викликати в дітях їх власну творчість.

Г л а в а 8.

Н а в ч а н н я м о в и.

Навчання мови є головним завданням дошкільного виховання. Воно поділяється на кілька різних процесів:

1. Виразне вимовлення всіх звуків, окремі вправи при неправильному вимовленні деяких звуків;

2. Заучування легких віршиків, добра їх деклямація, опис картини;

3. Слухання казок та оповідань, переказ і драматизація їх;

4. Складання дитячи казок з малюнків, що мали би бути перед очима;

5. Навчання читати та писати.

Ніде так, як у мові, має важке значіння чинність переймання. Тому то й треба звертати особливу увагу на мову самого педагога, що керує дитячим садком або школкою. Педагог повинен як найкраще володіти літературною мовою та крім того знати діалекти тої місцевості, де він, як педагог працює.

Справа що до діалектів і їх значіння має чималу вагу в процесі вивчення дитячи літературної мови. Є країни з досить виразними діалектичними відміннями, як напр. Ельзас у Франції, Гуцульщина на Україні. В діалекті заховається ще правда дух народу, фільольогічна суть мови — її образність, краса, її місцевий фольклор, але з ним всеж треба числитися лише, як з діалектом, як з місцевою говіркою і в літературній мові пуберувати його.

До дитячого садку діти звичайно приходять зі своїм діалектом, ним вони лише й можуть виявляти свої почуття, свої спостереження. Раптове відривати дитину від її хатньої мови було би для неї болучим процесом і цілком непедагогічним методом навчання мови. У дитячу свідомість нові вирази, нові слова треба вводити поступово й не надуживачи їх уваги. Ніколи не можна собі дозволити глузування з місцевої, дитячи ще до школки, вдома засвоєної говірки. Щоби дітей безболісно перевести з діалекту на літературну мову, треба їм багато оповідати, читати літературні твори, задержуючись як раз на тих словах, що в місцевому діалекті звучать инакше. Найкращий спосіб — це вільні розмови

учителя з дітьми. Коли відносини між ними гарні, то діти завше з охотою небалакають і розповідать про те, що їх цікавить. При тому треба дати дітям можливість цілком вільно висловлюватись, однак вказуючи їм на їх діалектичні вирази й виправляти їх.

Мова дітей часто страдає дефектами в вимовленні окремих звуків - с, ш, ж, щ, р, н. Треба на ці дефекти звертати увагу й відучувати дітей від них. У випадках, коли справитися з цими дефектами не так легко, треба запресити лікаря. Можливо, що причиною їх є яка небудь хвороба мовних приладів. Напр. псують вимову дитини а д е н о ї д и.

Можна для лікування від подібних дефектів провадити не тільки вправи з поодинокими дітьми, а й колективні. Коли декільки дітей мають спільні дефекти, тоді вправи завше проходять веселіше.

Вчити на пам'ять віршики можуть уже діти й Зр. При цьому треба стежити, щоби вони добре вимовляли й з самого початку звикали переживати зміст вірша, а для цього слід підібрати відповідний репертуар, відповідаючий інтересам дітей та й щоби самі вірші відповідали повним художнім вимогам. Бо часто в нас учать дітей таких віршів, що й змістом і формою негарні. Треба підбирати гарні вірші. У дітей пам'ять чудова. Приходиться часто дивуватися яким довгим віршів, як що вони відповідають дитячим інтересам, можуть діти вивчитися.

Опису малюнка вживають або для повторення предметових лекцій, або як особної вправи для розвитку мови й процесу думання. Тут іде певна катехизація й малюнок розглядається поза тим або другим планом. На початках малюнок має бути найпростіший. Максимум три особи на ньому, або по живих істотах добре дітям знаємий. Перші питання мають викликати конкретні відповіді - хто саме є на малюнку й їх зверхність. Дальніші питання мають в'яснити, яка подія зв'язує між собою намальовані особи. І тільки згодом можна ставити запитання - для чого та або инша дія відбувається, бо так саме йде і праця думки в дітей - спочатку предмет, а потім акція й тоді вже питання - на що, через що й т. д.

Що до використання малюнка для додаткових пояснень підчас предметових лекцій, то дійсно чимало допомагає малюнок для яскравого й суцільнішого розуміння предмету й в кожному дитячому садку повинна бути колекція різноманітних малюнків, що відповідає би курсові навчання та була би естетично виконана.

Дуже добре розвинути мову можна оповіданнями. Це є улюбленим заняттям для дітей всіх віків від 3 до 10-12 р. І чим краще володіє педагог таланом гарно оповідати, тим сильніший буде його вплив на дітей.

Першою вимогою до учителя, коли він оповідає яку небудь казку чи то розказує про яку подію - це гарна мова й голос - виразний, ясний, гнучкий, що передавав би найменші, різноманітні відтінки почуття.

Діти підчас оповідання повинні сидіти півколом, обличчями до оповідача, щоби, не відривавши від нього очей, стежити за всіма змінами на його обличчю.

Другою умовою для успіху оповідань - це гарно обміркований репертуар оповідань, цілком пристосований для кожного віку дітей на різні теми й морально-життєві, й біологічно-реальні, й естетично-фантастичні. До першої групи належать народні казки, що захоплюють завше дітей чудовими мовою, прететюю викладу й правдою основної думки. Тут використовується завше наш звириний епос такий багатий, що знайомить дітей майже з усіма звірями рідного лісу й рідної хати. Ще до всяких комах, то саме їх життя естільки цікавить дітей, що вони завше захоплюються кожним оповіданням на цю тему, як казкою.

Однак через те, що діти потребують фантастичного елемента, то можна додавати його й до життя всіх тварин, всіх рослин, як роблять це невмиручий Андерсен або Гаршін. По їх слідах кожний педагог-оповідач дошкільної установи має й сам скласти невелику серію таких оповідань на біологічні теми, але треба бути дуже обережним, щоби з одного боку в оповіданнях не переважав фантастичний елемент, а з другого, щоби не впасти не впасти в сентименталізм. Взагалі не слід дуже антропоморфізувати комах, а стояти по можливості на науково правдивому

ґрунті. Треба, щоби перед дитиною вся природа жила й щоби життя її відбивалось у оповіданнях.

Морально-життєвий елемент завше знаходиться в народніх казках. Його не треба підкреслювати, бо діти переживають його дуже інтенсивно, тільки не можуть вони відразу сформулювати своє вражіння, тому й не треба після кожного морально-життєвого оповідання вимагати від дітей морального висновку. Треба иншим разом присвятити цьому висновку окрему розмову, пригадати разом з дітьми кілька попередніх оповідань, запитати у дітей чи їм сподобались герої оповідання, які саме й якими діями та вчинками. У таких коротких, добре переведених розмовах у дітей може справді витворитися розуміння добра й зла і в літературних образах діти привчаються знаходити для себе зразки - ідеали. Все ж таки, викладаючи такі казки, оповідання, треба уникати моралізування, бо воно ніколи не матиме такого впливу, як безпосередній вплив самого художньо-морального твору.

Треба мати в своїому репертуарі й казки фантастичної краси, що захоплюють уяву дітей і дають їм мистецьку насолоду. Але й тут вибір має бути дуже обережний. Арабські казки, або казки Гауфа, напр. зі своєю занадто матеріялістичною фантазією не дуже підходять. І дітям бр. краще оповідати деякі казки таких авторів, як Лягерлеф, Кармен Сільвєр, Андерсен. Ці казки високої поетичної краси завше викликають у дітей або шляхетне почуття, або піднесену думку. Взагалі педагог повинен мати широку літературну освіту, щоби черпати зі світової літератури потрібний йому матеріял.

Оповідання мають одбуватися двічі на тиждень, щоби не вульґаризувати цей високомистецький спосіб виховання. Але на бажання дітей можна використовувати його й позапрограмовою кількістю годин. Гарно оповідати де небудь у лісі, коли діти, набігавшись і втомившись, раді відпочити й оточивши свого керівника раді послухати щось гарне, відповідне до настрою й до краси природи.

До кожного оповідання треба добре підготуватись, добре знати саму казку, знати де й яку експресію дедати, відкинути всі незрозумілі вирази та слова, або замінити їх другими, або всі їх пояснити дітям на початку оповідання. Иншим разом

треба ці пояснення зробити за кілька днів перед тим, роблячи це з якого небудь приводу.

Довге оповідання завше треба перервати на цікавому місці й продовжувати його через кілька днів, треба, щоби діти відновили вже розказану частину. Ілюструвати мають діти лише цілком закінчене оповідання. Коли діти просять повторити оповідання, то їх в тому треба задоволити. Від самих дітей вимагати переказу оповідання зараз же після того, як вони його вислухали, не слід. Це несе приємне враження й не дає дитині засвоїти оповідання. Для таких переказів треба визначити окрему годину. З

оповіданнями безпосередньо зв'язані їх ілюстрації малюнками або наклеюваннями, або й ліпкою. Ілюстрації можуть бути чи то персональні кожної дитини на її власне печуття, або колективні на класовій дошці чи на великому кусничеві паперу, спільно обмірковується план наклеювання, діти вирішують різні пригадані ними деталі й послідовно їх наклеюють.

І той, і другий метод має свою вартість - колективне об'єднує дітей на одній пануючій найбільш характеристичній чи драматичній хвилині з оповідання й привчає колектив спільно переживати одну думку, спільно працювати над її висловом; персональний метод дає нам цікавий суб'єктивний психологічний вираз про те враження, що його винесла з оповідання кожна дитина зокрема.

Ще кращим засобом викликати у дітей активне переживання з того або иншого переживання - це драматизація його самими дітьми при найменшому втручанні самого педагога. Спочатку вона провадиться як руханка, напр. - такі прості казочки, як Рукавичка, Ріпка, лише з певним призначенням дієвих осіб.

І тут можна триматися двох шляхів: або дитина /кожна дієва особа/ визначає свої вирази свої слова й тим значно збагачує свій словник літературними словами, або діти самі за кожну дієву особу кажуть своїми власними словами й виразами, що викликає в них словесну творчість, уміння знайти слова характеристичні для кожного моменту, для кожного героя. Перший додає драматизації більш літературного обрешення та краси, але перевертає драматичну гру в управу навчання мови. Другий засіб полекшує для дітей драматизацію більшої кіль-

кості казок. Можна сміливо сказати, що обидва способи однаково корисні для дітей; вибір того чи другого залежить од якості самих казок - одні мають таку високую / хоч і просту / красу виразів, що бажано, щоби діти ними безпосередньо переймалися, другі, в яких навіть цікавіше дати дітям змогу вільно творити.

Постійно переводячи з дітьми драматизацію й в лісі, й в садку, й в класі, можна намітити деякі казки для більш театралізованої драматизації з декораціями й костюмами. Такі вистави підносять естетичне почуття, викликають у дітей жвавість і сильніші переживання. Всі декорації й костюми мають робити самі діти.

Нема чого казати, що такі вистави з певне визначеним текстом і гарною його передачею значно сприяють і загальному розвитку дітей, інтелектуальному й емоціональному, також гарно впливають на мову дітей, навчають ширшої, художньої деклямації, чому й слід практикувати їх у дашкільних установах, як можна систематичніш.

Не важно, щоби ці вистави відбувались з великою кількістю глядачів - це занадто нервує дітей і позбавляє такі вистави кінце бажаної й потрібної інтимності. Глядачами можуть бути діти та невеличкий гурток батьків і педагогів.

Діти, що слухають багато оповідань, дуже легко й самі їх складають. І це треба підтримувати. Тут теж може бути декілька шляхів для викликання дитячої творчості: або даємо дітям волю фантазувати, як вони того собі бажать - такі вигадані дітьми казки здебільшого розпливчаті й не мають певної колізії, яка власне й є найважливішим моментом у казці - , або дитину можна обмежити в її уяві й фантазуванні певними рамками, визначаючи якусь тему для концентрації творчої акції.

Цього можна досягнути, пропонуючи дітям самим вигадати кінець до якого небудь недекінченного оповідання. Ріжні діти можуть вигадати різні закінчення. Можна також давати дітям малюнок - які небудь листівки з гарними простим змістом, але мистецьке виконанням - кожній дитині окремий, або двоє, трьом однаковий і запропонувати їм з малюнком вигадати якесь оповідання. Тут не потрібні запитання, що їх взагалі ставлять, подаючи дітям для розгляду малюнок. Тут треба просто

сказати дитині: "я дуже прошу тебе вигадати про цих діток, або звірят якунебудь казочку". І треба дитині дати над тим подумати, не гаючи її.

Зрозуміла річ, одна дитина сама вигадас, а другій прийдеться допомогти.

Можна розкласти перед дітьми декільки малюнків різного змісту й запропонувати їм самім собі вибрати якийнебудь із них.

Учити дитину читати й писати можна, починаючи з 5 р. і не рана. Спочатку це навчання мало би нести характер випадковості, як асоціація меж предметом і словом, меж акцією гри й словом. Ці лекції треба робити цікавими не можливості, в'язучи їх з іграми, піснями, предметовими лекціями та оповіданнями. Книжок майже непотрібно зовсім; їх замінюють резми й оповідання, які пишуться на класовій дошці, інтенції та поради, що пишуться на папері. Перші лекції слід використати, як додаток до предметових лекцій - розглядають самий предмет, дають йому назву, визначають його характеристичні риси й все це записується на дошці.

Тут видатну роль грає зеропа, пам'ять і той жвавий інтерес, з яким провадиться ціла наука. Тільки згодом звертається увага дітей на окремі звуки, що їх вони чують у природі й що їх можна передати тою або иншою літерою. Ці звуки діти відшукують у звукопідроблених виразах, у знайомих словах і ці слова поділяються на звуки.

На виділення звуків можна скласти маленькі оповідання, де особливо ясно виступає потрібний звук, щоб утворити для дітей живі асоціації голосівок і шелестівок із вражіннями від природи й життя. /нар., як дощ шумить, як гадюка сичить, як псе гавкає, як бджели гудуть, як машина свистить, як вода хлюпотить, як вітер гуде, як стукає молоток, то що/.

Відділені звуки пишуться на великих шматках паперу й діти самі ілюструють їх. З них діти складають слова. Слова треба підбирати однескладові - кіт, ніс, сад, рак і т.и. - на кожну голосівку. Діти мусять одразу виголошувати ціле слово, про себе розібравши його складові звуки. Для цього треба проробити декілька вправ. Після однескладових слів, двескладові й т.д.

Для першого читання користають частіш з клясової дошки; на ній вішаються малюнки; під диктат дітей пишуться назви предметів, складаються речення, а далі оповідання - їх пишуть друкованими літерами. Діти можуть й самі складати слова.

Реблять ще й так: на дошці пишуться деякі речення, а діти повинні їх або прочитати, або виконати те, що тими реченнями вимагається.

З огляду на те, що навчання мови є одне з головних завдань дошкільного виховання та навчання, то й всі ці іраці мають провадитися як найчастіше.

Письмо треба починати рівночасно з читанням. Кожне слово діти пишуть друкованими літерами, бо підчас малювання діти вже привчилися орудувати олівцем. І далі лекції з письма йдуть рівнебіжно з лекціями з читання.

Дітям оповідають історію розвитку письма, як коначного культурного засобу взаємних комунікації людей.

При виділюванні окремих літер уже переходять од друкованих до писаних.

На прикінці року всі діти старшої групи повинні вміти писати всі літери й вміти читати короткі оповідання з належним виразом.

Взагалі в навчанні грамоти, як і в усьому дошкільному навчанні не треба поспішати. Навчання грамоти має провадитися в природньому звязку з усіма заняттями в дитячому садку, як формальний до них додаток.

Г л а в а 9.

Н а в ч а н н я з а р и т м е т и к и.

Початкові арифметичні знання.

Це той матеріял, що викликає багато суперечок у керівників дитячих садкани.

З одного боку - число, комбінації чисел є остільки абстрактним процесом, що багато психологів не визнають можливим знайомити з ними дітей молодших 10-12р., з другого боку арифметика знайомить з числами, з величиною й це має стільки практичної користі, що бажано як найраніше дати дитині цей матеріял оволодіти.

Приходиться триматися реального ґрунту, бо в дітей вже в 3,4роки зовсім певні уявлення щодо кількості предметів. Треба ці уявлення послідовно поширювати й ставити їх у певні конкретні відношення.

Шляхом повторних реальних управ у дитини витворюється певне розуміння, що два менше трьох а шість більше чотирьох.

Додержуючись системи Г р у б е /одного з послідовників П е с т а л ь о ц і/ не слід у дошкільних установах захоплюватися навчанням дітей рахувати до великих чисел, а ліпше присвятити тижні, щоби дати дітям певне розуміння одного числа 2, 3, 4, розкладаючи кожне на його частини, додаючи та віднімаючи й переводячи все це на конкретних предметах, у жвавих оповіданнях.

Нема самої арифметики, а є постійні рахункові вправи при кожній праці, в кожному випадкові.

Усі вправи складаються з таких процесів:

1. Порядковий рахунок від 1 до 10 - проводиться й на гімнастиці, й на екскурсіях, і на Бодьорових картончиках, і при роздачі олівців бартовими або шклянком для молока і т.и.

2. Різні комбінації з числами 1-10: розклад картончиків, оповідання, Різдяне дерево, гра в кранницю, голубник /вирізають з картону, ліплять голубів/.

3. Пісні. Діти утворюють коло - ставок. У се-

редину заганяють дітей - рибок /не більше того числа, яке діти добре вивчили 6-5/, діти стежать, щоби не було ані на одну рибку менше або більше. Потім одній дитині зав'язують очі, а вона довгим прутиком, лозинкою ловить риб - до якої доторкнеться, та мусить вийти із ставка. Діти за кожним разом рахують скільки рибок залишилось.

4. Вчать цифр, малюючи щось на картках - 0, I, 00 - 2 і т. д.

5. Діти повинні одразу визначити кількість різнومانітних предметів.

6. Знайомлять дітей з вагою й з мірами довжини, починаючи від найдавнішої - фунт, і крок, виміряють свою класову кімнату та її меблю.

Від таких занять уже легко перейти й до геометрії. Знеї ми лише знайомимся з формами - чотирикутника, трикутника, куба, цеглинки, циліндра, кола і т. п.

Треба також викликати розуміння грошей, подати їх історичне значіння, оповісти про колишній міновий торг.

Арифметика має в дошкільному вихованні велике формальне значіння, привчає до порівняння, до ясного розуміння того, що більше, а що менше цілого й його частини, до певного логічного ходу думання, через що вона й має своє певне значіння у програмі навчання в усіх дошкільних установах.

Дуже бажані для цього деревляні куби для піраміди М о н т е с о р і, рахівниці, різні картки з цифрами й усі геометричні форми, які дитина знає очима й дотиком.

Узагалі в дошкільному навчанні кожну абстракцію - число, обсяг, колір - треба виводити з можливо більшої кількості конкретних фактів.

Всі потрібні для дитини знання можна поділити на такі - те, що дитина сама без нашої допомоги може набути, те, яке дитина може придбати при певній нашій допомозі й те, чого дитина придбати без нашої допомоги зовсім не може.

До такого, як останнє, знання належить знання чисел і їх комбінацій, розуміння ліній горизонтальних і вертикальних.

Ось через що треба в кожній дошкільній установі мати як можна більше різних реальних геометричних, арифметичних знарядь і по можливості

самими дітьми в установі зробленими.

На цих предметах, конкретно оперуючи ними, комбінуючи їх різними й різноманітними способами, складаючи, відбіраючи одні від одних лише й можна в найлегший спосіб привчити дітей до операції числами й уможливити їм засвоєння перших правил з арифметики.

Так на реальному ґрунті мала би розв'язатися педагогічно суперечля щодо того чи слід переводити в дошкільних дитячих школах навчання з арифметики в який небудь систематичний спосіб.

Г л а в а І О.

М о р а л ь н о - і н т е л е к т у а л ь н е в и х о в а н н я.

Метою морального виховання є - з дитини, якою вона є з природи, витворити різними засобами, що педагогічно нам прислужують, людину в найкращому значінні цього слова, розвиваючи до максимуму всі позитивні здібності дитини й зводячи до мінімуму всі її негативні нахили. І тут треба пристосовуватися не тільки до індивідуальності дитини, а й до кривої еволюції її здібностей.

Впливаючі фактори тут насамперед - сама особистість педагога - щира його вдача, широка освіта, здержливість, гуманність.

Моральний вплив при вихованні мають оповідання, вірші й естетичні вражіння. Дитина сама по собі - істота естетична; дуже рано вона виявляє захоплення красою. Естетичний розвиток завше тісно зв'язаний з моральним, бо такий зв'язок межи красою та добром завше існує й існував.

Усе оточення дитячого саду повинно задовольняти дитяче почуття краси й архітектурою дома, й убранням класи - квіти на вікнах, рушники над портретами, гарні малюнки, то що. Хай лунає пісня, музика, деклямація - це все, як найкраще утворює атмосферу, в якій панує змагання й поривання до краси, добра, піднесений настрій, шукання ідеалу.

Дуже гарно впливають на дітей танці, утворюючи атмосферу широї, гарної інтимності й радощів. А ще більше морально ділає на дітей можливо довше перебування на лоні природи - прогульки, екскурсії, спостереження над з'явищами природи, схід та захід сонця, місяця, зоряне небо, хмари, веселка, буря, то що. Це все підносить дух, скеровує думки до чогось вищого й спільним почуттям об'єднує всіх дітей.

Одною з умов краси є чистота - вся мебля в оточенні дитини повинна бути чисто витерта, квітки попідливані, все повинно бути на своєму місці й в належному порядку. Така звичка до назверхньої чистоти завжди привчає дитину заховувати й чистоту душевну, берегтися всякої брехні та всякого бру-

ду. Так само назверхній порядок, розмірене життя в дитячому садку призвичає дітей до упорядкованості й у своїй поведженні. Так складається загально-моральна атмосфера в кожній дошкільній установі. Але цього мало. Треба ще кожному педагогові дбати про те, щоби в дитини виховати такі звички, які б протягом цілого життя її були для неї вказаними, творячи її, так би мовити моральну вдачу.

Так одна з послідовниць методи Д е к р о - л і Ж а н н а *Deschamps* у своїй книзі: - *L'autorééducation à l'école appliquée au programme de l'école de l'école, 1924* - називає такі звички, що їх може дати дитячий сад і які однаково сприятимуть і інтелектуальному й моральному розвитку дитини.

1. Звичка самій задовольняти свої потреби
2. Звичка до порядку.
3. Почуття відповідальності.
4. Звичка доброго товаришування.
5. Звичка до спостережень.
6. Звичка проявляти дух ініціативи в працях і грах.
7. Звичка до виявлювання своєї ініціативи /в ручній праці, в малюнку, формовці, акварелі/.
8. Звичка до ритмічності рухів і гарного тримання тіла.
9. Уміння орієнтуватися.
10. Гострого слуху й гострого зору.
11. Здержливості в своїх власних рефлексах
12. Звичка до зосереджування думок - уміння помовчати, щоби зібрати думки.

Ці перші звички, що непомітно витворюються цілим складом життя в дитячому садку, підготовляють ґрунт для розвитку в дитини більш значних чинностей, на які звертає нашу увагу англійський педагог *Hervey Smith (Moral training in the school and home)*.

Відповідним вихованням у дошкільному періоді можна викликати в дітей такі моральні, інтелектуальні й соціальні добродії та культурні звички.

1. Ч е п у р н і с т ь - мати чисті руки, зуби, обличчя, нігті, одягу.
2. Самоздержливість - у їжі, питві, ефектах, праці, емоціях.

3. **М у ж н і с т ь** - конче потрібну для забезпечення себе від усяких небезпек. **П а в л ь с е н** каже: "та людина мужня, що не кидається сліпо на зустріч небезпеці, але, що спокійно, розважливо обміркувавши своє становище, рішає чи треба наступати, чи відступати. До цього треба як найраніше привчати дитину." /Павльсен. Система етики/.

4. **П о ш а н а** - до товаришів, до їх потреб, уміння поступитися ради них своїми власними інтересами.

5. **С а м о п о м і ч** - звичка не чекати чужої допомоги, коли можеш сам собі дати раду.

Англійський поет Е м е р з о н каже:

" Всім богам-любий чоловік самодіяльний. Для нього широко відчинені всі двері, всі його радо вітають, всі очі за ним стежать, люди вінчають його почесними нагородами".

6. **Т е р п е л и в і с т ь** - **М і к е л ь А н д ж е л ь о** колись казав, що геніяльність є велика здібність перетерпіти всякі труднощі й опанувати перешкоди.

Ця здібність потрібна кожному робітникові. Для вироблення цієї риси треба, щоби початкові праці дітей були найбільш для них приємними й викликали в них цікавість - так, щоби дитина непомітно привчалася завжди доводити розпочату нею працю до кінця.

7. **Н а с т и р л и в і с т ь** - тісно зв'язана з попередньою. Дитина часто втрачає віру в свої власні сили; праця здається їй занадто тяжкою. Треба розвивати в дітей дух настирливості, бажання перемагати перешкоди. Слід дітям завжди висвітлювати насолоду від перемоги, героїзму; подавати дітям приклади з життя таких людей, що все перемагали ті перешкоди, що їм зустрічались і при тому здобували щось доброго й великого як для себе, так і для людей.

8. **А к у р а т н і с т ь** - при праці, в процесі думання й висловлюванні. Треба звернути увагу дітей на те, як шкідлива неакуратність у деяких працях, що вона може загрожувати навіть життю, напр. - на залізниці, на авто і т.п.

9. **Т в о р ч і с т ь** - з самого початку нав-

чання треба викликати в дитини самостійну творчу думку, творчу ініціативу, волеве самостійне зусилля - в усякій грі, праці, навчанні.

Ю. Р о з в а ж л и в і с т ь - змагатися викликати в дитини розважливе відношення до свого оточення, до своїх обов'язків і праці; поборювати легковажне й некритичне ставлення.

ІІ. Л ю б о в д о п р а в д и - це одна з головніших моральних добродітностей і треба конче стремити виховати її вже в найменших дітей.

Ці всі риси треба змалку прищеплювати дітям, щоб уникати можливості як раз розвитку протилежних, негативних рис - брехливості, поверхшовості, нетерпеливості й инш., що перешкоджають людині стати корисним громадянином і приємним товаришем.

Усі ці звички й добродітності виробляються поволі в дошкільних установах цілим складом життя як у час праці, так і в час інших занять.

Так із менту приходу до дитячого садку дитину оглядають і вона звикає мати чисте обличчя й руки; за сніданком їсти чепурненько, нікому не перешкоджаючи; за столом і взагалі в хаті чергові вартові виконують свій обов'язок, скрізь доглядаючи, щоби не було ні пороку, ні бруду, роздаючи товаришам матеріял, потрібний для праці.

Праця вимагає від дітей терпіння й впертості, щоби опанувати матеріял і довести завдання до кінця.

Але найкраще сприяє розвиткові дітей особа самого педагога, що повинен користатися у них авторитетом і повним довір'ям. Діти повинні слухати свого керівника з пошани до нього, а не зі страху. Між ними повинні панувати щирі й сердешні взаємини - так, щоби дитина могла своєму керівникові довірити всі свої таємниці - і свої радощі й своє горе. Між дітьми а педагогом повинні встановитися приятні й відверті відношення. Діти повинні вірити своєму керівникові й бути певними, що вимоги його справедливі й завше скеровані для добра дітей. Ці вимоги мають бути завше продуманими - не занадто суворими й переважно такими, щоби діти їх могли виконати. Вони повинні мати ясну для дитини мету - чи то захист дитини від певних ушкоджень і небезпеки,

чи то заклик до морального піднесення.

Педагог повинен пам'ятати, що він заступає батьків. Він повинен оточити дітей приязню, бути завжди справедливим і привітним, щоб і діти того навчилися.

Тільки при таких умовах можна встановити дисципліну, що має панувати в кожній дитячій установі та при якій лише й можливим є спільне життя, спільна праця. А для цього потрібно, щоб кожна дитина перемогла свій егоїзм ради товариських інтересів.

Тут треба постійно зберігати деяку рівновагу, бо все вимагаючи від дитини певних уступок на користь інших, можна роздратувати дитину й спричинитися врешті до неправильного розуміння нею справедливості.

Найкращий спосіб зменшити егоїзм — це зміцнити в дитини почуття любови до товаришів, до рідних, до людей взагалі. Треба пробуджувати в дітей почуття терпимості й насолоди від пожертви. Одним із сприяючих для цього моментів є Різдво, коли дітей закликають працювати не лише для своєї власної ялинки, а й для користі й розваги святочної чужих, бідних дітей.

У програм морального виховання входить також й увага щодо того, щоб в оточенні дітей панував завжди порядок та й щоб самі діти підтримували той порядок. Треба пильно стежити за тим, щоб діти не вживали в розмові поганих слів, не співали вуличних пісень, щоб не писали ні на стінах класу ні десь на вуличних мурах непристойних слів, що випадково могли б вони десь почути. Діти повинні стежити, щоб й на них самих і навколо них не було жадного бруду.

На цьому ґрунті зростає в дітей первісне почуття культурності й самоповаги. На розвиток цього почуття добре впливає чистота класу, гарне вбрання її самої, решти дітей і самого керівника.

Даючи всі ці звички чистоти, порядку, самоволодіння та стриманості, викликаючи постійно в дітей почуття симпатії та справедливості, дитячий сад підготовляє ґрунт для виховання альтруїзму, соціальної справедливості й свідомого розуміння свого обов'язку.

Моральне виховання найкраще проходить у соціальній атмосфері. Соціальний інстинкт прокида-

ється в дітей не відразу - спочатку лише в формі почуття симпатії до найближчих осіб - матері, батька, няні й т.п. Симпатія виявляється в потребі ласки; дитина рада пестоцям і сама рада приголубитися. Виявляється соціальний інстинкт і в легкому перейманні настроїв свого оточення - всі веселі навколо - весела тоді й дитина; зобачить вона в матері зажурений вираз або сльози в очах - вже й вона засумує й готова плакати. Простує симпатія ще в любові до цяцьок, до звірят, у співчуванні їх негодам. Нормальна дитина завше плаче, коли потерпіли її знайомі звірята або розбита її лялька. Але це товариське почуття в дитини пробуджується досить пізно. Дитина до 4 р. виявляє міцну індивідуальність, сама з собою грається - коло матері, або в своєму куточку й не бажає ділитися ні з ким своїми вигадками. Що далі потреба сторонньої оцінки своєї діяльності зростає в дитини й вона вже не задовольняється похвалою чи осудом тільки батьків, а вже шукає співчуття в одноліток і в 4 р. дитина вже не задовольняється своїми самотніми грами, а шукає товариства.

З цього моменту починається морально-соціальне виховання дитини й розвиваються добродієвності соціальні - почуття обов'язку й дух дисципліни.

Моральне виховання на соціальному ґрунті починається зі слухняності, готовності підпорядкуватися якомусь спільному для всіх дітей закону або розпорядженню й цей закон має бути встановлений не лише авторитетом педагога, а спільно обміркований з дітьми на спільній нараді. Він має бути докладно з'ясований, вказана його загальна потреба для спільного життя деякої групи дітей, записаний і вищений на стіні класу в тих чи інших плакатах, ілюстрований оповіданнями педагога, малюнками й т.п.

Не слід одразу встановлювати декілька законів. Треба стежити, щоби діти спочатку призвичаїлись виконувати один, а далі, коли той чи інший випадок викличе конешність встановити ще якийсь закон, встановити й запровадити тим же шляхом другий і т.д. Таких законів узагалі не повинно бути дуже багато й всі вони повинні бути перейня-

ті почуттям товарищескості, самостримання на користь загалу, почуттям конешности прислужитися до виконання спільної задачі, то що. Ці закони мають бути для всіх обов'язковими й повинні користатися загальною в дітей пошаною. В цих законах встановлюється для дітей і на майбутнє певне розуміння своїх соціальних відносин, своїх соціальних обов'язків.

Другий фактор, що впливає соціально на моральне виховання - це соціальна думка, соціальна похвала чи осуд.

Треба так піднести в дітей почуття добра, щоби склалася спільна думка про те, які вчинки заслуговують похвали, а які осуду. Треба як найчастіше звертатися до критики самим колективом вчинків окремих дітей. Треба пробуджувати свідоме, критичне відношення до своїх власних і чужих вчинків, постійно нагадуючи, що на суворий осуд чужого поведження ніхто не має абсолютного права. Навпаки, треба привчати дітей до такого розуміння, що всі повинні один одному допомагати перебороти лихі нахили. Таким чином товариство стане справді виховуючим соціальним осередком, більш міцним і життєвим, ніж лише один тільки авторитет вихователя.

Так можна сказати, що для морального виховання дошкільний вік є основою, ґрунтом, на якому закладається підвалина людини - її моральної особистості, її громадянської вартості. Цьому сприяють спільно майже всі фактори дошкільного виховання та навчання - гри, праця, літературно-мистецькі вражіння й та атмосфера спільного товарищеского життя, де не має місця ні брехня, ні злоба.

Оповідання мають велике значіння для морального виховання. Вони самі в собі інтенсивно гуманні. Про них каже англійський психолог Сніас - "Такими власно є твори кожної нації, кожної раси - мабуть через те вони так глибоко сидять у народній душі. Їх психологія відкриває перед нами щось більшого, ніж лише гру фантазії, ніж лише саме бажання складача.

Оповідання /казка/ в своєму основному вигляді є продуктом інтенсивних людських бажань, страхів, надій та віри. В давній історії людства вони, очевидно, були й виявом боротьби людини з природою, з її невідомими силами. Казки оповідають про ті бажання, надії й страх, якими перейнята була ця боротьба, а феї, велетні й др. символізують ті сили, з якими йшла боротьба. От через що вони здавна стали засобом виховання. Їх використовували священники, проповідники, поети, трубадури, історики. Індійські, жидівські оповідання, грецькі міти, християнські притчі, середньовічні балади та легенди - всі вони свідчать про той факт, що казка в різноманітній передачі була улюбленим засобом поширити якусь віру або знання. Вони просто йдуть нам у душу, бо в них так багато гуманного та людського. Гарне оповідання є найкращий засіб підійти до серця дитини. Добре переказане оповідання не потребує моралізування. Бажаємо, щоби діти самі його відчули. Треба підібрати добрі, гарні оповідання, відповідні й певному порядку що до словника, форми, виразів, змісту й моральної /етичної/ сугестії. Треба використовувати все найкраще зі стародавньої, примітивної літератури всіх народів та й з сучасного загально-людського літературного скарбу.

Чимале виховавче значіння мають і дитячі свята, коли діти виконують якесь спільне завдання, зацікавлені якоюсь спільною метою - чи вславити якогось рідного письменника, чи відзначити якусь важну подію, чи врядити якесь загальне велике свято. Бажаємо, щоби всю підготовчу роботу виконали самі діти власними зусиллями. Спочатку такі свята уряджують невеличкі колективи, де легше викликати свідоме відношення й розуміння самого свята, й які більш дисципліновано до них поставляться. Але після 2-3 напівшкільних, напів-родинних свят можна вже об'єднувати дітей декількох колективів, декількох груп і навіть декількох дитячих установ. В таких святах яскраво відчувають усі учасники щось спільне, всіх

об'єднуюче, єдність і обов'язковість одного загального зусилля, самовіданности для спільного діла, для спільного доконання загального завдання. Це не може не впливати емоціонально на громадсько-соціяльний розвиток дитини.

Ще більше впливатиме на цей розвиток дитей національний фактор, коли ми свідомо будемо розвивати кожну дитину, як бажаного майбутнього громадянина своєї країни, свого народу. Раніше уникали в вихованні акцентувати національний елемент, як шовінізм, що звужує громадський обрій, обмежує почуття інтернаціонального єднання, загально людського братерства. Тепер навпаки, добре зрозуміли, що до такого широкого єднання людність дійде лише через усвідомлений націоналізм. Тільки та людина може симпатично ставитися до долі чужого народу, яка цілим серцем своїм кохає свій рідний край, яка свідомо працює для свого власного народу. Ось через що дошкільні установи кожного народу повинні мати національний характер, характер свого народу.

Чи можлива взагалі в дитячій установі яка-небудь національно продумана й вичакована система виховання. - Не тільки можлива, але й повинна бути застосована з перших же моментів розвитку дитини - оцєнєта повинні кохатися в улюблєних національних кольорах та орнаєнтах, уяві дитячій треба давати пищу з національних оповідань, казок, легенд, а для слуху дитячого співати рідні національні пісні. Рідною казкою, етнографічним матеріалом має бути як найбільш оздоблєний родинний побут, життя дитячих установ, взагалі оточєння дітей. Легєнди, казки, народні пісні, вірші народних поєтів - все це має оточувати дитину, утворювати національно-естєтичну атмосферу, природньо привязувати дитину до певного рідного терєну. Це дає їй конкретну свідомість того, до якого народу вона належить, поступово розкриває перед нею всі особливі риси її національності й вияснює їй обов'язки перед своїм народом, усі умови життя якого дитина має вивчити в докладному студіюванні рід-

ної історії та географії.

Якої б ми наукової педагогічної ^{системи} не додержувались - чи системи М о н т е с о р і, чи системи Д е к р о л і, чи якої іншої, ми завжди маємо її націоналізувати в її конкретному застосованні до наших дітей. Хоча такий авторитарний педагог, як Ф е р р е р, і каже, що існують між дітьми лише загальнопсихологічні типи, а не національні, ми всеж таки повинні в наших спостереженнях над дітьми перевіряти ті характеристики дитячих типів, що вже намічені європейськими психологами та педагогами, перевіряти характеристики дітей, що походять із різних соціальних верств нашої суспільності, бо не даремно французькі психологи кажуть, що психічна різниця між дітьми різних верств паризького населення більша ніж між дітьми Парижа й Брюсселя взагалі.

Питання про дитячі типи вимагає ще великої праці числених тестів та спостережень. Дитячі типи серед українських дітей - сторінка ще зовсім чиста. Досліди над українськими дітьми з метою визначити українські пересічні типи дітей вимагають від наших педагогів та психологів чимало праці, організації психологічних станцій, а при кожній учительській семінарії спеціальної лабораторії для тестів.

Психологічні спостереження конче потрібні для того, щоби вяснити, які саме праці, гри, казки подобаються загалові українських дітей, які лише окремим одиницям.

Весь матеріал чи Монтесорі, чи Декролі, чи Фребеля має бути націоналізований, не позбавлений однако й свого загальнопсихологічного характеру. Так, напр. - усі діти всіх народів люблять будувати з кубиків, але чомусь усі зразки будівель подаються звичайно в німецькому стилі - такі вежі, яких діти ніколи на Україні

не бачили, або костели та кірхи. Чи не приємніше було б для дитини бачити зразки з таких будинків, які вони бачили й знають -

чудові, стародавні галицькі церкви, або різні типи українських хаток, то що.

Так можна подати чимало уваг щодо різних зразків праць і цим повинні зайнятися різні державні та громадські установи, фірми видавництва різних дитячих розваг, підручників та матеріалів.

Хай одні принципи виховання панують на цілому світі, бо й справді дитяча натура має свій загальний органічний характер; хай завдання всіх шкіл по всіх країнах ведуть до єдиної спільної мети - витворити з маленьких звірят - дітей - громадян із чутливим розумінням справедливості, правди, з широким світоглядом щодо взаємних людських відносин і з ясным, урегульованим процесом думання. В тому полягає загальне завдання цілої педагогіки, але конкретні засоби й шляхи до досягнення цієї спільної мети повинні в кожній нації бути свої - національні, певно вироблені загальною працею психологів, педагогів і інших, що мають те чи инше відношення до світу дітей.

Національна дитяча установа не стане національною лише тому, що в ній лунатиме рідна мова учнів. Вона мусить бути тою скарбницею, до якої будуть зібрані всі скарби національної культури, зразки тої многовікової народньої творчості, в яких найкраще відбилась душа нації.

Націоналізувати дитячі установи - це справа не така проста й вимагає праці не одних педагогів, але вона є конечною для виховання діячів, що розуміють свій нарід, зв'язані з ним вражіннями найраніших дитячих літ.

Щоби виховати національних поетів, мистців, техніків - потрібний первісний виховуючий ґрунт, глибокий, цілком національний. І кожний дитячий сад повинен стати першою лабораторією для розвитку свідомого національного патріотизму.

Г л а в а 11.

П е р с о н а л.

Для виконання всіх тих вимог, що ставить сучасне дошкільне виховання - потрібний добре підготовлений персонал. Це головний момент і зв'язаний він із певними труднощами. Не легка річ підібрати такий персонал, що відповідав би й цілком задовольняв ті досить високі вимоги, що їх ставить сучасна дошкільна педагогіка.

Виховувати дітей - взагалі задача досить тяжка, тим більш складна вона, коли діти - малі. Вона вимагає від вихователів особливих рис і здібностей. - Дошкільний педагог повинен на-самперед любити дітей; для цього мати особливе покликання. З особливою увагою має він ставитися до своїх обов'язків, як педагога. Дітей треба ~~виправляти~~ за їх різні проступки, постійно дбати про те, щоби їм було як найкраще, в усякий момент він повинен бути готовим пожертвувати своїм спокоєм для них. Однак любов його до дітей має бути розумною, не перекрочувати певних меж, не переходити в потурання дитячим примхам та вигадкам; вона повинна прямувати до більш широкого розуміння того, що потрібно для дитини, для її фізичного й духового добробуту та правильного розвитку.

Педагог повинен бути фізично здоровим, мати спокійний настрій і не хвилюватися, коли діти вередують, самоопанувати себе, коли діти неслухняні й дратують, ніколи не тратити рівноваги в час своїх зносин з дітьми, в дітях підтримувати веселий настрій і самому бути веселим.

Педагог дитячого садку повинен мати високу освіту - загальну й фахову. Ще багато людей є тої хибної думки, що для провадження педагогічної роботи в дитячих садках, що для виховання малих дітей непотрібні великі знання.

В дійсності же педагог дитячої школи повинен мати широкий світогляд для того, щоб знати, як провадити свою виховавчу працю, який дати напрямок усій установі та як поставити дитячий садок, щоб він відповідав найвищим педагогічним вимогам і мав соціально-національне значіння для того населення, яке він обслуговує. Це зробити найкраще зможе лише особа широко освічена. Та й фахова праця педагога вимагає від нього чимало спеціального знання. Педагог дошкільної установи повинен принаймні бути знайомий з анатомією й фізіологією дитини, щоби з певним знанням і досвідом провадити фізичні вправи й стежити за правильними фізіологічними процесами в дитини. Педагог повинен знати психологію, вміти робити спостереження над дітьми, переводити анкети для розв'язання певних питань, зв'язаних з різними моментами розвитку дитини, з реакціями дитини на різні вражіння. Він мусить також знати індивідуальність кожного свого вихованця й відповідно до того пристосовувати свої вимоги та поведження - на одну дитину впливати лише ласощами, на другу авторитетом, ще на іншу через її амбіцію.

Фребелічка повинна вміти співати, знати й співати головним чином народні пісні. Також повинна вона вміти малювати, щоб у кожний даний момент могла ілюструвати своє оповідання чи річ, якою діти зацікавлені, відповідними малюнками. Малюнок має бути завше під рукою чи то під час оповідання, чи предметової лекції, чи звичайної ручної праці. Навпаки невміння малювати є великий дефект для педагога дитячих садів.

Крім того педагог повинен мати чималі знання з літератури, своєї рідної й світової, щоб користати з її багатих джерел - казками, оповіданнями, віршами, легендами, поемами, тощо. Існуючі ж збірки дитячих оповідань не можуть бо задоволити сумлінного педагога й тим то доведеться йому завше самому підбирати додат-

новий матеріал для поетичного й літературного розвитку дітей.

Педагог повинен вправлятися, щоби мистецьки оповідати казки та різні оповідання, а також, щоб як найкраще декламувати.

Літературна освіта конче потрібна для педагога, бо тільки диспонуєчи великим матеріалом з цієї області, можна скласти репертуар відповідний до кожного віку, до різноманітних точок програму дитячого садку й навіть відповідно до різної індивідуальної психології дітей. Крім цього фізіологічного знання, педагог дитячого саду потребує чималої біологічної ерудиції, щоби разом з дітьми студіювати докільну флору та фауну, щоби вміти відрізнити одну рослину від другої, жучка від мухи, щоби вміти про кожну видатну комаху дещо й розказати - для цього безперечно потрібна наукова підготовка.

Освіта докільного педагога не може не бути широкою й многобічною. А через те програм педагогічних інститутів мав би складатися з таких предметів /приблизно/ - загальної психології, психології дитини, загальної педагогіки, педагогіки докільного виховання, фізіології й анатомії дитячого організму, гігієни дітей, відомостей щодо типових дитячих хороб, антропології або історії технічної культури, соціології, етики, естетики, рідної мови, літератури національної й світової /принаймні в її класичних творах/, географії, історії, елементарних відомостей з фізики, хемії, геології, ботаніки, зоології, студій що до місцевого фольклору, елементарної методи навчання з арифметики та грамоти, ручних праць, малювання, гри, співу, підготовки до господарства, тощо.

А що не менш важно, ніж оця широка освіта, то це те, щоби докільний педагог мав високе розуміння життя й добре, чуле до добра й краси серце.

Свідомий та гарно підготовлений докільний педагог добре зрозуміє, що його обовязки не закінчуються в класі з дітьми, а полягають вони ще й у добрих взаєминах з батьками. Діти докільного віку такі ще маленькі, ледве що одірвалися вони від батьків, і щоб як найкраще зрозуміти дітей треба стати найблище до їх батьків, від них за-

с
сягнути інформації щодо фізичного стану дитини, до її поводження в родині, перевірити характеристики, що їх складає педагог зі своїх спостережень у дитячому садку. З свого боку повинен педагог давати поради й самим батькам щодо гігієнічного ухалу за дитиною й щодо її виховання. Треба змагатися встановити спільне між рідною хатою дитини й дитячою установою, щоб способи виховання там й тут не дуже між собою різнилися. Треба, щоб батьки як найкраще зрозуміли працю в дитячому садку, брали участь у його святах, одвідували театральні вистави й виставки дитячих праць, треба, щоб були вони в курсі життя дитячого садку й по змозі допомагали йому й матеріально й морально.

Дошкільними установами є не лише дитячий садок, а й усі ті чи інші інституції, що мають плекати дітей до 7 р. Соціально-економічні умови сучасного життя бідних людей примушують їх дуже рано доручати виховання малих дітей, ще навіть немовлят, тим або іншим громадським чи державним установам різного типу. Для найменших немовлят існують яслі - денні, де діти перебувають лише протягом дня, в час денної праці батьків, або закриті, де діти постійно живуть. Ці діти - чи то сироти, чи занедбані батьками. В яслях опікуються дітьми переважно І-Зрічними й звичайно, що ця опіка має на меті головне фізичне виховання дитини. Через те на чолі яслів завжди стоїть лікарський персонал - лікар на чолі, сестри-жалібниці - няньками. Перші умови для ясел - чиста, простора, світла кімната, чиста білизна, ванни, деякі цацьки й гарна, здорова їжа, відповідна до віку дітей, до їх міцного або слабого фізичного стану. І в яслях провадиться раціональне виховання, закладаються перші основи порядку, щоб заступити місце первісного хаосу, що панує в голові дитини в перший рік її життя, тут дається перша координація рухів. З яслів, де звичайно діти перебувають до 3р., переходять вони до дитячих садків, що можуть бути, як постійні, при тих же яслях.

Крім дитячих садків та яслів існують ще т.зв. майдани, де діти в літку відбувають різні розваги, гри, руханки та праці. На майдані збира-

ються діти різного віку 3-4 р. до 14-15. Вони поділяються на групи - перша наймолодша - це т.зв. п і с о ч н и к и - граються собі в пісочку. Старші 4-6 р. провадять на майдані всі заняття дитячого садку. Старші групи організують партійні гри, для них існують бібліотека й читальня, станки для токарства, випилювання, теслярства, садівництва та й інші більш або менш складні праці. Зі старшими дітьми влаштовуються екскурсії до музеїв, за місто, в різні найближчі місцевости, організуються свята, вистави, вистави праць цього майдану. На майдані праця провадиться не цілий день, бо в саму спеку від 12 год. до 3-х. тяжко й дітям і педагогічному персоналові. Звичайно майдани організуються в літі - від травня до жовтня. Вони можуть мати при доброму керуванні велике виховавче значіння, особливо як що на зиму він перетвориться в дитячий клуб, де діти не молодше 5-6 р. продовжують праці майдана. Майдани звичайно улаштовують город на міський кошти. Там, де цих коштів небагато, майдан збирається не щодня, а разів 3 на тиждень.

Педагогічний персонал часто складається не зі спеціалістів, а з добровольців. Але на чолі майдана повинна бути досвідчена педагогічна сила, бо тут праця дуже складна в силу кількості груп і різноманітного складу самих учнів. Тут бувають і занедбані діти, діти вулиці й добре виховані учні гімназії, бувають і дівчата й хлопці й треба внести таку гармонію в життя майдана, щоб ніхто не впливав на інших негативно, а навпаки, щоб увесь майдан мав на дітей добрий виховавчий вплив. Для цього конче потрібний тісний зв'язок між усіма працівниками педагогічного персоналу. Часто він складається з дуже молодих, але захоплених справою людей і тоді справа йде добре.

Майдани дуже розповсюджені в Америці. Вони розміщуються по місцевих парках. Іноді, коли для майдана нема певного місця, то тоді призначають для цього якусь пустку, занедбаний шматок міської землі й майдан розпочинає своє життя з того, що самі діти старшого віку розчищають пустку, культивують її, будують невеличку альтанку, щоб до неї можна було заховатися на випадок наглої

несподіваної зливи та й переховувати там потрібне для праці знаряддя. Такий спосіб організації є найкращий, бо відразу об'єднує й дітей і персонал за одною спільною працею.

За останні часи придбали велике значіння школки - санаторії для хорих та слабших дітей. Їх утворюють і для малих, рахотичних дітей або високо на горах, або на березі моря. Такими дитячими санаторіями особливо вславилася Італія та Швейцарія. Там, однак, де нема змоги влаштувати дитячу санаторію - там слабких дітей вивозять за місто до найближчого лісу, де діти проводять цілий день і лише на ніч вертають до дому.

Часто упорядковуючи якусь дошкільну установу, повстає питання - чи робити її інтернатом, чи лише денною. Звичайна річ, що нема кращого осередку для дитини, як оточення батьків, родини. Тут і індивідуальність дитини цілком вільно розвивається, і пестощі теплом ogrівають дитину. Але коли родина не може дати дитині ані тепла, ані догляду, ані кусника хліба - тоді вони найкраще виховуються в інтернатах, або притулках і ці установи мають бути організовані цілком в родинному дусі - ~~в них~~ мають об'єднуватися невеликі колективи дітей, що повинні бути оточені пестощами й почувати себе цілком вільно так, як у своїй родинній житті. Тільки родинний характер і може дати всякому інтернатові справді виховавчий характер. Малим дітям потрібні пестощі, як рослинам сонце. Тільки в приязному оточенні можуть вони вільно й раціонально розвиватися.

Г л а в а 12.

Соціально значіння дошкільних установ.

Дошкільне виховання в усіх своїх формах має велике соціально значіння. В дошкільних установах уперше зустрілись і батьки й педагоги на одному для тих і для других однаково дорогому терені. Тому то дошкільні установи відразу, де б вони не повстали - чи на селі, чи в місті - стають не лише педагогічними, а й соціально-національними установами.

Разом із цим у силу труднощів виховання малих дітей в дошкільних установах перше, ніж у других, взялися за психологію, почали досліджувати дитину, внесли нову педагогічну методу - вільного індивідуального виховання. Дошкільні установи перші зрозуміли, що початкове навчання можна провадити лише активно та емоціонально - рухливо й наочно. Тільки поступове нові принципи з дитячого садку переходили й до середньої школи й тільки тепер може статися те, що давно було так потрібно - с. то безпосередній звязок між дитячим садком та школою.

Не треба дивитися на дошкільне виховання, як на підготовку до школи. Завдання його - инше. Дошкільне виховання дає дітям найкращі засоби прожити вік у найбільш сприяючих їх розвиткові умовах, прожити радісно, набіраючися цікавого знання й непомітно дисциплінуючи свою вдачу, навчаючись шанувати громадянство.

Вже давно це було спостережено, що діти вступаючи до середньої школи з дитячого саду, виділяються зпоміж учнів своїм розвитком, своєю заінтересованістю та дисциплінованістю. Однак ці ознаки не повинні нас спонукати дивитися на дитячий сад, як на підготовчу установу. Дитячий сад - це установа цілком самостійна, що має свою власну, незалежну, високу цінність. Дитячий сад тепер набірає щораз більшого значіння й вимагає певного забезпечення з боку держави. Помешкання повинно відповідати найновішим вимогам гігієни та педагогіки,

мати велику кімнату, добру кухню, сіни для розвішування верхньої одежі та так, щоб гачки були низько забиті, щоб діти могли самі вішати свою одягу на гачкові свого ймення, або числа чи літку.

Кожна дитяча установа повинна бути розташована в саду, щоб діти мали навкруги чисте повітря, щоб могли вільно гратися й працювати.

Архитектура має бути в національному стилі, щоб уже з першого враження дитина почувала скрізь у кожному закутку дитячого саду подих рідної, національної атмосфери й щоб власно в цій атмосфері пробудилися в душі дитини всі ті зерна національної творчості, які закладені в ній приналежністю її до тої або иншої нації.

С и с т е м а М О Н Т Е С О Р І.

Педагог - доктор М а р і я М о н т е с о р і
будує свою систему виховання на спостереженнях за
дефективними дітьми й на наукових працях докторів
С а г е н а та І т а р а.

Свою систему виховання дефективних дітей вона
перевірила й на здорових дітях у тих римських хатах,
де вона працювала декільки літ і де на досвіді пере-
коналася в правдивості своїх принципів. Вона сама ка-
же, що її внеском у справу виховання є наочний експе-
римент, що був виконаний поступово й з натхненням.
експеримент, що й став ґрунтом для створення нової ме-
тоди виховання.

Тези Монтезорі такі:

Розум організується, міцнішає й росте, коли ним
керує така послідовність, яка відповідає природньому
порядкові. Він виявляється в рівновазі, ясності, спокою
й гарній дисципліні, що характеризує поведження дітей,
якоби зацікавлені вони природними для них інтересами.
Зовнішній матеріал повинен задовольняти психічні по-
треби так, ніби по сходах ступеньки допомагають одна
одній піднятися вище й вище. Тому то цей матеріал по-
винен мати все нові форми, все складніші. Він має захо-
пити увагу дитини, дати визріти інтелектові - все це
постійними вправами власної енергії.

Діти, поставлені на шлях самовиховання, мають
оригінальне почуття своїх власних, внутрішніх потреб.

Очевидно, що зовнішній терен потрібний для по-
ступового розвитку розуму дитини й учитель у цих по-
требах її свідомої еволюції не може застосовуватися
випадково, а лише за пляном складеним на підставі до-
свіду. Але не досить задовольняти одні психічні потре-
би дитини. Треба ще й зовнішні засоби, що мають значін-
ня в ступневому самонавчанні, прибрати до системи, як
то - арифметику, граматику, геометрію, природознавство,
музику, літературу. Ця матеріальна система пропонується
й віддається індивідуальній енергії. Діти оберігають
предмет, що їм подобається й цей вибір є викликаний
вимогами психічного росту.

Ніякий учитель, ніякий керівник школи не зможе
розгадати інтимних вимог кожної дитини й той час, що
їй потрібний для созрівання й усвідомлення. А сама

дитина це виявляє нам у свободному труді й проявах своєї енергії.

Діти, думає пані М о н т е с о р і, самі почувують свій внутрішній ріст і радіють з його, а наше завдання лише дати дітям матеріал для їх саморозвитку.

Матеріал та оточення - серед них має дитина вільно розвиватися.

" Школа, каже Монтесорі, повинна стати тим місцем, де дитина може жити на волі й ця воля не полягає лише в інтимній духовій свободі розвитку - весь організм дитини повинен знайти в школі й дитячому садку найкращі умови для свого розвитку.

Будинки для дитячих установ мають бути відповідно пристосовані й щоб задовольняли вимогам фізичної й психічної гігієни дітей. Мебля повинна бути такою, щоб не перешкоджати рухам; стіни оздоблені так, щоб дитина почувала красу навколо себе.

Матеріал Монтесорі розрахований на те, щоб викликати в дитини процес самонавчання, але цей матеріал занадто автоматичний; він ґрунтується на технічному перфекціонізмі, що має дати те психічне задоволення, яке виявляється в дитині радістю самосвідомості й свідомості свого інтелектуального поступу. Цей матеріал не пробуджує ні уяви, ні власної творчості дитини. Він занадто штучний, далекий від природи; в ньому мало естетичного елемента. Але він привабляє своєю уплянованістю, як і систематичністю, він відповідає вимогам нового виховання тим, що дає дітям повну волю руху, волю вибору собі заняття, відповідає вимогам кращого розвитку зміслів дитини, а особливо зору, слуху, дотику.

Монтесорі дає дуже гарні підготовчі вправи для письма; зразки для змальовування дуже захоплюють дітей 3-4 і навіть 5 р.

Ціла метода навчання читати, що заснована на вправах дотику, складається теж занадто технічної літери з занадто шореткого паперу можуть бути неприємні для нервових дітей. Так і метода звязування процесу читання з життєвими потребами - штучна. Можна б її краще застосовувати так, як це робиться за методом Декролі.

Музичні вправи з дзвінками тільки ускладнюють прості способи розвитку слуху співом та

грою на якихнебудь цяцькових інструментах / дитячі дошкільні оркестри/.

Тут занадто рано вимагається від 4-річної дитини розуміння гами, нотного письма. Сучасна музикальна методика визнає інші методи для розвитку музичного слуху й музичної освіти для дітей трохи, правда, пізнішого віку /середніх здібностей/ - 6 - 7 р. Та ще до того й самі дісні змістом більш захоплюють дитину в хорovому виконанні, ніж гами.

Ще бракує в Монтесорівій методі таких значних факторів морально-інтелектуального розвитку дитини, як оповідання та спостереження над явищами природи. Ми вже бачили, що дитина в 4 р. має інтерес до всього живого - подекуди керувати цими спостереженнями дитини можливо й потрібно. Правда, Монтесорі вносить садівництво в програм занять дитячого саду, але не задержується ні на самій праці дітей, ні на обов'язках при цьому керувника дит. садку.

Щодо оповідань, то їх значіння визнав увесь педагогічний світ, так само, як і власний нахил до них самих дітей, починаючи з 3 літ.

Всі ці хибки, штучність матеріялу, однак не зменшують позитивних властивостей системи Монтесорі. Те, що бракує в її матеріялі, може бути додано в кожній дитячій установі, коли в тому була б потреба й можливість. Штучний матеріял обов'язково треба замінити природнім в залежності від місцевості, де перебуває установа, як напр. кольори - на квітках; твердість та гладкість теж на річах природи - шишки, жолуді, кора, шовкова трава, тощо. Штучний матеріял Монтесорі приходитьсь й треба використовувати для вивчання геометричних фігур. Дуже гарні її великі кубіки для зрозуміння обсягу /будівля піраміди/. Але краса системи Монтесорі не в її матеріялі, що має бути скрізь залежним від місцевості, від здібностей дітей - однакового матеріялу для всіх дитячих установ не зможе вигадати ніякий психолог-педагог, але принципи повинні панувати скрізь по всіх установах одні. Ці принципи дала Монтесорі - принципи свободної активності дітей і їх вільної самодіяльності в усьому навчанні. Додержуючись як найблище принципів Монтесорі, можна брати матеріял і в неї, й в Фребеля, й самому його вигадувати, але не ухилятися від її принципів, що тепер стають підвалиною

дитячих садів і всіх нових шкіл.

Стоючи на цілком психологічному ґрунті, Монтесорі занадто індивідуалізує виховання; її метода мало спричинюється до розвитку соціального інстинкту, що на 5 році вже прокидається. В її системі має, правда, місце такий момент, як виконання дитини своїх обов'язків щодо товаришів, як то - подавання обідів, прибирання класи й т.п., але майже не намічені спільні гри, хоровий спів, руханки, екскурсії, улаштування свят - все те, що так об'єднує дітей, утворює з них сталий колектив, а не групу відокремлених осіб, індивідуумів. А соціальний принцип треба як найраніше вводити в систему виховання малих дітей по всіх дитячих установах.

Звертаючи увагу на ці негативні риси в системі виховання Монтесорі, ми, однак, ще раз підкреслимо її суцільність та правдивість її основного, направляючого принципу - діти мають розвиватися вільно й наш обов'язок дати дитині оточення й матеріал, що найбільш сприяли би розвиткові як раз суб'єктивних нахилів, здібностей, темпераменту й інтересів самої дитини.

Тому то головним обов'язком кожного вихователя й керівника дитячої школи є спостерігати дитину в усіх її найдрібніших проявах з тим, щоби добре й безпомилково пізнати й зрозуміти її інтимне, особисте єство.

М е т о д а д р а Д е к р о л і .

Методу Д а л ь т о н а найкраще застосовувати до дітей, не молодших од 8-9 р. Д-р Д е - к р о л і навпаки дає методу, з якої можна користати для кожного навчання й котра вже конкретно перевірена на дітях 6-15 р. Одне імя Декролі забезпечує нам психологічну правду цієї методи й її життєву вартість. Про Декролі цілком справедливо сказав швейцарський педагог К л а п ~~на~~ р е д , що вистарчить одного імени його, щоби всі педагоги та психологи з надзвичайним довіррям та пошаною прийняли всі його поради та вказівки.

Цікавою книгою для всіх педагогів є праця п. Г а м а і д " ~~на~~ ", де найкраще об'єднані думки великого реформатора, що до цього часу були порозкидані по окремих дослідках та різних бельгійських педагогічних часописах. У Брюсселі ще з 1907 р. існує школа, що відома цілому світові, як школа для життя через життя -

" ~~на~~ ". Ще 1901 р. Декролі заснував Інститут для спеціального досліджування аномальних та відсталих дітей і запровадив там спеціальну катедру з психологічної педагогіки. З 1913 р. Декролі є професором вишого педагогічного інституту в Бельгії. З 1920 р. він читає в Університеті в Брюсселі психологію дитини. Теорію свою він постійно перевіряє на практиці. І ті формули, що ще й досі для багатьох педагогів звучать лише, як жарні фрази - "підготувати дитину до життя", "організувати осередок, де дитина найшла би стимули відповідні до її нахилів" і т.п. - ці всі формули в умілих руках Декролі набули певного змісту й психологічного сенсу та вже протягом перших 4-5р. дали блискучі наслідки.

Підчас війни Декролі організує притулки для сиріток по всьох і тут знаходить багатий і вдячний матеріал для своїх спостережень.

Тепер у початкових школах Брюсселя й у деяких класах середніх шкіл на бажання самих педагогів прийнята метода Декролі. І ті, що з цієї методи вже користають, щиро кажуть, що ніколи б її не зріклись і не вернулися б до старих.

У перше Декролі виклав свої педагогічні постулати в своєму рефераті на Педагогічному Кон-

гресі в К а л е р. 1921. Ці постуляти сформульовані в таких тезах: 1. Школи для загальної освіти дітей до 15р. треба влаштовувати в безпосередньому й найближчому контакті з природою, себ то ці школи мають перебувати в такому осередкові, де дитина могла б щодня спостерігати явища природи, життя всяких тварин, особливо людей у їх загальних зусидлях пристосуватися до умов у яких їм доводиться жити; 2. Школа повинна мати мало учнів віку різного 4-14р. і обох полів. В числених агломераціях дітей коедукація бажана лише до 10-12р.; 3. Помешвання шкіл повинні бути так умебльовані, щоб походили не на аудиторії, а на малі майстерні чи лабораторії - зі столиками, кранами з водою, з газом, електрикою, штучними джерелами тепла й світла, з різними полицками, шухлядами для колекцій, тощо; 4. Персонал повинен бути жвавий, інтелектуально розвинений, з творчою уявою й здібний до уважних спостережень над дітьми. Персонал повинен любити дітей, цікавитися їх психологією, завжди з дітьми ясно, точно висловлюватися й без особливого напруження підтримувати порядок та дисципліну; 5. Треба об'єднювати дітей більш між собою схожих у групи й гуртки й ця єдність тим більш потрібна, чим численіша сама група. В класі не бажано мати понад 20-25 учнів.

6. Для відсталих і аномальних дітей краще й доцільніш організовувати окремі класи, де працював би провадити педагог з відповідною підготовкою.

7. Навчання читання, письма, арифметики провадиться в формі гри, де головними стимулами являється приємність від самого процесу. Це навчання краще провадити вранці, в першу класову годину, 3-4 рази на тиждень.

8. В інші дні тижня ранішні години треба присвячувати різним управам - спостереженням, порівнянням, асоціаціям, малюванню, ручній праці, співу, фізичним іграм і т.п. Усі ці вправи слід підбирати за програмою асоційованих ідей. Педагог мав би тут додержуватися інтересів дітей, а також тих засобів, що даються йому самим осередком, зважаючи при тому на духові здібності кожної дитини.

9. Побідні години треба присвячувати ручній праці або навчанню чужоземних мов.

10. Декільки ранків треба присвятити екскурсіям і різним оглядам /рибальство, колекціювання комах, одвідування фабрик, музеїв, дворців і т.и./.

11. Батьки повинні бути знайомі з тими методами, що за ними провадиться виховання й навчання їх дітей у школі, сприяти їх успішному застосуванню й приймати блищу та активнішу участь в житті школи - в адміністрації її через відповідні комітети.

12. Ціла організація школи має бути проінята бажанням дати дітям повну уяву й розуміння того, що вони роблять та привластити їм свідомість дисципліни й порядку.

Невелика кількість учнів у класі дасть їм можливість не сидіти за такими лекціями, що вимагають тиші й мовчання, а почувати себе, як у справжніх майстернях і мати змогу рухатися, щоб брати все, що їм потрібно для праці, вільно обмінюючись думками як між собою, так і зі своїм керівником.

13. Щоб викликати в дітей ініціативу, самовпевненість та солідарність, уряджуються товариські розмови, теми яких визначають за ухвалою педагога самі учні. Ці розмови завше бувають зв'язані з лекціями що до різних спостережень та асоціацій.

14. Захоплення індивідуальною та колективною працею досягається постійно спільною працею всіх учнів у різних ділянках діяльності. Сюди відносяться праця по упорядкованню шкільної хати, по зборі різних матеріалів, книг, образків, виробок - все це сприяє загальному захопленню - й ті праці, що їх роблять діти з власної ініціативи, й ті обов'язки, що виконують вони за вимогою життя в школі.

Такі основні загальні підвалини подає др. Декролі в своїй викладі й ці підвалини він вважає конешними для всякої школи в її внутрішній і надвірній організації. І ці підвалини нині признані доцільними й потрібними всіма оборонцями нової школи.

Але Декролі, як доктор і психолог, не міг задоволитися тільки загальними вказівками. Він глибоко розумів природу дитини й дав справді психологічно обосновану методику навчання - не саму лише техніку переведення новіших вимог педагогіки -

а й той шлях, що йдучи ним можна найкраще розвинути розум і волю дитини, всіх її здібностей і творчих сил.

Декролі з усіх боків - з соціального, фізичного, інтелектуального - обмірковував завдання школи, значіння загального принципу, на якому й буде Декролі ціле виховання школи для життя й самим життям. Школа, каже він, тоді відповідатиме своїй меті, коли підготує дитину до сучасного соціального життя й найкращою умовою для цього це прищеплювання дітям ініціативи /практично/ до життя, а особливо до соціального життя людини.

Це введення дітей у життя повинно щодо програму дати дітям: 1. свідоме розуміння своєї особи, свого власного "я", його потреб, змагань, завдань, ідеалу; 2. знайомство з умовами того осередку - фізичного й соціального - в якому дитина живе, від якого вона залежить, в якому їй доводиться працювати, щоб задоволити свої потреби, свої змагання й ідеал.

Щоб дитина була підготовлена до життя, вона повинна як найкраще його розуміти. Життя дає два головних інтереси для дитини - природу - повну живих істот, живих явищ - і людину в її громадському осередку. Але дуже часто педагоги зупинялись перед складним питанням - як дати дитині зрозуміти ті великі, складні закони, що ними керується життя природи й людности. Декролі упрощує це широке завдання, розкладаючи його на знайомство з індивідуальними функціями кожної живої істоти й з її функціями соціальними. Першими функціями є задоволення потреби їжі, захисту проти природних небезпек, проти ворогів, захисту своєї родини, виконання всяких соціальних обов'язків і це все складає функції, що мають своєю метою забезпечення індивідуума й породи.

Ці первісні вимоги життя й викликають найбільш широку й інтенсивну діяльність людини, що її Декролі розкладає на задоволення 4-х потреб кожної людини: - потреба їсти, потреба боротьби з небезпечкою, потреба захисту проти ворогів, потреба щось робити спільно, солідарно, творити спільні розваги й т.п.

До потреби годуватися Декролі додає потребу дихати й тримати тіло в чистоті. До потреби

праці додає потребу світла й спочинку. Усі ці потреби задовольняються в певному осередку, що стає фактором, який так само впливає на виховання - людський осередок родини, школи, громадянства, осередок живої природи - звірі й рослини, осередок неживої природи, "включаючи туди сонце й світла небесні".

Обмірковуючи далі бажаний напрямок і програм навчання, Декролі звертає увагу на те, що осередок може бути сприятливим і несприятливим для людини. Та сама людина повинна реагувати на осередок, підпорядковуючи його до своїх потреб. Щоб це все вністи в свідомість дитини, Декролі пропонує насамперед методу безпосередніх спостережень і шлях асоціацій - до явищ, до фактів і річей, безпосереднє всіма зміслами прийятих дитиною, додавати знайомство з дальшими явищами й річами засобами по можливості зрозумілішими - малюнками художніми й науковими, оповіданнями, лабораторними вправами, тощо. Сама дитина повинна бути центром навчання: вона насамперед знайомиться сама з собою, зі своїми потребами, далі дитина ставиться свідомо до природи, до своїх близьких і з тим, що їй природа й близькі дають. Поступово пізнає дитина своє оточення з трьох боків - 1. яке воно дає добро з погляду людини й якими засобами його використовувати, 2. які небезпеки їй загрожують і як їх уникнути, 3. конечні висновки - як дитина має себе поводити, щоб і їй було добре й людям. Усі ці знання - 3. Декролі - мають дати дітям - 1. безпосередньо її змістом і особистим дослідом, 2. пам'ятю, персональними споминами, 3. розглядом різних документів відносно тих річей і явищ, що не оточують дитини й не піддаються безпосередньому ознайомленню, 4. розглядом тих документів, що пояснюють речі й явища з минулого.

Так і провадиться головна метода Декролі - спостереження /персональні й безпосередні/ й асоціації - в часі й в просторі. Але до цих двох засобів психолог Декролі не міг не додати того засоба, що властивий дитячій натурі - активний вислів свого знання, бо справді все наше життя складається з таких процесів: перечувати, думати, чинити й виявляти. *(sentire, pensare, agire et esprimere)*.

Усяка розумова діяльність, каже Декролі, міститься у собі: 1. працю зміслів, викликану певним інтересом. Ця праця приводить до 2/творення за допомогою асоціації загальних ідей, 3/сконструюваних і виявлених, як конкретним, так і абстрактним виразом. Так метода Декролі й складається з спостережень, асоціацій, конкретного вислову /ліпка, малюнок, вирізування й подібна реалізація різних річей/, виразу абстрактного - читання, конференції /дитячі/, письма, орфографії, праці з нагнення.

Тут ніби то й нема нічого нового. Всі програми нових шкіл вимагають майже того самого. Але в школі Декролі й в тих, що додержуються його методи, всі ці принципи провадяться дуже послідовно й цілком координуються зі здібностями й нахилами дітей.

Програма Декролі.

Досвід кількох літ переконав Декролі, що за один рік може бути вповні вичерпана лише одна тема: в перший рік - годівля, в другий - боротьба з різними загрозами, в третій - оборона проти всяких ворогів, у четвертий - солідарність у праці. І справді, коли простежити, як саме усвідомлюється дітьми та чи інша тема, то прийдеться ствердити, що вона може бути вичерпана не менше, як за один рік навчання. В цьому можна переконатися, розглянувши програм теми - "оборона проти ворогів і небезпек", що поданий у книзі п. Гамаїд. Програм можна поділити на дві частини: перша досліджує, як поводить себе жива істота, коли почуває себе в небезпеці й шукає захисту, або розпочинає боротьбу з нею, а в другій частині досліджуються реакції, що мають місце в живих істот під впливом нападу інших істот, рослин, звірів або людей. Тут дитині приходить познати силу всяких тварин шкідливих /хробаки, мухи, павуки/ і таких, що допомагають людині в її боротьбі за існування.

Простежимо, як справді провадиться в школі Декролі цей програм, призначений для 3-го року навчання - дітей 7-9р.

Першого місяця: 1. Засоби самооборони людини - крик, нігті, зуби, вживання зброї, хованка, втеча, нерухомість. Для захисту служать служать органи - око, вухо, ніс, руки. 2. Досліди та спостереження над звірятами й рослинами та їх засобами оборони. Засоби звіря подібні до засобів дитини. Захист грубою шкірою, лускою, колючками, рогами, коліром шкіри, спеціальними органами - клешнями, хвостом, хоботом. Отрутою - кусанням, задушливими газами, шкідливим течивом, смердючими виділюваннями, симуляцією смерті, мімікрією. Те саме й у рослин. 3. Спостереження людини чи окремої, чи в громаді - як вона захищає себе й своє майно - загороди, ґрати, двері з колодками, замкнені скрині. Поліція, жандарми, варта, суд, в'язниця, протипогнева зброя, фортеці, шанці й т.и.

Другий та третій місяці. - Відповідно до

осередку й умов, серед яких існує школа та з огляду на засоби школи - в цій періоді слід спостерігати на живих звірях, моделях, малюнках користь захисту людини від рослин, звірів, металів, людей - родини, громадянства. Все провадиться спостереженнями, екскурсіями. Ці спостереження діти заносять до зшигків. Тут діти розглядають, як захищають себе звірі й знову досліджують тих звірей, що в перший місяць розглядались поверхово. Роблять їм класифікацію відповідно до різних засобів їх оборони. 2. Небезпека для людини від різних звірів. 3. Класифікація тих звірів за формою небезпеки, яку вони виявляють для людей. 4. Небезпека одних звірів для інших і небезпека для рослин від звірів. 5. Засоби оборони проти звірів: лови, лапки, винищення мух, різних шкідливих комах, тощо. 6. Допомога від звірів для людини в обороні. 7. Допомога звірів одним звірям і рослинам у їхній самообороні. 8. Допомога людей для захисту звірів.

Четвертий і п'ятий місяці. - Небезпека для

людини від мінералів - вода, сніг, крига, вогонь, пожежа, нещастя на залізницях, вибухи газів, землетруси й т.п. 2. Засоби захисту: греблі, загороди, мости, вогнища сторожа й т.и. 3. Користь для людини від мінералів: зброя, лапки, ґрати, шанді, рами, задушливі гази, отруйні стріли й т.и. 4. Чим мінерали допомагають звірям і рослинам. 5. Як людина оберігає мінерали, як доцільно їх експлуатувати, тощо.

Шестий та сьомий місяці. - Групування ро-

слин за їх способами оборони - замахом, корою, колючками й т.и. 2. Небезпека для людини від рослин. 3. Небезпека для звірів від рослин і небезпека для одних рослин від других. 4. Засоби захисту від рослин. 5. Користь для людей від рослин. 6. Допомога рослин рослинам. 7. Допомога рослинам від людей.

Восьмий та дев'ятий місяці. - Оборона та

громадянство - родина, школа, громада. Небезпека від злодіїв. Допомога громадянства. В кінці 9-го місяця досліджують сонце, світила й як вони сприяють забе-

зпеченню від усяких шкод.

Десятий місяць. - Повторення, спроби синтезу

вати пройдене в малюнках, графіках/таблицях/.

Цей програм, як що не простудіювати його переліг на окремих лекціях, залишить у нас ще багато неясного щодо деталізації й щодо деякої штучності в повязанні надто різних явищ під одною точкою погляду. Для прикладу візьмемо лекцію про в о г о н ь - як навколо цієї теми групується й спостереження дітей і їх асоціації, висловні праці й технічні справи.

В о г о н ь. Спостереження. Д о с л і д. Як і чому повстає вогонь. Як горять різні річі. Добрі й погані провідники тепла. Проміняєте тепло. Тепло й рослини. Течива, що горять: етер, нафта й алкоголь. Д о с л і д и. Шкляна палочка й металевий дріт - що з них скорше нагрівається. Досліди Інгенгуша. Горшки повні з окропом та понакривані полотном, вовною, бавовною. Які найскорше вистигають. Вимірювання термометром тепла різних річей. Свічка запалена в замкненій фляшці. Вплив тепла на тверді тіла, на плинні, на гази. Добування вогню - тертям, ударом, камінцями, деревом. Що горить без полумені. Чому підогрівають воду зісподу. Де тепліше - на підлозі чи під стелею. Через що каміна домішка здається холоднішою.

До цих запитань можна долучити цілу низку інших, звязаних з експериментами, що їх діти повинні перевести самі чи то в школі, чи то дома. Досліди ці слід би зафіксувати в зшитках відповідними малюнками.

Праці механічні. - Принести до класу речі, що можуть горіти. Виміряти обсяг і вагу прибору, яким коло вогню діти оперують. Матеріал. Форма й колір.

Хата. Матеріал будівлі. Розполог вікон, грубок. На що людині потрібний вогонь. Боротьба проти холоду. Готування страв. Дезинфекція. Чистота. Який матеріал дає вогонь. Нащо. Як.

П р о ц е с и. - Пояснення що до стументів, якими переводяться справи / їх довжина, форма, колір/. Вентиляція.

Чим обкладаються грубки при будівлянні хати. Чому посуд для варення робиться з різного матеріалу в залежності від того чи має він ставитися безпосередньо на вогонь чи ні. Через що й навіщо хати будуються з каменя. Через що й навіщо кривуться залізом. Чого потребує вогонь, щоб добре розгорітися. Як його загасити.

Екскурсії на фабрики бляшаного посуду, залізного, алюмінієвого.

За тим слід задержатися на різних ремісництвах, зв'язаних з вогнем. Обговорити значіння вогню при годівлі. Чим палять. Міркування щодо дров, соломи, кам. вугілля, торфу й інших річей, що служать для палення. Ремісництва, що потребують вогню - пекарство, ковальство, гуті /шкляні заводи/, гончарство. Ремісництва викликані вогнем - вуглярство, коминарство, шофери, пожежники. Крамниці, де продаються пристрої, що задержують тепло - грубки, машинки, вогнепальна зброя. Вогонь, як засіб розваги - бенгальський вогонь, фйерверк і т.и. Екскурсії на пекарні, гончарні й т.п.

Самостійна праця учнів: одвідування майстерень, де орудують огнем. А дома повинні діти перемальовувати до зшитків все те, що бачили під час екскурсій.

В и с л і в у м о в і . - Назвати різноманітні роди вогню в звичайній, иноді гумористичній формі. Різні вислови зв'язані з різноманітними уявліннями вогню: вогонь, небесний вогонь, вистріл, вогні Іванової ночі, підливати масло до вогню, гаряча сварка, село на 300 вогнів /коминів/, межі двох вогнів і т.д.

П р и с л і в я . - Нема диму без вогню. Горіти на малому вогню. В огонь та в воду. І т.д.

Д і я л ь н і с т ь у ч н і в . - Ігра - почати речення за вогонь, а це речення повинен закінчити другий. Жестами виявити ту або иншу думку *про* вогонь. Дома скласти відповідне речення *про* вогонь і до нього малюнок.

В и м і р ю в а н н я . - Виміряти вугільну лопату й порівняти її з відром. Завдання: як

тіла міняють обсяг, вигляд, коли наближаються до вогню. Арифметичні вправи з сірниками. Кількість вугілля потрібного для того, щоби до теплого напалити в хаті, клясі й т. д. Зміна в вазі й обсязі спалених річей /деревина, вугілля/. Скільки лопаток вугілля вміщується до одного відра, до двох і т. д. Скільки ковалків угілля в одній лопатці, в двох і т. д.

Огнетревалість. Яка частина тіла найбільш почуває тепло. Що скорше горить - сірник чи папер. Скільки сірників у коробочці. Скільки раз по 5, по 10 - громадками. Вимірювання сірників щодо їх довжини. Вимірювання коробочок.

Д і я л ь н і с т ь у ч н і в . - У школі - самостійні досліді. Дома - завдання в звязку зі шкільними експериментами. Також самостійні досвіди. Всі результати й свої уваги діти занотують до зшитків.

А с о ц і я ц і ї . - Вогонь для тепла. Газ для освітлення. Вогонь у природі - його вплив на рослини. Явища метеорологічні. Різних систем грубки. Вогонь для освітлення. Дячки, ліхтарі, чарівний ліхтар, свічки /різні/, вуличні ліхтарі й т. и.

Нащо потрібний вогонь. Що впливає на вогонь. Яким змінам підлягає. Що зменшує вогонь. Що захищає від холоду. Рослини влітку й в гарячих країнах. Фавна в теплих країнах і влітку. Скоропалкий газ. Для чого в хаті потрібно вогню.

Е к с к у р с і ї . - До газометру.

Р і ж н і п р а ц і с а м о с т і й н і .
В школі й дома.

А с о ц і я ц і ї в п р о с т о р і . - Тепло, як вулканічна сила, як продуктивна сила. Ресурси теплих країн. Засоби опалювання в різних країнах. Більша й менша потреба в опалюванні в різних країнах. Що дають нам теплі країни щодо страви, одяжі, торгу. Фавна та флора в тропічних країнах. Їжа, одяж, хати в Конго. На рівнику тепліше. В долинах також. На горах холодніше. Також у бігунів.

Е к с к у р с і ї . - Огляд різних частин хати, щоб зауважити місце розпологу грубок, коминів, плити й и.

Д і я л ь н і с т ь у ч н і в у ш к о - л і . - Оглянути склад дров та угілля в сусідстві зі школою. Зреалізувати деякі звичаї конголезців / виділити їх знаряддя/.

Д о м а . - Малюнки. Принести до школи різні предмети та малюнки, що мають відношення до пророблених досвідів.

А с о ц і я ц і і в ч а с і . - Вогонь у давноминулому. При яких обставинах з'явився вогонь у людей. Прометей. Культ вогню. Весталки. Вулкани. Костри мучеників. Звичаї: повернути пляшку до півдня перше, ніж з неї пити. Спроби вогнем. Купальські вогні. Танці навколо вогню.

Д і я л ь н і с т ь д і т е й . - В школі - драматизація старих легенд про вогонь. Дома - відшукати різні малюнки. Власний малюнок.

Д о с л і д . - Світло й тіні.

П р е д с т а в л е н н я т е м и . П р о - ц е с и . - Вразіння від тіні. Частина кляси, закуток саду в холодку. Тінь од річей, що стоять на столі. Дитину ставлять то в холодок, то під повне сонячне освітлення. Кожний простягає руку в різних напрямках. Сільветки різних річей на папері, що приліплений до стіни. Пожежа. Вогнище. Вогонь у лісі.

Д і я л ь н і с т ь д і т е й . - В школі - індивідуальні малюнки дітей і індивідуальні спостереження. Дома - робити малюнок, міняючи напрямок освітлення.

М о р а л ь .

Д о с л і д . - Вогонь. Його небезпеки. Його користь. Потреби в огню. Як це зв'язується з поведінкою дітей. / У формі оповідання/.

Небезпека гри з вогнем. Зі сірниками. Небезпека дотику до вогню. Як треба гасити вогонь. Що треба зробити, щоби загаріти тих, що замерзли підчас подорожі в зимі. Як поводитися зі стравою, з оджею, з різними знаряддями, коли їх приближати до вогню. Що треба робити, коли десь у хаті загориться й чого не треба робити.

Д і я л ь н і с т ь д і т е й . - В школі - драматизувати / самими жестами/ якийнебудь випадок з вогнем. Дома - скласти якийнебудь оповідання з кількох намальованих учнем малюнків.

Г і м н а с и к а

З н а н н я - Різноманітні рухи, що можуть бути викликані в іск.

Д е м о н с т р а ц і я й п р о ц е с и -
Рухи, які треба імітувати, щоби розвести та підтримати вогонь. Рухи імітування дільщика, коли він скидає з себе ношу з вугіллям, опорожнює її, набирає вугілля. Рухи різних ремісників, що мають діло з вогнем.

Д і я л ь н і с т ь д і т е й - У школі -
Вправи волі, різні рухи руками, зв'язані з головною темою. Дома - робити й повторювати ті вправи, що становлять певні труднощі.

К о н к р е т н и й в и с л і в д і т е й.
По можливості все переводити в драматизацію, куди мав би кождий учень вносити свою індивідуальну працю. Наробити торбинок для вугілля, змайструвати візок, щоб в ньому те вугілля розвозити. Змайструвати різне приладдя: лопатки /савки/, коцюбки, відра і т. и. Скласти хатку з такими грубками, щоб їх можна було опалювати.

Ч и т а н н я

З н а н н я - Згрупувати слова, де є звуки: еи, іі, оі, ои зі знайомих слів, що зустрічалися на лекціях спостережень. Ілюструвати ці слова. Проводити маленькі диктати.

Д і я л ь н і с т ь д і т е й - У школі -
писати слова, малюнки на окремих квитках. Просто писати слова. Все перемішати й грати в швидке називання малюнків і прочитання слів. Дома - підготовка до різних ігор з квитками, занотовання їх до зшитків. Щодня перечитувати знайомі слова. Складати з них речення.

П и с ь м о - Ігри й диктати на теми читання. Поступневі вправи для поліпшення знання знайомих слів. Писати вже читані слова.

Д і я л ь н і с т ь д і т е й - У школі -
Кждий пише до сусіди листа, як найкраще, щоб легко було прочитати. Дома - вправи на справне гарне письмо. Щодня переписати одне речення.

З а к л ю ч е н н я .

.Так виглядає система й метода навчання дра Декролі. Педагогічна наука ще не скритикувала докладно цієї системи так, як напр. зроблено це в американській літературі зі системою Монтесорі. На конгресах та по різних спеціальних журналах виказують надзвичайну пошану до досвіду Декролі й розробленої ним системи. Так К л я п а р е д у своїй передмові до книжки п. Гамаїд каже: "користасмо з виходу цієї книги, щоб ще раз висловити наше захоплення з діяльності дра Декролі. Ми щасливі, - ми всі, що змагаємося зсунути величезну скелю, що стоїть як стара рутинна на шляху педагогічного поступу, - щасливі ми мати серед нас такого мужнього борця, озброєного багатим досвідом, що віддає на службу правді свої знання й свою переконливу енергію.

І журнал "*L'En Nouvelle*" цілком приєднується до таких слів.

Другий, також відомий педагог, Е л ш з а в е т а Г і г е н е н у журналі "*Education*" подаючи рецензію на книгу п. Гамаїд, так характеризує реформаторську діяльність дра Декролі: "Традиційна школа ставила в центрі свого навчання - читання, письмо, орфографію, рахунок. За останні роки скромно приєднувалися до цього предметові лекції, а далі трудова праця, але це подвійне навчання ще розглядалося як вільний додаток. Др Декролі дивиться інакше на програм навчання, бо як психолог він виходить із інтересів самої дитини. Дитину цікавить життя - природа й соціальне оточення, в якому вона живе - родина, школа, громадянство. Виходячи з цього головними предметами стають - ручна праця й предметові лекції. Вони стають душею програму, або, як каже Декролі - центрами інтересу. Щодо читання, письма та рахунку, то це побічні галузі, це техніка, якої треба вчити в зв'язку з усім навчанням. Не можна допускати, щоб ця техніка сама виповнювала всі перші роки навчання дитини. Її треба вважати за те, що вона по справедливості є, як конечний засіб для одержання високої культури. Відомо річ - її треба вчити як найкраще та можливо скорше. Але не можна

зводити все завдання школи до цієї лише техніки. Школа має зробити щось більшого, значнішого - "приготовити дитину до життя". І цю підготовку, каже п-і Гігенен ніхто так гарно не визначив, як Декролі, що розуміє її, як подвійну ініціалізацію й до явищ природи й соціальних і все це відповідно до нахилів, інтересів і потреб дитини. І п-і Гігенен признає, що концепція Декролі й з боку програму й з боку методи - дуже плідна найкращими наслідками. Наслідки навчання в школах Бельгії далеко кращі, ніж можна було сподіватися, навіть у читанні, рахункові та писемні. І це проти всіх випадів, що їх зроблено на адресу нової методи. Діти, що пройшли через ці школи, каже п. Гамаїд, відрізняються від інших. Багато з них вже вчаться по вищих школах і скрізь виявили свою працездатність та розумовий розвиток.

Справді Декролі дає нам те, що в даний мент найбільше потрібно. Озброєний наукою, він переводить у практиці її теоретичні вимоги. Дитина - ось центр його методи, центральна фігура в школі й через те в школі Декролі й панують по ад усім дитячі інтереси, дитячі потреби.

Кінчаючи огляд системи виховання д-ра Декролі, ми не можемо не порівняти її з методою Монтесорі й не на користь останньої. Остання в порівнанні з методом Декролі виглядає штучною й обмеженою. Правда, в Декролі вже опрацьовані засоби для навчання й виховання дітей віку від 5 до 14 р., а Монтесорі поки що дала систему виховання дітей лише до 5 р. і лише останніми часами підготувала план для початкової школи 6-8річних дітей.

Для нас Українців система Декролі - ближча в силу своєї природности, зі своєї уваги до всіх здібностей дитини - інтелектуальних, мистецьких і моральних, а також у силу творчого настрою, що панує в ній і нарешті в силу тої соціальної й моральної дисципліни, якої нам усім так бракує.

Межи системою Декролі й Дальтона повна гармонія. Діти підготовлені й виховані в початкових школах Декролі будуть як найкраще підготовлені до самостійного лабораторного плану навчання Дальтона.

Зрозуміла річ, що в короткому огляді обох си-

том можна лише зацікавити ними наших педагогів. Для
вдосконалення же цих систем треба з ними познайомити
вчителів і безпосередньо, а головне треба їх наці-
лювати щодо детального програму.

Проективна метода навчання

Вже давно педагоги зауважили, що найкращий шлях придбати яке-небудь знання та його добре за-пам'ятати - це привасти його до якоїсь широкої й цікавої мети, привабливої для виконання. То примушує нас вивчити все те, що необхідне, як засіб для досягнення тої мети. Американські учителі давно дошукуються цього природнього процесу навчання. Вони звернули увагу на те, що великі самоунки - Едісон, Франклін ішли шляхом проектів, що їм прихотили на думку виконати. Але за браком систематичного знання це вимагало від них надзвичайної оригінальної сили характеру, щоб самітним пройти шлях теоретичних думок і практичного зусилля.

Друге діло - в школі, де може навчатися проєкт відповідно до знання учня і де учитель може багато допомогти своїми вказівками на матеріал і на те, яким шляхом привувати до досягнення поставленої мети. Сучасна психологія, звернувши увагу на розвиток синтетичної думки в дітей малого віку, тим самим санкціонує проєктивну методику й в установах дошкільного навчання.

Саме слово, самий термін проєкт вживається для вяснення широкого об'єднання предметового матеріалу. Цей термін ще новий у педагогічному словнику. На першу думку він ніби й не має змісту шкільного терміну - скорше термін комерційний або індустріальний, не з педагогічного підручника, а з біржевого щоденника. Один американський педагог каже, що як раз це й є одною з його позитивних властивостей, бо звертає увагу вчителя на життєві питання, на такі справи, що мають бути розв'язані за порогом школи.

Навчання шляхом проєктів відповідає потребам сучасної педагогіки, бо таке навчання ставить перед учнем можливість широкого реального об'єднання знання, як найкращої підвалини для навчання.

Досі ми занадто розпилялися, розмінювалися на окремі дрібні факти. Проективна система вертає нас

до життя, до практичної утилізації знання, до вміння прикладати наші знання до життя, бо вона викликає в учня процес ініціативи й дає йому можливість реально його оформити. Ця метода по суті своїй цілком динамічна в зусиллях до організованості й вживання свого знання для певного завдання. Ця система складається з цілої низки планомерно обміркованих проблем, що для свого розв'язання вимагають од учня раціонального зусилля, перемоги різних перешкод, зосередження всього свого знання щодо певного предмету й конструктивної творчості для втілення цього знання в гарно виконаний проект. Ця система повна життя й об'єднує цілу групу дітей, що працює над якимнебудь проектом. Вона впливає з дитячого життя, бо весь час дитина в своїх розвагах утворює ті або другі проекти чи то підчас її будівничої діяльності, чи то спостережень з природи, з соціального оточення, тощо. Цими проектами діти захоплюються ще далеко раніш, ніж вони прийдуть до школи, де слід їм той проект продовжувати тим самим шляхом думання тільки в більш планомерній, упорядкованій формі.

Ми маємо дуже гарне оповідання проєктивної методи в американського педагога М е р р и к а: "проект", каже він, є щира активність, яка має певну мету й провадиться в соціальному оточенні. Шкільний проект є така проблема, розв'язання якої витворює або який новий предмет, або нове знання. Їх вартість для працюючого робить і саму працю дуже приємною й цінною.

Проекти можуть бути двох родів: 1/ проекти самих дітей, що виникають з їх власної ініціативи, викликані якимнебудь бажанням дітей або потребою, 2/ проекти, сугестивані дорослими - діти ними захоплюються й ставляться до них цілком індивідуально. Перші можуть бути різні й дуже численні, починаючи з проекту будови лялькиної хати й кінчаючи драматизацією якогонебудь літературного твору з усією потрібною для нього обстановкою. Очевидна річ, що з психологічно-педагогічного боку корисніше для дитини, коли вона сама вигадує, обмірковує й здійснює свій проект. Ми вже знаємо, що сенсорні враження, засновані на предметових лекціях та на моторних репліках, складають первісну основу для думки дити-

ни. Про те, що сама дитина задумала та виконала на ґрунті свого власного досвіду - це найкращий те-ре-р, на якому розвивається зусилля дитини - розу-мове та волевє - і це становить дитину на шлях св ідомої та пляномірної діяльності, що прямує до якоїсь мети. Та й процес думання ьитворює в дити-ни конструктивну думку, що має велику вартість, бо дає дитині вказання й методу для досліджування, організації та використання свого знання. Це все має велике значіння для життя.

Але для поступового розвитку дитини ще мало її власних проєктів. Учитель повинен намітити для кожного віку цілу низку проєктів, що мали б можли-во ближчий контакт з життям і обґрунтовували б зна-ння учнів. Проєкти мають входити в плян навчання й повинні мати дві риси, що сприяли б їх успіху - 1/ вони не теоретичні, а практичні й об'єктивні, ясні, цікаві. Навколо кожного з них збираються й органі-зуються думки учня, який і може їх вповні самотій-но опрацьовувати; 2/ вони мусять викликати сильний інтерес у кількох учнів цілої групи й вимагати рі-зноманітних ручних праць.

Проєкт це перш за все ясне, розумове розуміння суцільного, инколи дуже складного положення річєй. Він має в собі всі необхідні елементи для викликан-ня в дітей розумового зусилля. Один проєкт поперед-жує цілу низку проблем, що з різних боків освітлю-вали би центральну ідею. Добре опрацьований проєкт є просто широко розроблена предметова лекція, про-ведена правильною методою. Найкращий засіб закріпи-ти свої завдання - це поставити собі якесь завдан-ня, якусь важну мету, що примусить нас вивчити все, що зв'язане з здійсненням цієї мети зв'язано. Проєктивна метода з'єднує індукцію з дедукцією; для асиміляції нового знання приходиться спиратися на аперцепції; проступає самодіяльність у збиранні й вживанні зна-ння.

Як же користуватися цією методою в дошкіль-ному навчанні.

Проєктивна метода цілком природньо стосу-ється до розвитку дітей 5-6 р. Вона дає бажане за-кінчення знанню окремих ізольованих фактів і до програму кожного дитячого садку має бути додано декільки проєктів, що синтезували би досвід і зна-

ни, коли діти вже набули певну кількість відомос-
тей з якої небудь ділянки - вони шляхом проекту
можуть ті відомости в певний спосіб синтезувати.
Для прикладу візьмемо відомости про овочі - на
великому картоні чи наклеюванням, чи ліпкою діти
проектують осінній базар фруктів, овочний сад, при-
віз фруктів на базар, сушення та варення овочів та
фруктів. Так кількі "проблем" закріплюються пам'ятю
дітей і складають один великий проект - овочі в
осени.

Таких проектів можна сугестивувати для дітей
певільки й в такому порядку:

1. дільчина хата, 2. село, 3. місто / та частина
лого, 4. близько дитячого садку/, 5. осінь - сад,
6. зима - загальний вигляд, звірі, птахи, що залиша-
ються в нас на зиму, розваги дітей і ин., 7. весна,
8. літо, 9. обробка хліба, 10. здобування шкіри, 11. Фотра
й т.и. відповідно до курсу навчання, що провадиться
в тому або іншому дитячому садку, відповідно до міс-
цевих умов та місцевої індустрії.

Нам доводилось бачити, як ці проекти захоплю-
ють дітей, як вони сприяють їх розумовому розвитку,
як вони дають їм і складають справжній синтез їх
власних спостережень.

Трьохрічний програм
підготовки фребелічки.

/Зразок/

1. С е м е с т р .

Увід до психології	Згод.
Рідна мова	3 -
Ігри дитячого саду	1 -
Матеріал для ігр	1 -
Елементарні методи навчання	2 -
Ручна праця	2 -
Спостереження дітей	3 -

2 С е м е с т р .

Принципи виховання	Згод.
Рідна мова	3 -
Ігри дитячого саду	1 -
Заняття дитячого саду	1 -
Біологія	3 -
Методи	2 -
Оборудовання дитячого саду	2 -

II. РІК

1. С е м е с т р .

Природознавство	Згод.
Спостереження дітей	2 -
Малюнок	1 -
Музика	1 -
Оповідання	2 -
Педагогія	3 -
Гра на клявірі або на к стр.	1 -
Гігієна	2

2.С е м е с т р.

Санітарний догляд	2 год.
Навчання в перш. класі школи	3 -
Малювання в школі	1 -
Садівництво	3 -
Музика в школі	1 -
Література	2 -
Рідна поезія	3 -
Клявір	1 -

III РІК.

1.С е м е с т р.

Навчання в перш. класі школи	3 год.
Ігри старших дітей	2 -
Історія педагогіки	3 -
Соціологія	2 -
Рідне державне управління	3 -
Виборче право в різних держа- вах і в нас	2 -
Ручна праця	1 -

2.С е м е с т р.

Психологічні дослідження в дит. саду	3 год.
Експериментальна педагогіка	1 -
Програм для сада й I кл. школи	2 -
Ритмічні гри	1 -
Танці	1 -
Шитво та господарство	3 -

З М І С Т.

1.Що таке дошкільне виховання	ст.1.
2.Розвиток свідомости	ст.11.
3.Інтереси дитини в різн. віці	- 16.
4.Вправи зміслів	- 22.
5.Гра	- 36.
6.Праця дітей	- 41.
7.Предметові лекції.....	- 49.
8.Навчання мови	- 53.
9.Навчання арифметики	- 61.
10.Морально-інтелект. виховання	- 64.
11.Персонал	- 75.
12.Соц. знач. дошкільн. установ	- 81.
13.Система Монтесорі	- 83.
14.Метода д-ра Декролі	- 87.
15.Програм Декролі	- 93.
16.Заключення	- 100.
17.Проективна метода навчання	- 103.
18.Трьоріч. програм підгот. фребелічки....	- 107.

У к р а ї н с ь к е В и д а в н и ч е

Т о в а р и с т в о

"С І Я Ч"

при Високому Педагогічному Інституті ім. М.ДРА-

ГОМАНОВА в П р а з і.

Дітографічно на правах рукопису:

1924р.

1. ЯРЬМА, Я. проф. др. - Вступ до філософії.. ст.160.
2. ГОНЧАРІВ-ГОНЧАРЕНКО, лект. др. - Загальна гігієна.. ст.260.
3. РУСОВА, С. проф. - Теорія педагогіки на основі психології.. ст.369.
4. ГУЛА, Ф. доц. - Теорія векторів.. ст.69.
5. ІВАНЕНКО, Є. проф. - Аналітична геометрія в просторі .. ст.304.
6. ЧИЖЕВСЬКИЙ, Д. доц. - Логіка.. ст.338.
7. СТАРКОВ, А. проф. - Загальна біологія.. ст.192.
8. ІВАНЕНКО, Є. проф. Пропедевтика вищого рахунку ст.232.
9. КАВАЧКІВ, ІВ. доц. - Політична економія ст. XXI - 353.

1925р.

10. ІВАНЕНКО, Є. проф. - Альгебраїчна аналіза ст.162.
11. ОМЕЛЬЧЕНКО, ГР. лект. - Ввід до славянознавства, 11 мап, 131 ст.
12. РУСОВА, С. проф. - Дидактика.. ст 191.

13. ІВАНЕНКО, Є. проф. - Диференціальне числення ст. 372.
14. ГЕРАСИМЕНКО, П. др. - Основи термодинаміки чн. I. ст. 115.
15. СІЧИНСЬКИЙ, В. лект. - Конспект історії все-світнього мистецтва, ч. I. До ренесансу ст. 264.
16. СІЧИНСЬКИЙ, В. лект. - Стілі. Альбом рисунків табл. 20.

1926р.

17. СІМОВИЧ, В. проф. - Нарис граматики староболг. мови. ст. 6-380.
18. ЖИВОТКО, А. лект. др. - Дошкільне виховання ст. 200.
19. Дольницький, М. лект. - Основи фізичного зем-лезнання. ст. 195.
20. ЧИЖЕВСЬКИЙ, Д. доц. - Грецька філософія до Платона. Хрестоматія. ст. 306.
21. ІВАНЕНКО, Є. проф. - Теорія означених інтегралів. ст. 348.
22. САВИЦЬКИЙ, П. лект. - Геологія. ст. 50.
23. СІРОПОЛКО, С. проф. - Школотзнавство. ст. 64.
24. ЧИЖЕВСЬКИЙ, Д. доц. - Філософія на Україні. ст. 200.

1927р.

25. КУШНІР, В. доц. др. - Підручники нім. мови. ст. 462.
26. ІВАНЕНКО, Є. проф. - Інтегрування диференціальних рівнянь. ст. 400.
27. ГОРДАШ-ДЯЧЕНКОВА, Н. лект. - Сольовий спів. Теорія й практика. ст. 92.
28. ЛОРЧЕНКО, М. проф. - Експеримент. фізика. Кн. I. Механіка.
29. АРТИМОВИЧ, А. проф. др. - Практична латинська граматика. ч. I. ст. 160.
30. ЗОРУСОВА, С. проф. - Нові методи дошкільного виховання. ст. 112.
31. ДЯКОНЕНКО, В. доц. - Числення ймовірностей ст.

Д р у к о м:

1. ЯРЕМА, Я. проф. др. - Психографія в школі. ст. 42.

Л і т о г р а ф у є т ь с я :

1. БІЛЕЦЬКИЙ, Л. проф. - Українська народня поезія.
2. СІМОВИЧ, В. проф. др. - Староболг. й староукр. хрестоматія.
3. ЧИЖЕВСЬКИЙ Д. проф. - Виклади з історії філософії. ч. I. Антична філософія.
4. ЧИЖЕВСЬКИЙ Д. проф. - Те саме. ч. II. Новітня філософія.
5. ГУЛА Ф. проф. др. - Теоретична астрономія.
6. ЧИЖЕВСЬКИЙ Д. проф. - Короткий курс естетики.
7. РУСОВ Ю. проф. др. - Зоологія.
8. СІЧИНСЬКИЙ В. проф. др. - Конспект з історії всесвітнього мистецтва. ч. I. До Ренесансу. 2-е видання поширене.
9. ЧИЖЕВСЬКИЙ Д. проф. др. - Історія філософії на Україні. 2-е вид. переглянене й поширене.
10. ГЕРАСИМЕНКО П. лект. др. - Теорія електричності.
11. Мордухай-Вольфовський Ф. проф. - Систематична збірка есементарних справ з диференціального й інтегрального числень - том II.

Адреса для замовлень:

Українське видавцтво "Сіяч".
С. С. Р. Прага II, Školška ul. č. 8/II.
(Укр. Pedagog. Ústav).

●●●●●●●●●●

.....

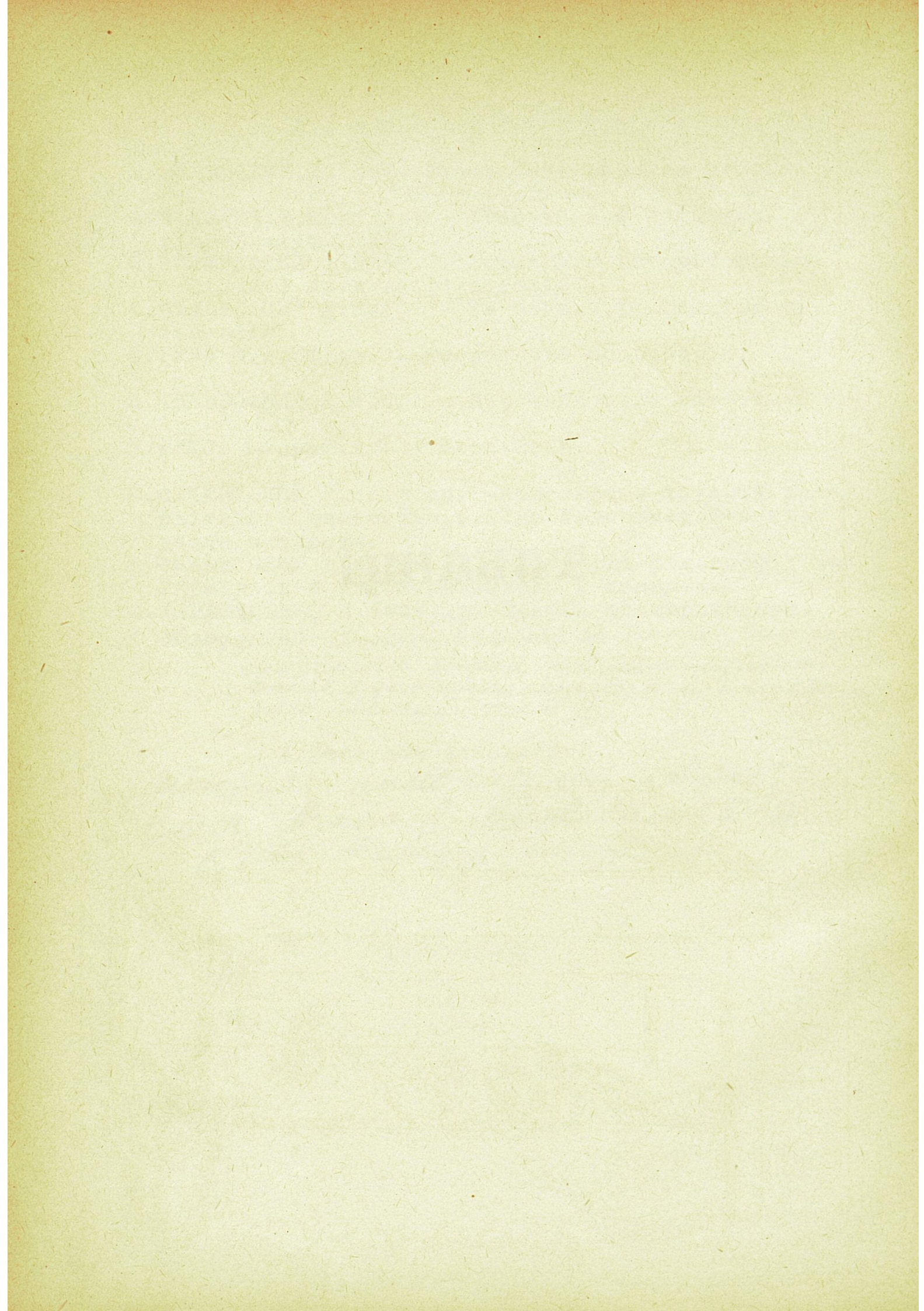
XXXXXX

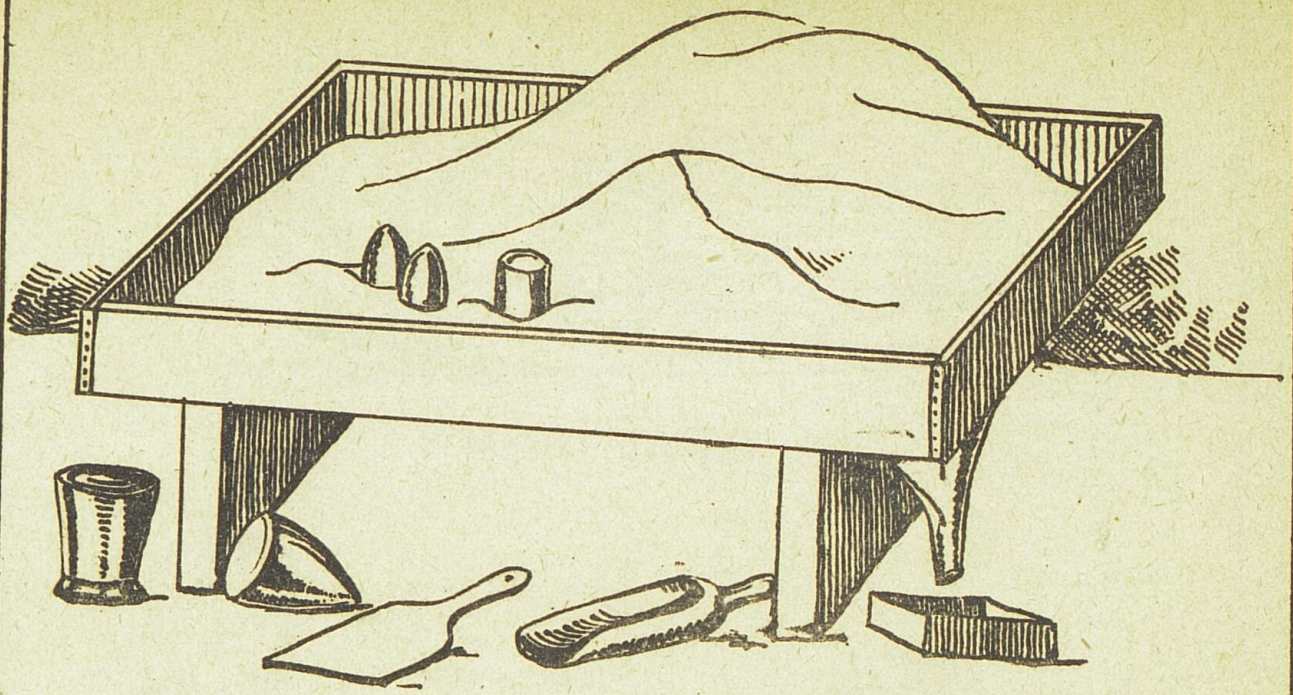
§ 599

XX

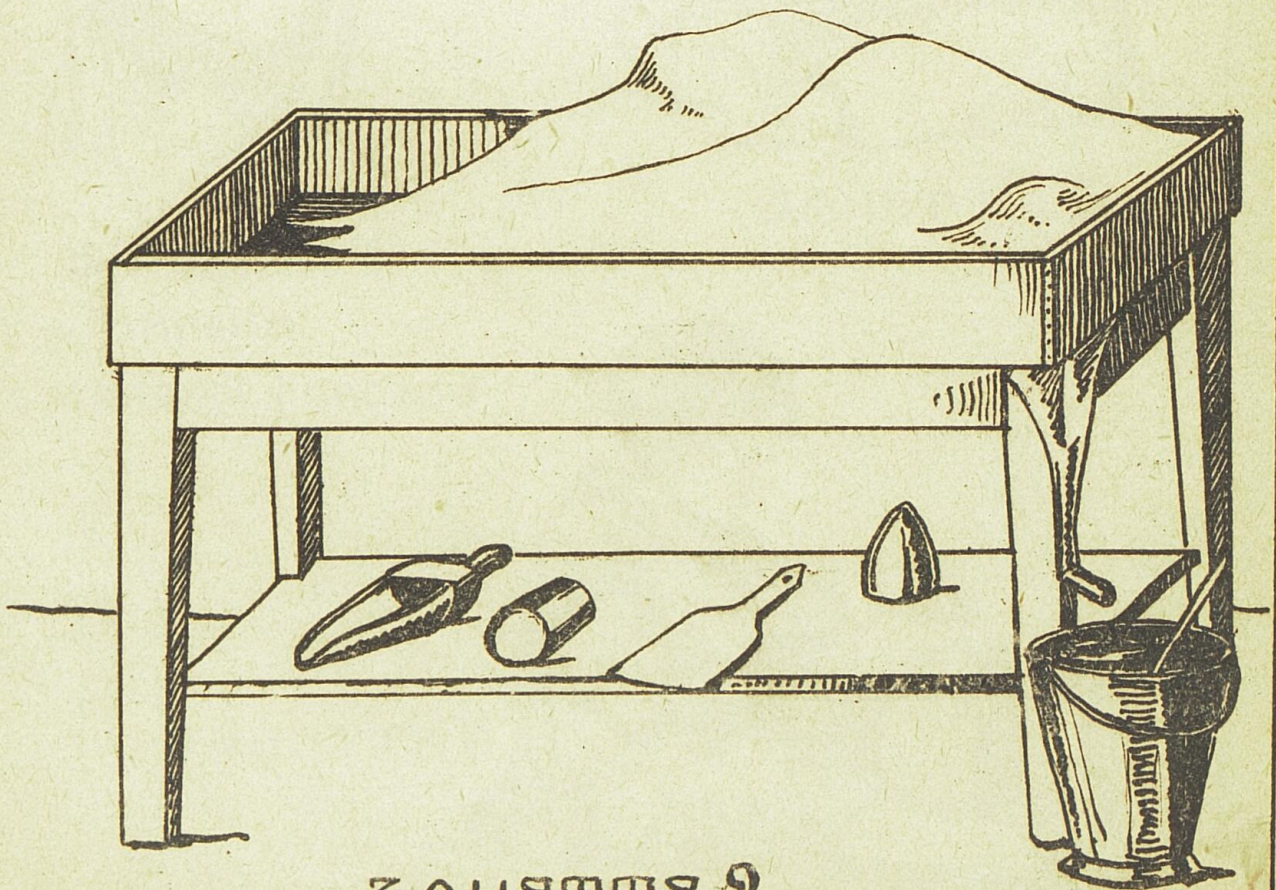
I

ТАБЛИЦІ

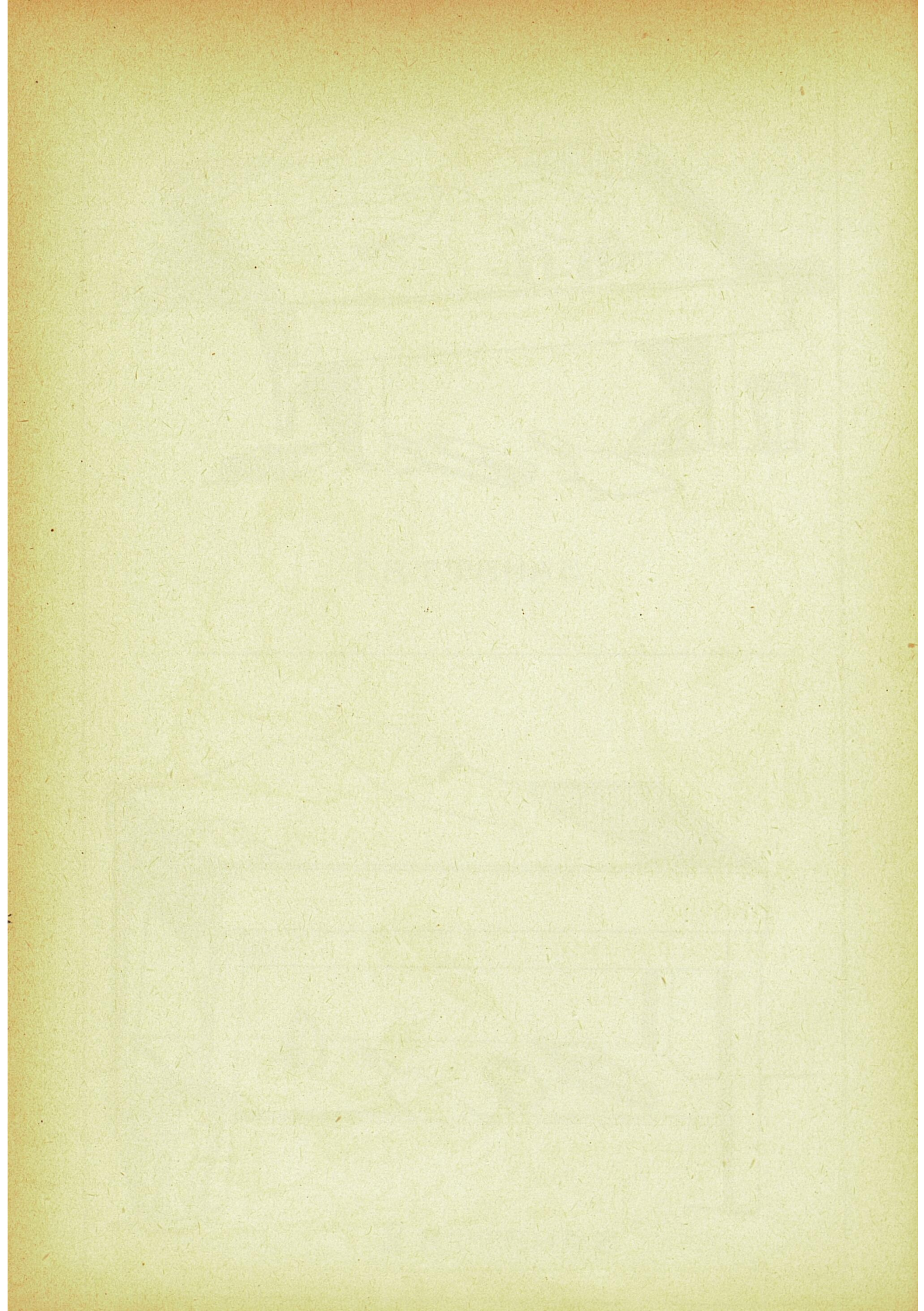

ЗАНЯТЯ 1

ЗАНЯТЯ 2

ЗАНЯТТЯ 3

КУКУРУДЗА

ЗАНЯТТЯ 4

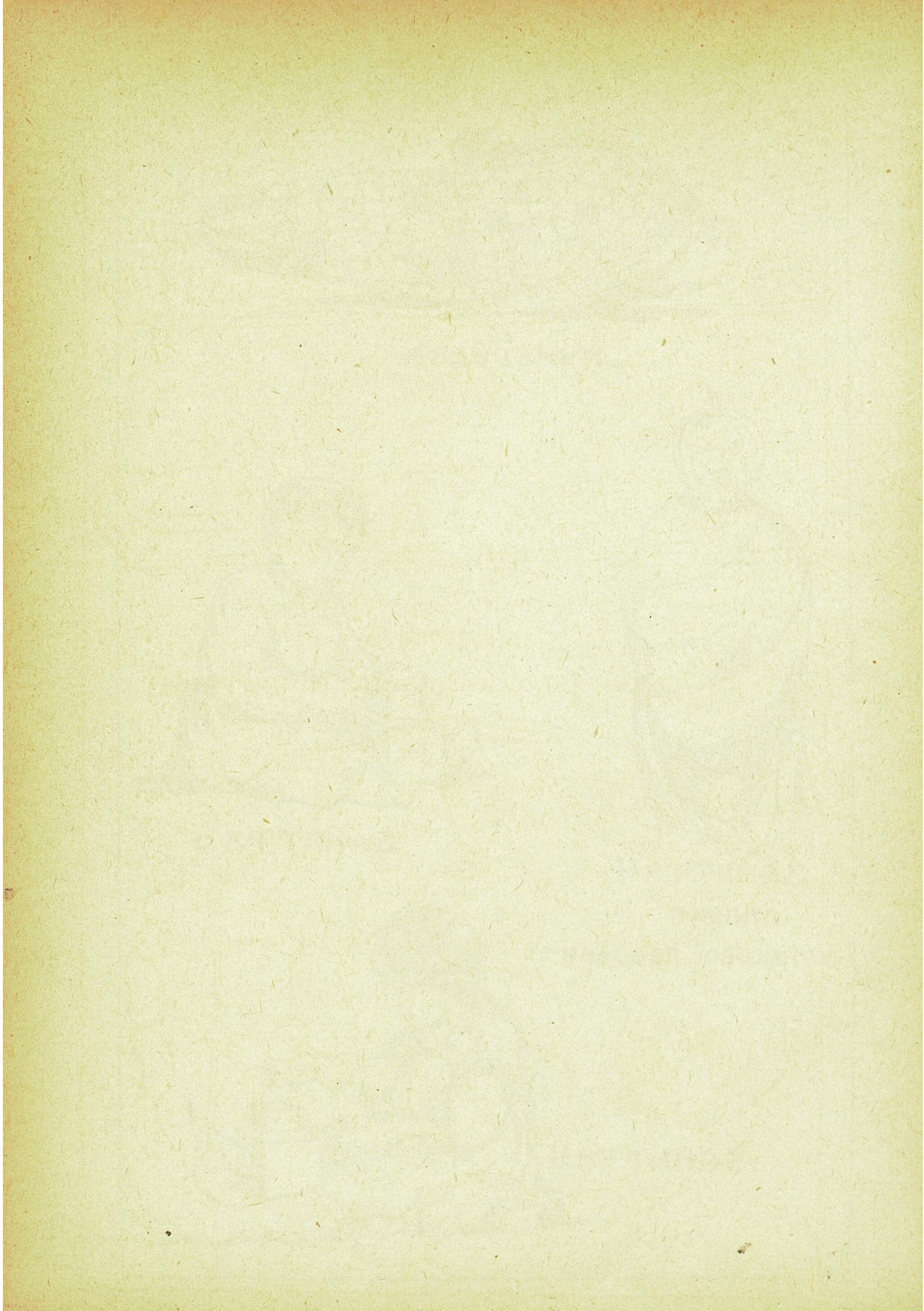
ЛЯЛЬКА
З МАКОВОЇ ГОЛОВКИ

ЗАНЯТТЯ 5

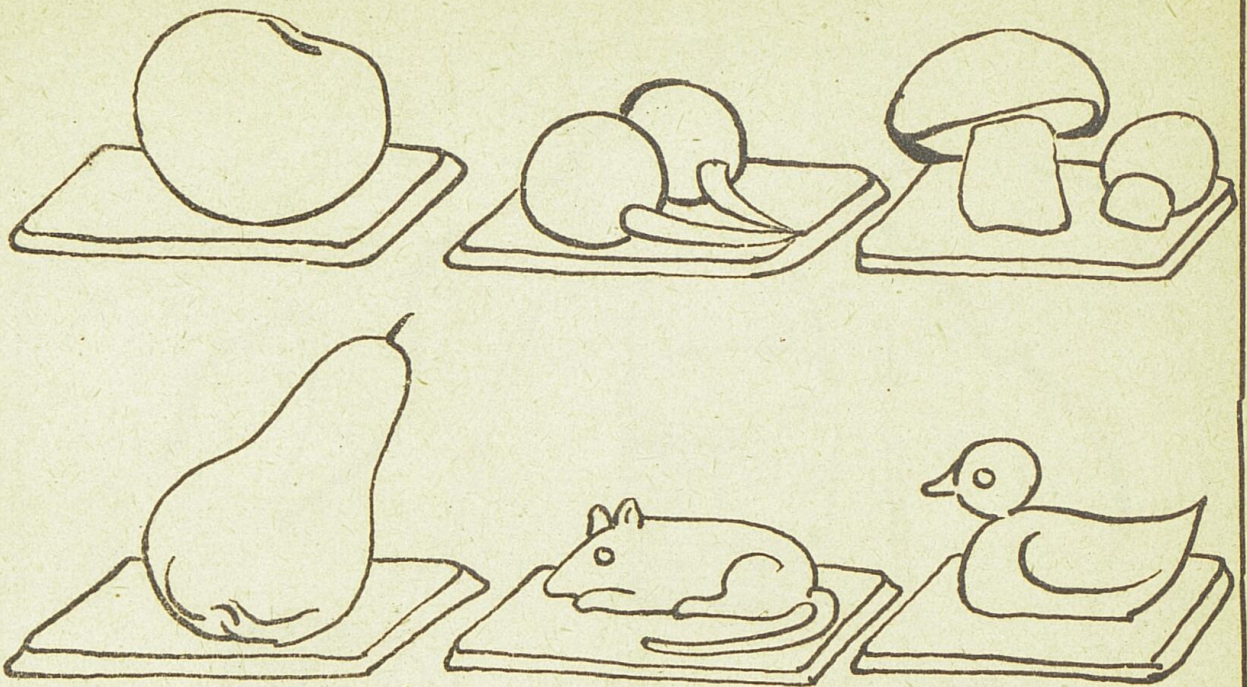

ЗАНЯТТЯ 6.

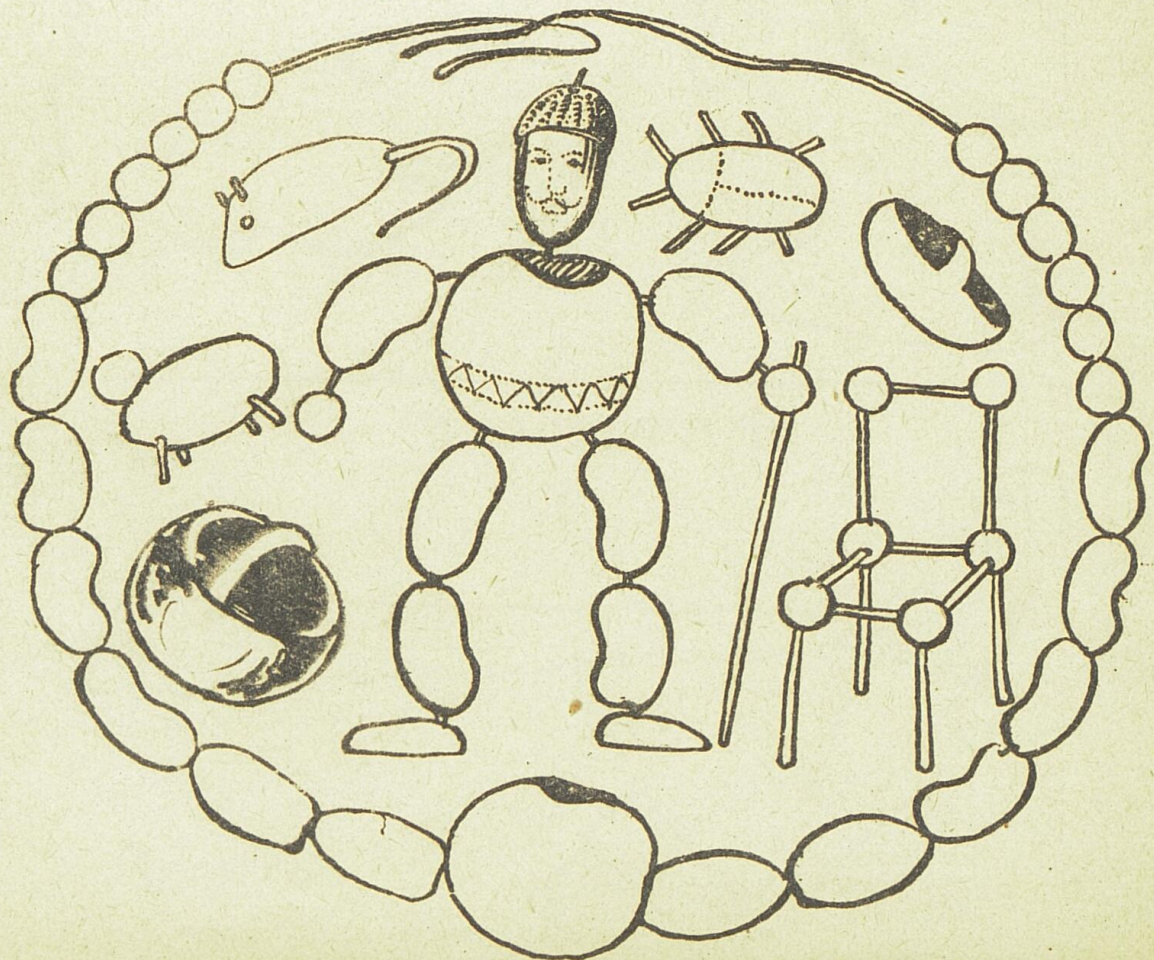
ЗАНЯТТЯ 7

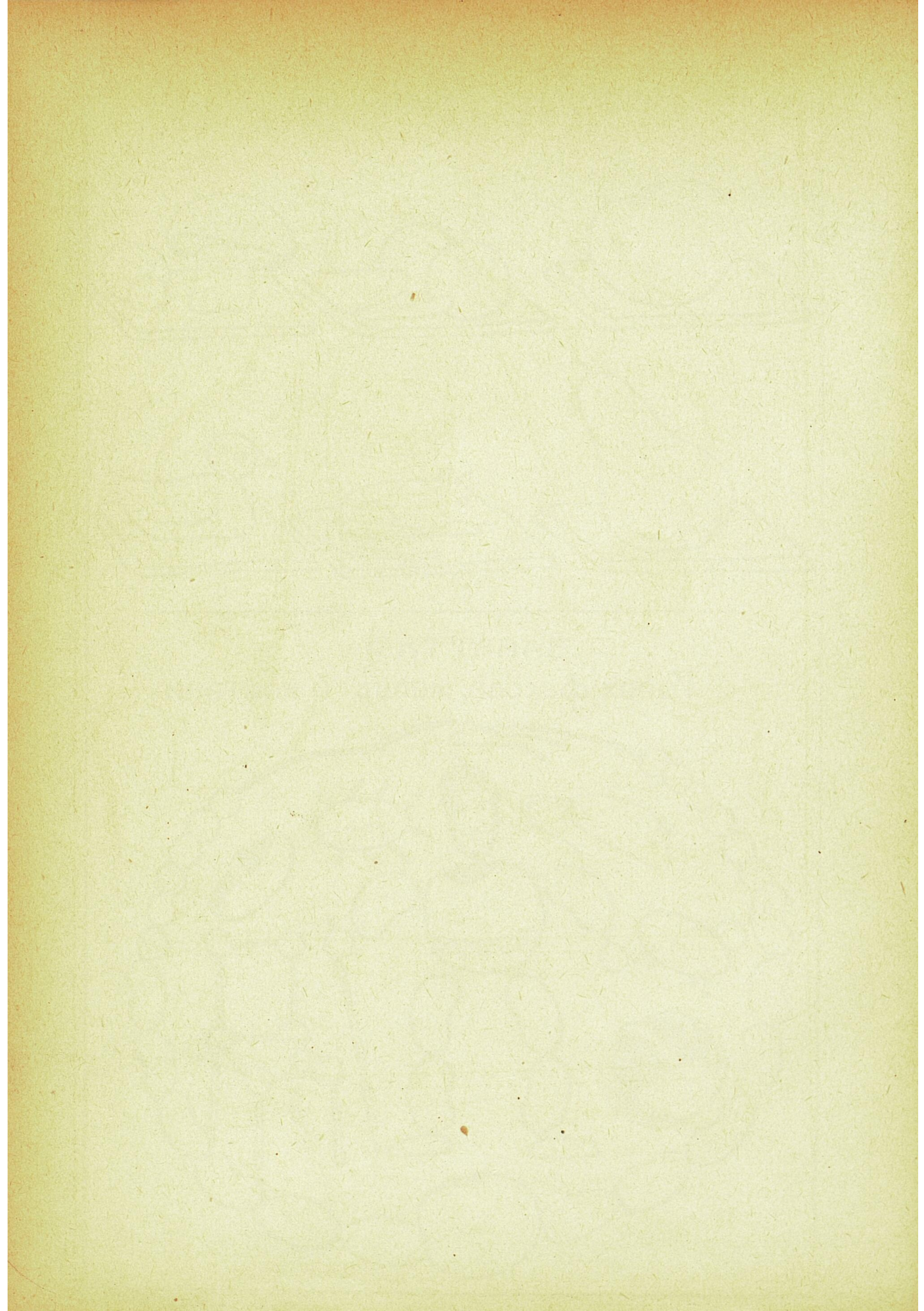
Роботи з глини

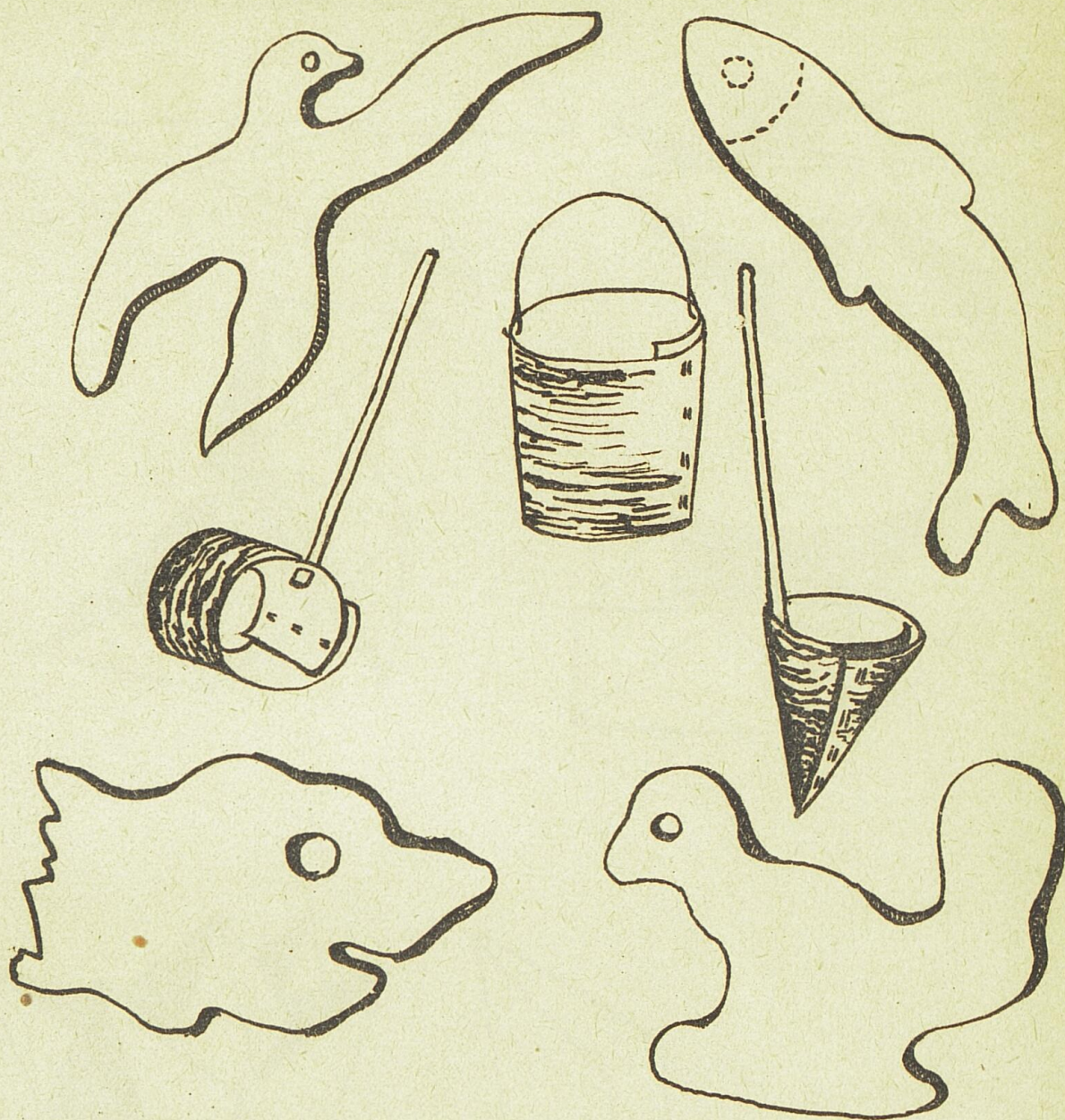
ЗАНЯТТЯ 8

Горох, фасоль, жолуди й каштани.

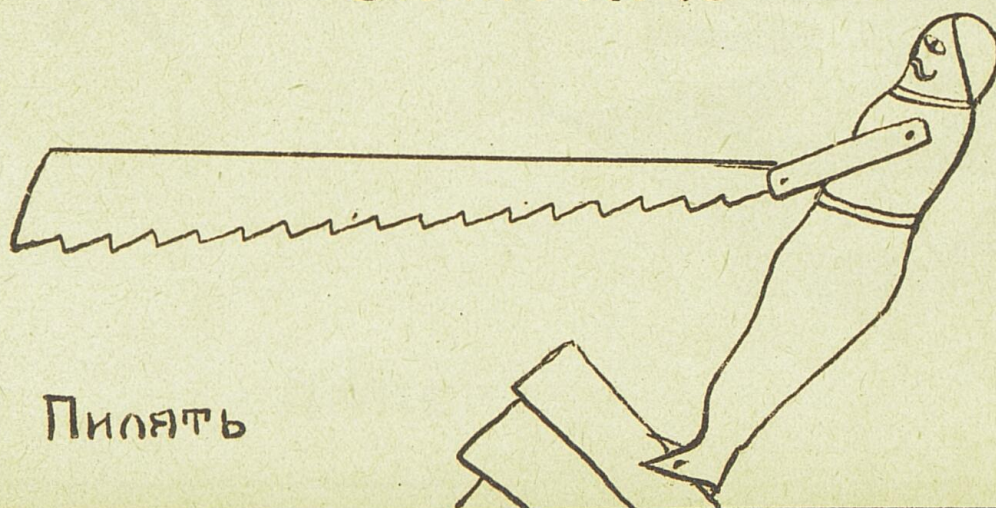

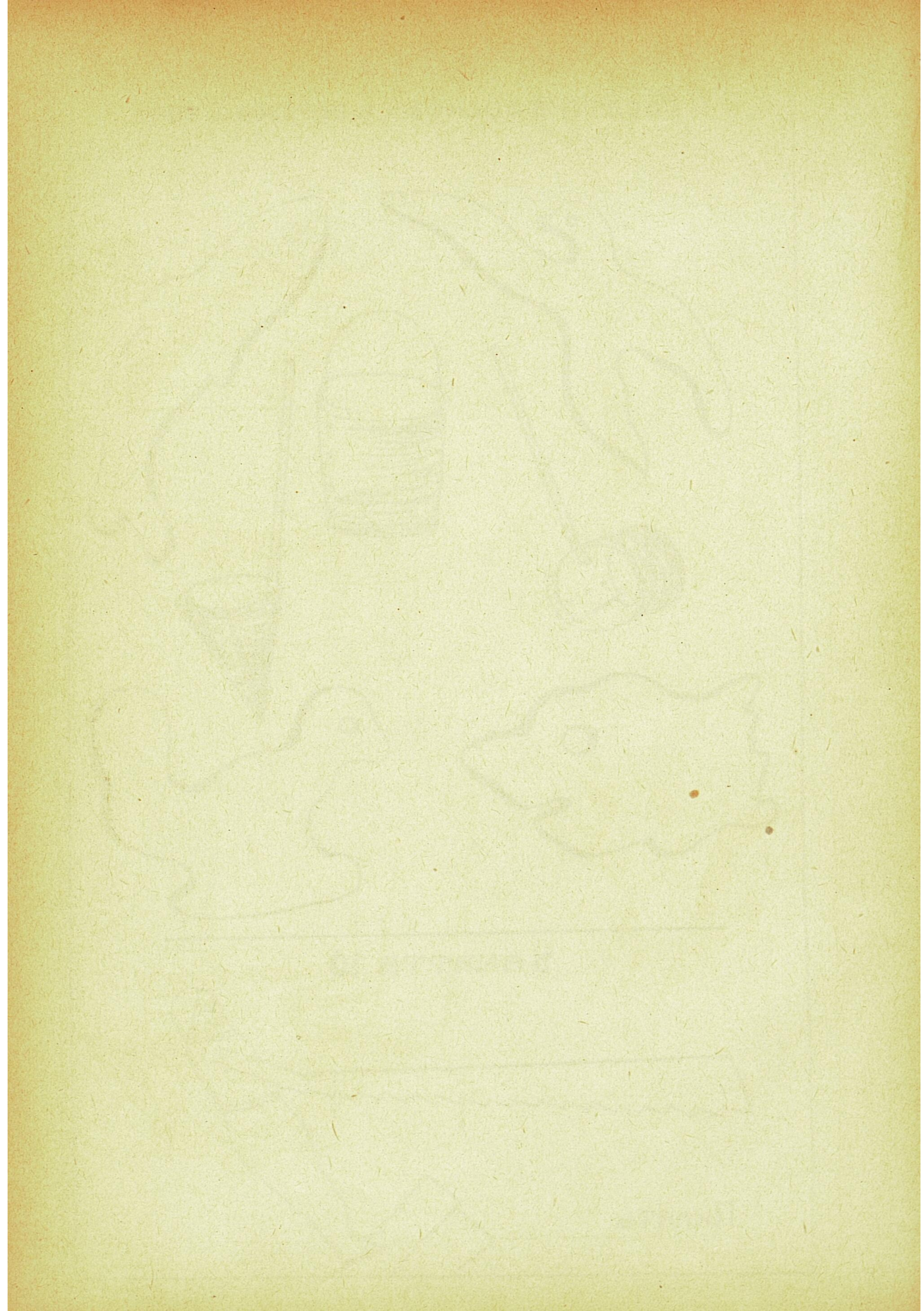
ЗАНЯТТЯ 9
Роботи з соснової і березової кори

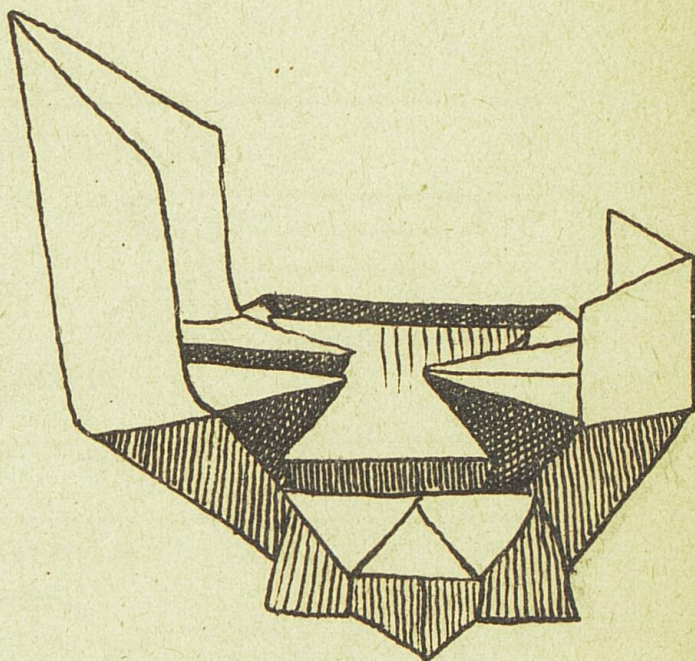
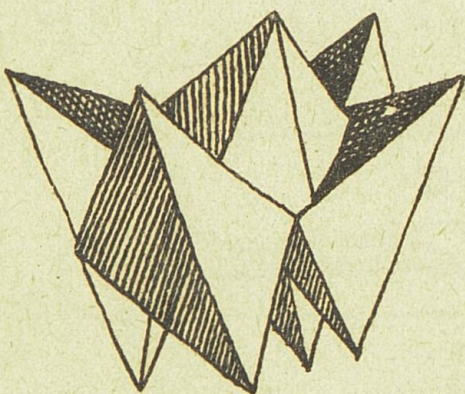
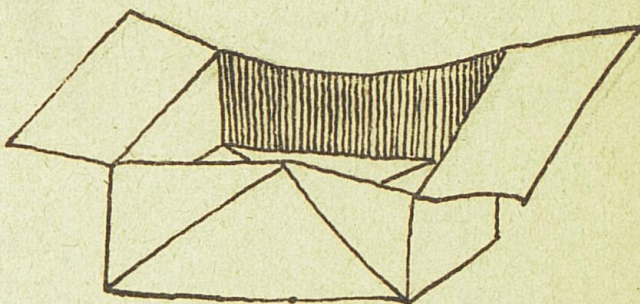
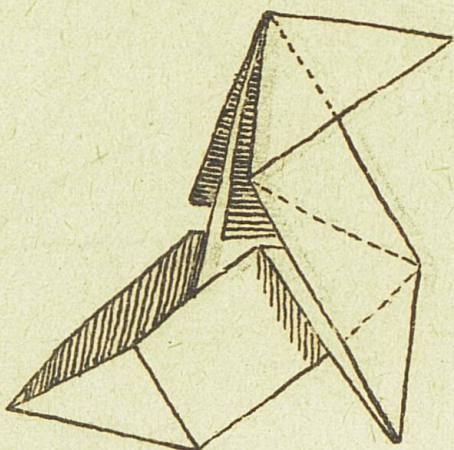
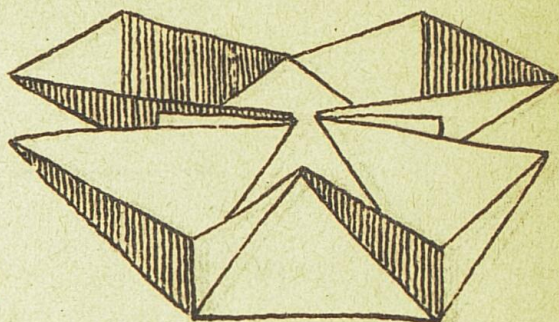
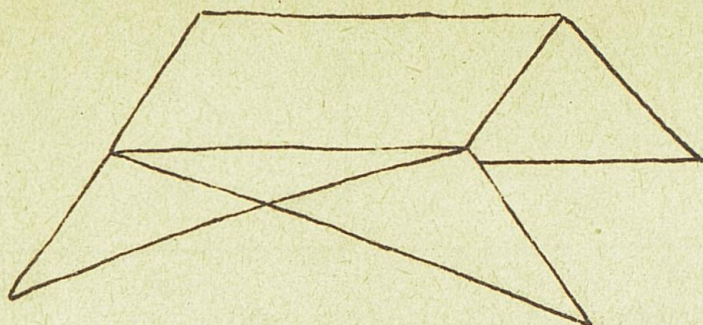
ЗАНЯТТЯ 10

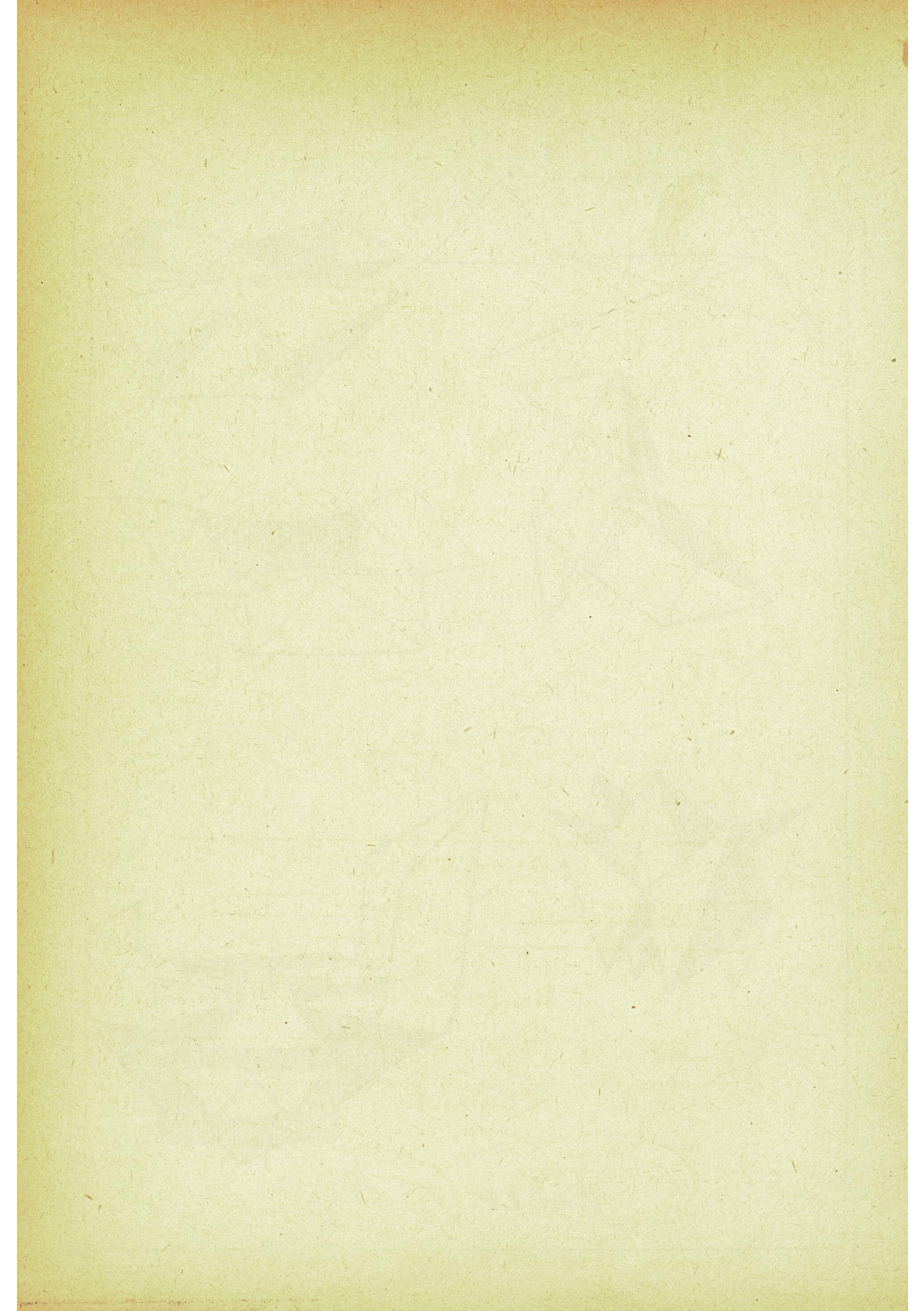
Пилать

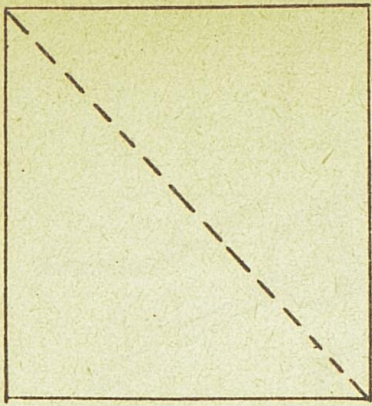
Задания 11

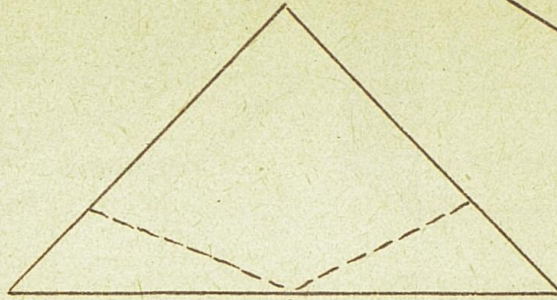
ПАПЕР

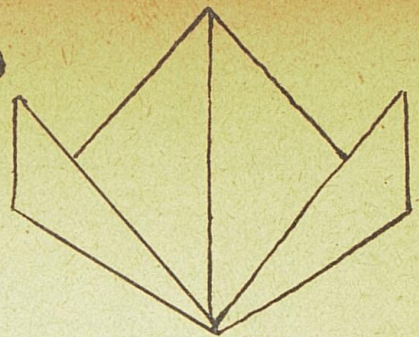
ЗАНЯТТЯ 12
Вирізування з паперу

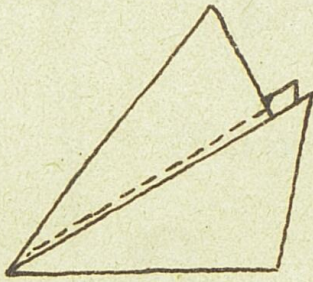
1

2

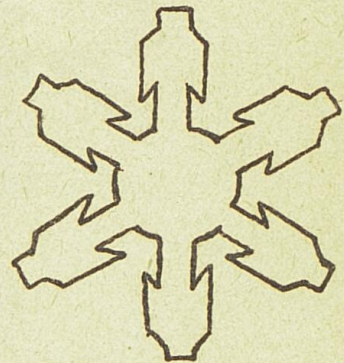
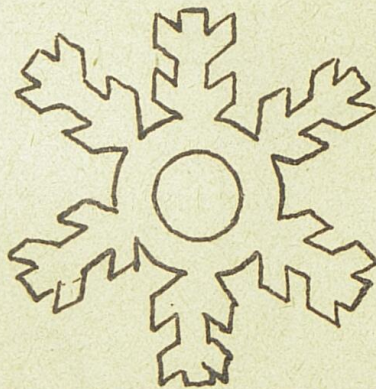
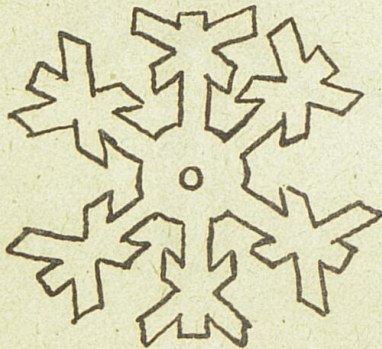
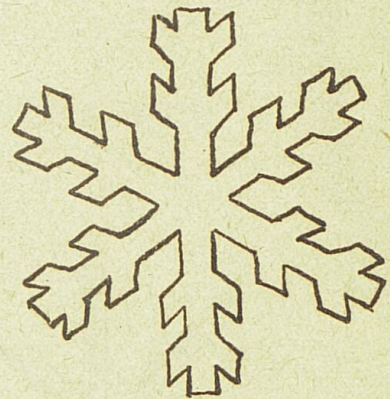
3

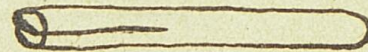
4

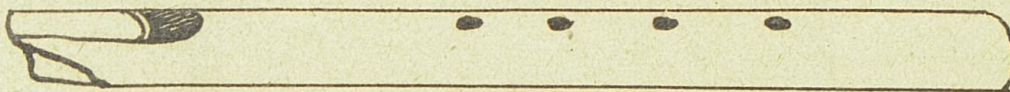
5

ЗАНЯТТЯ 13.

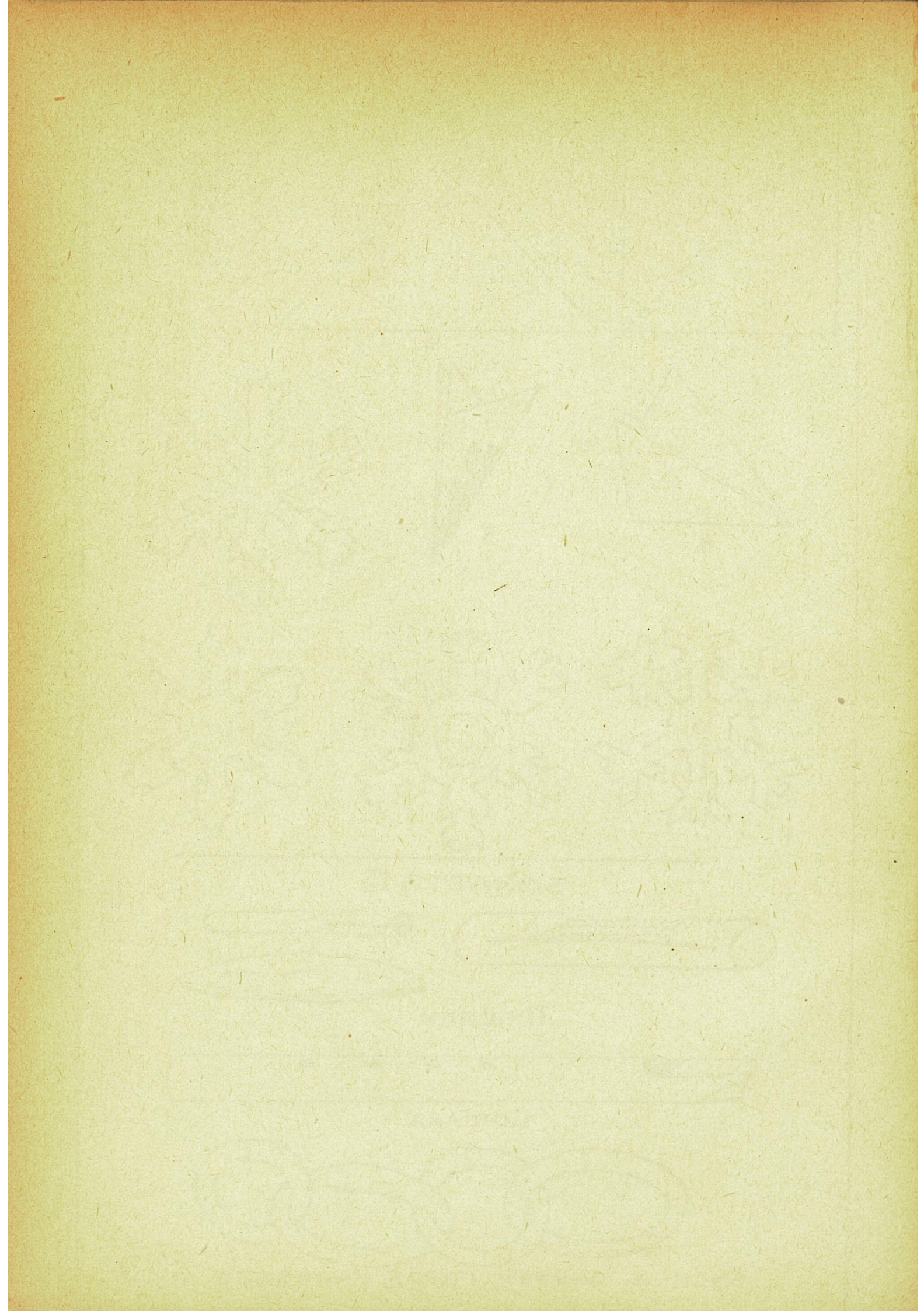
Піщики

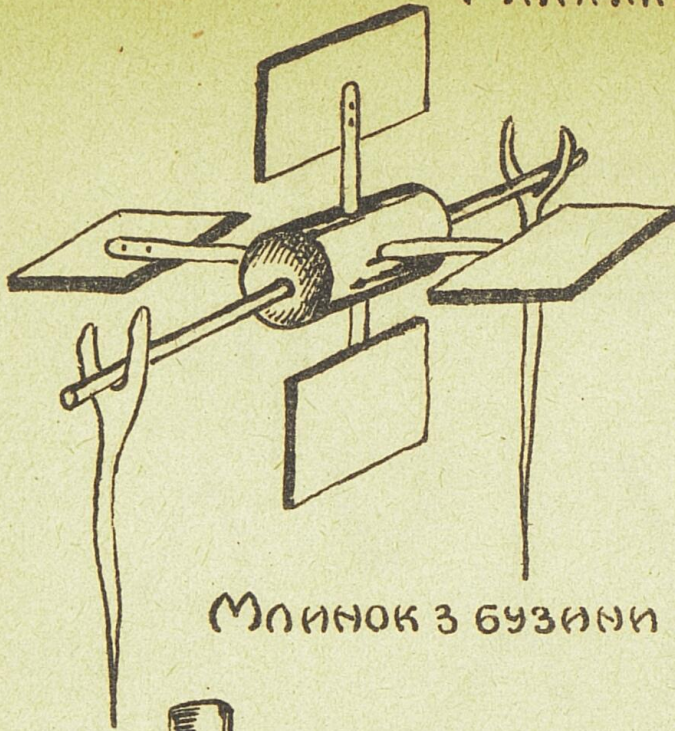
Сопілка

Бузина, очерет, горох, кульбаба

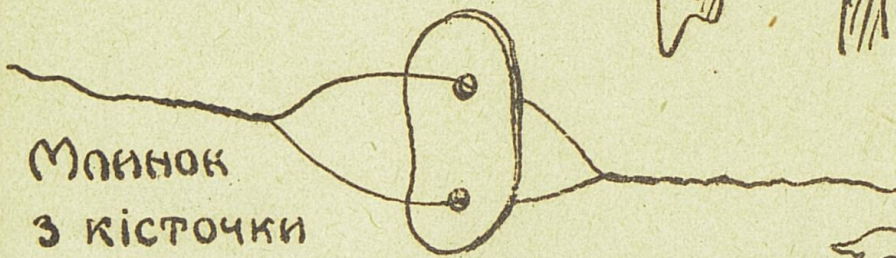
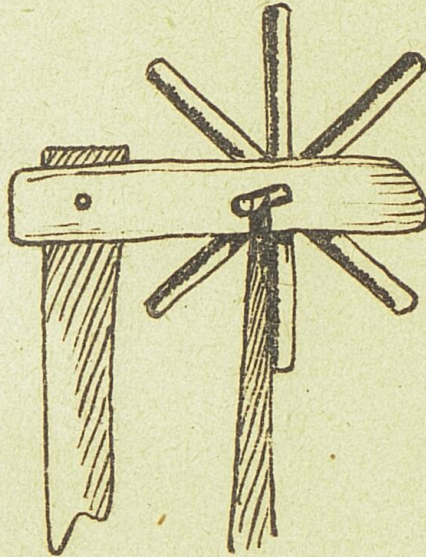
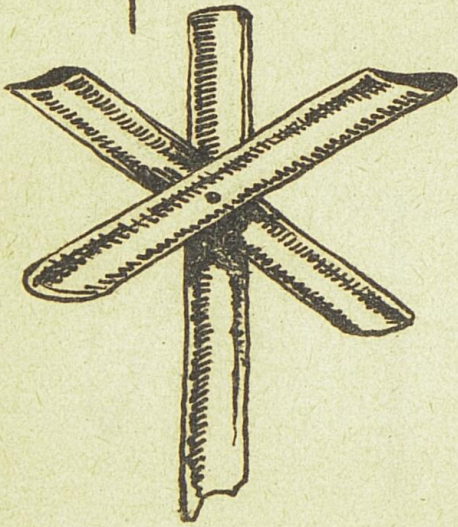
ЗАМЯТТА 14
МЛИНКИ.

Млинок з бузини або очерету

Трищотка

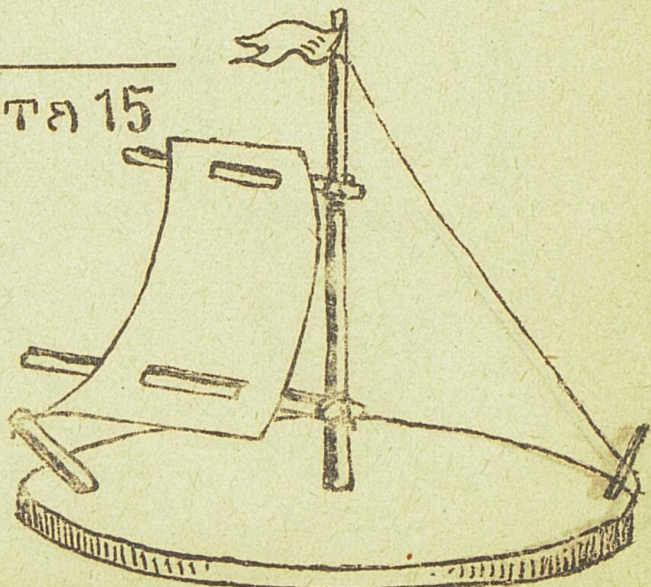

Млинок
з кісточки

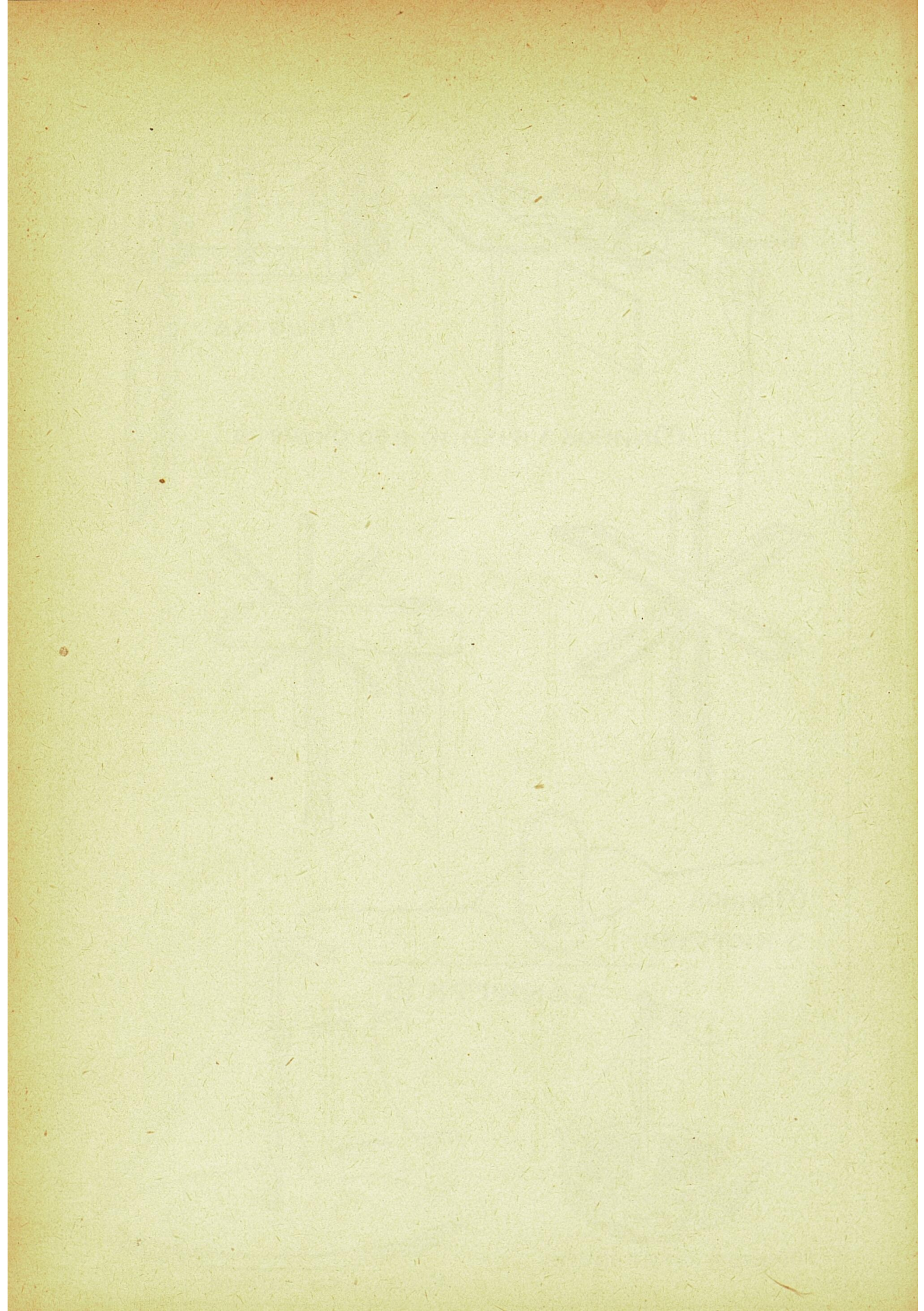
ЗАМЯТТА 15

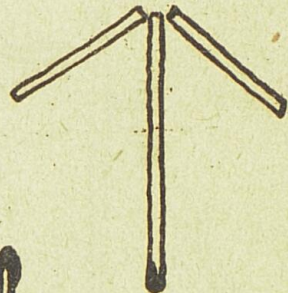
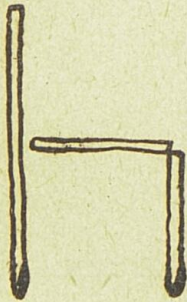
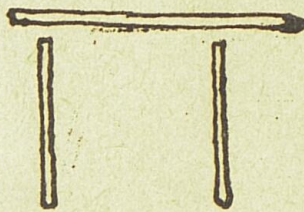
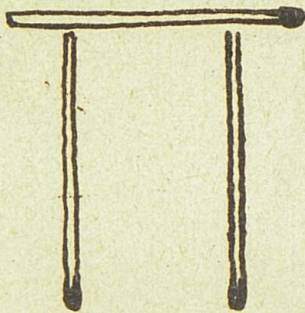
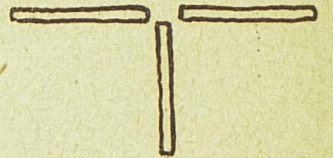
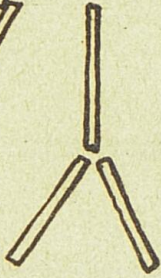
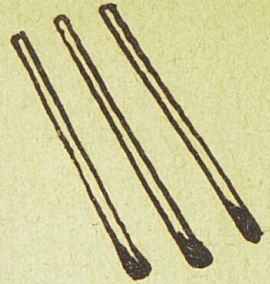
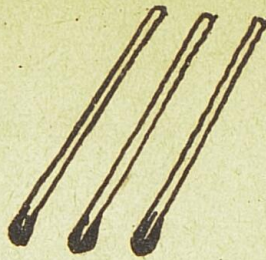
Горіхова шкаралупа

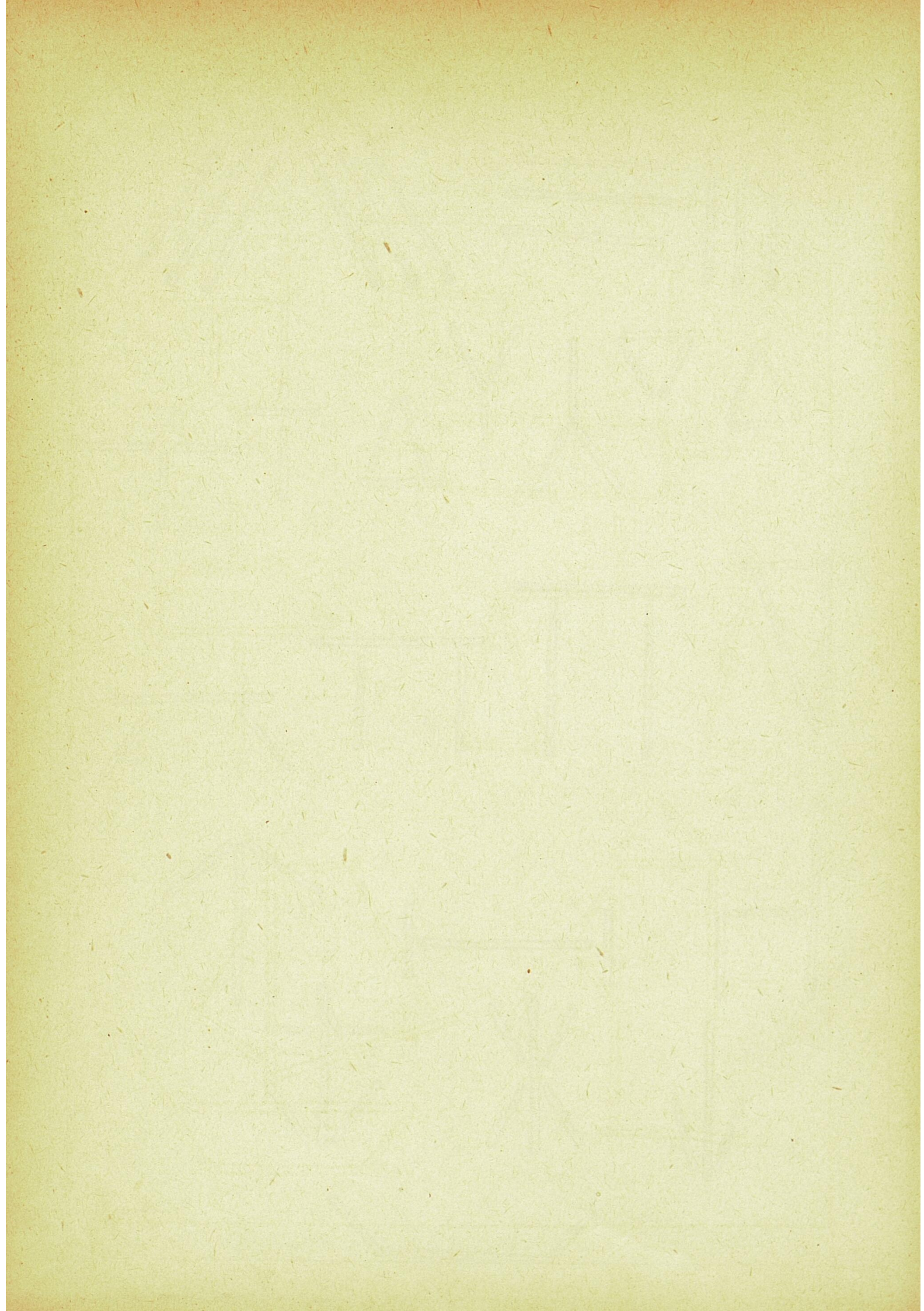

Кора або корок

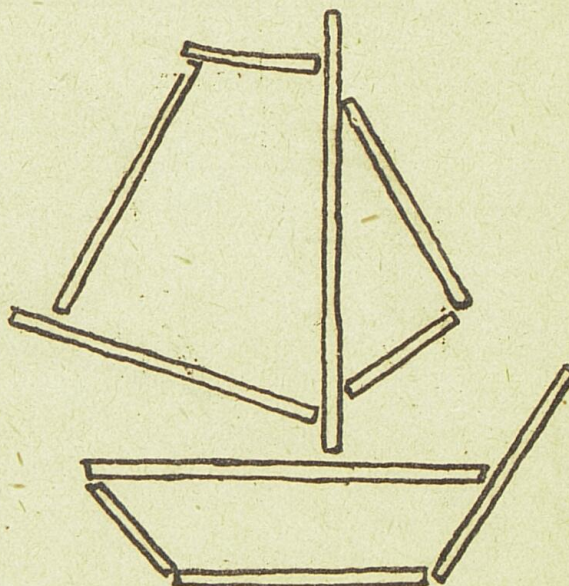
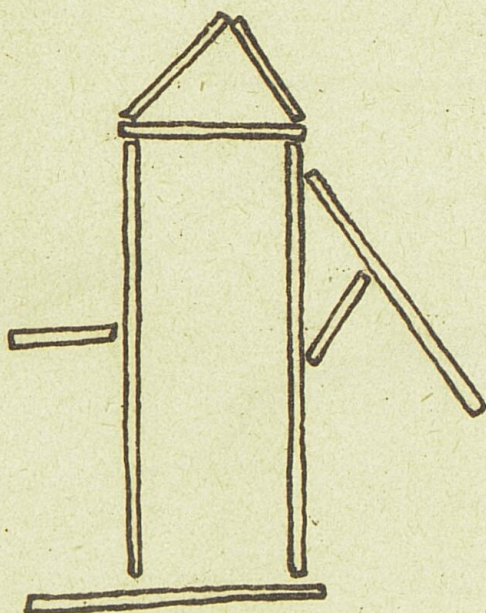
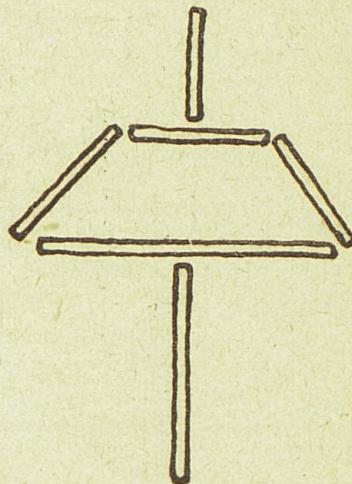
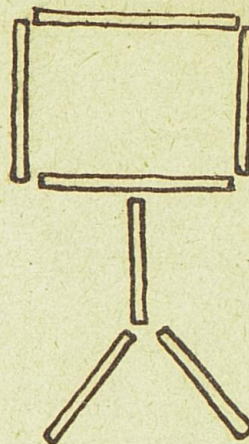

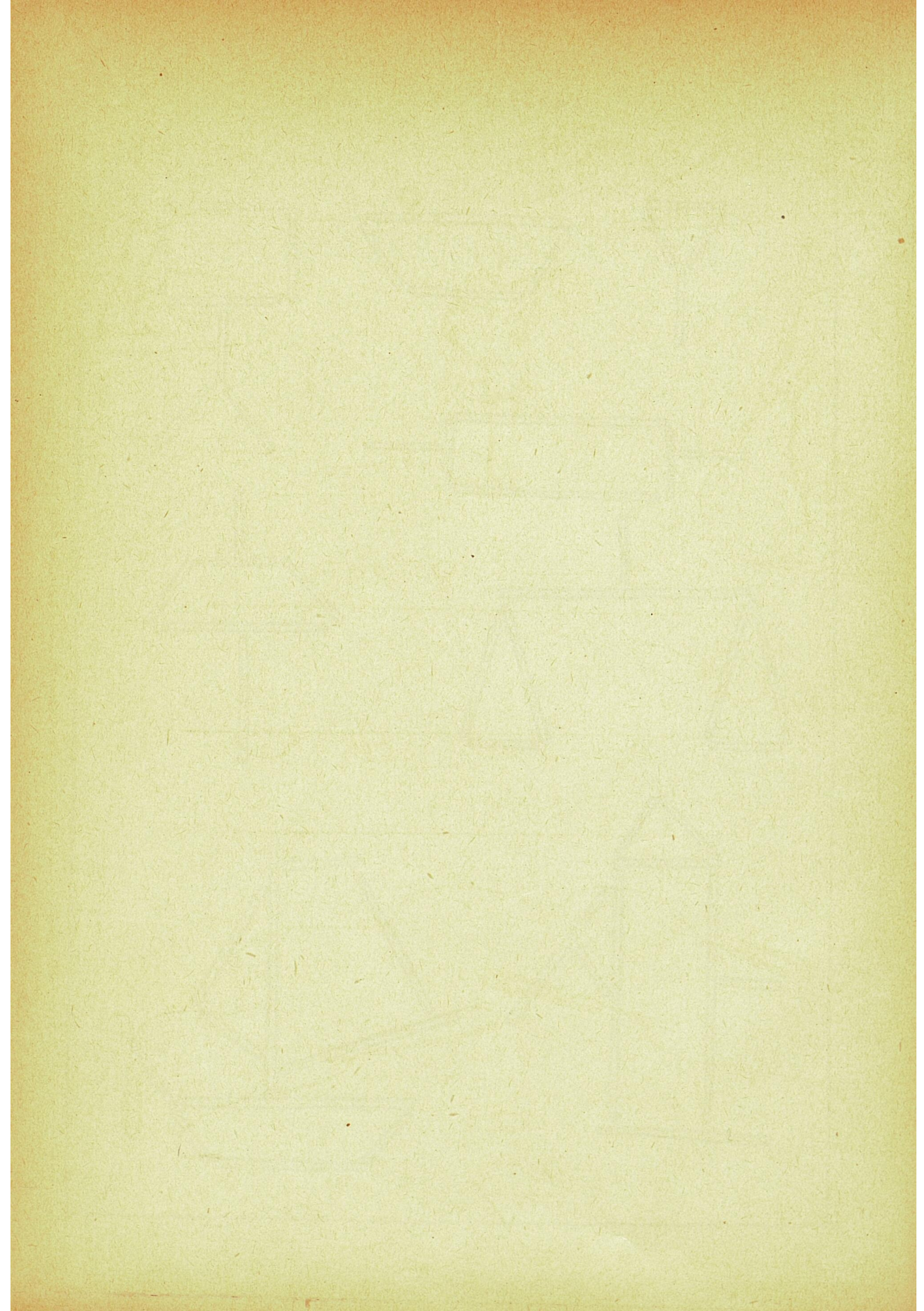
ЗАДАНИЯ 2Б

ЗАНЯТИЯ 3А

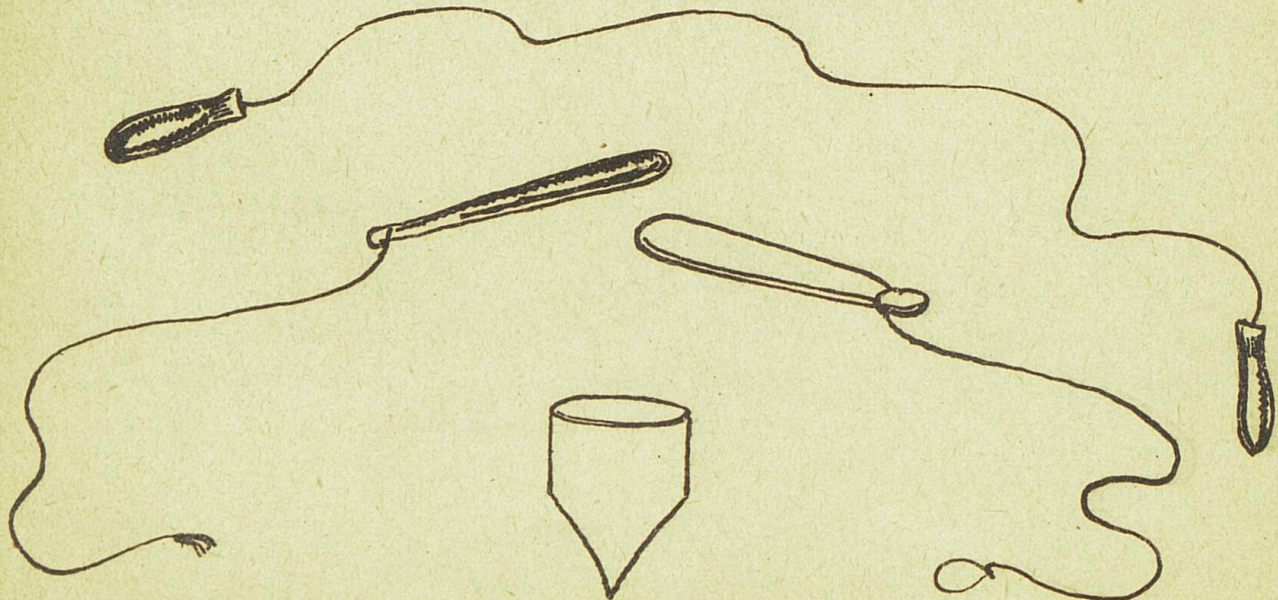
ИГРЫ

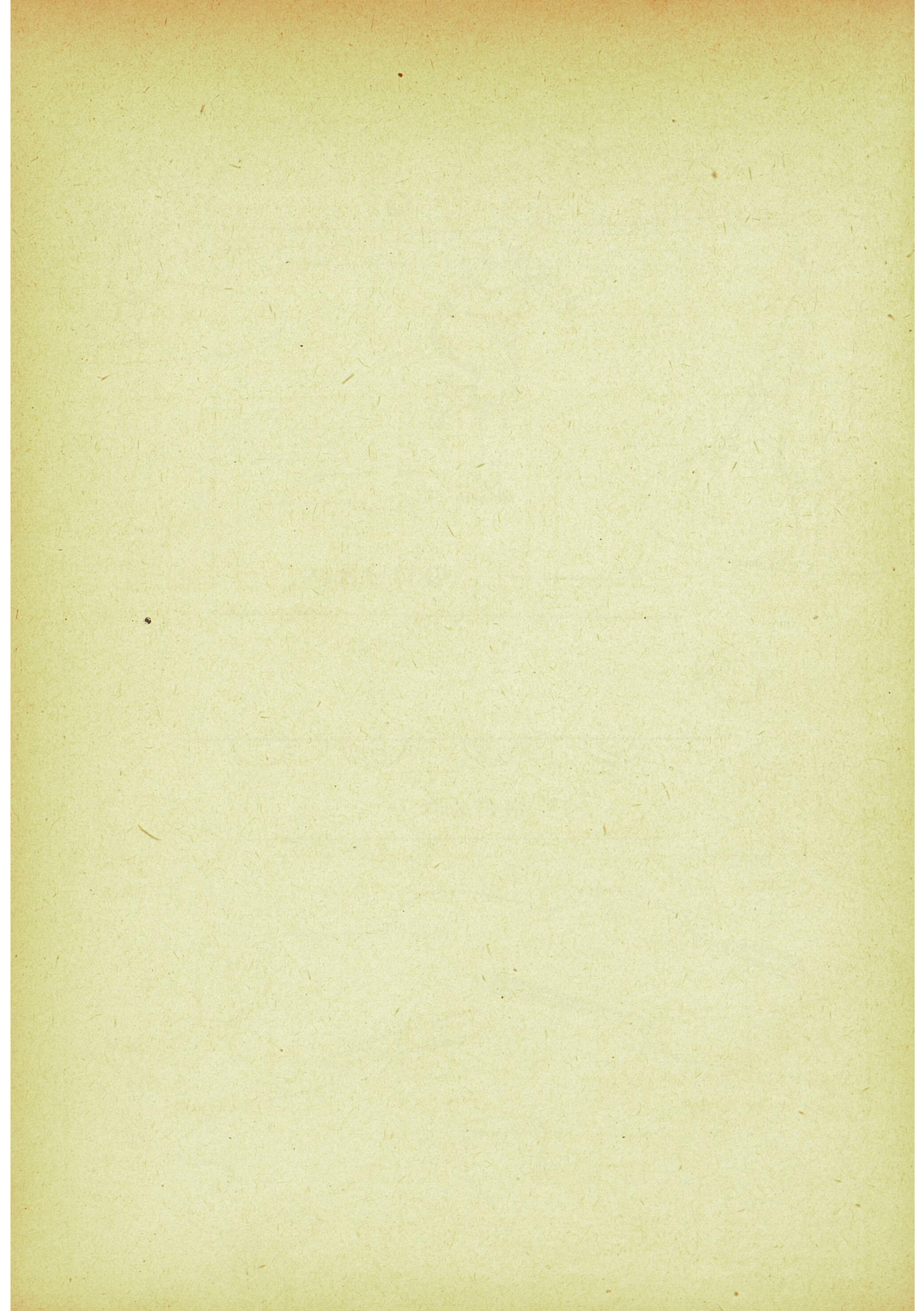

ОПУКА

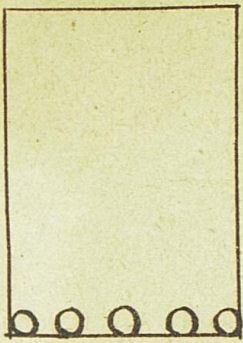

• ЯРКА

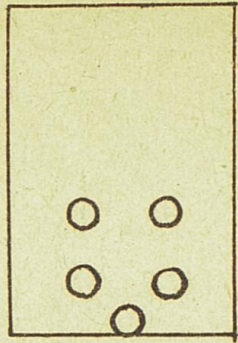

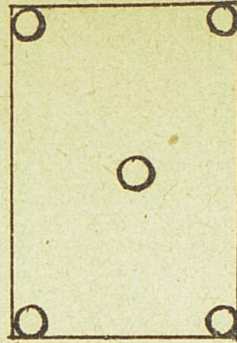
СКРАГЛІ

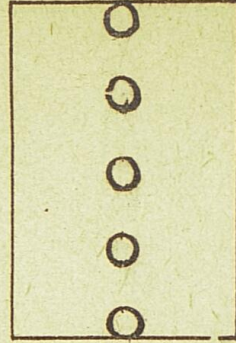
ТНН

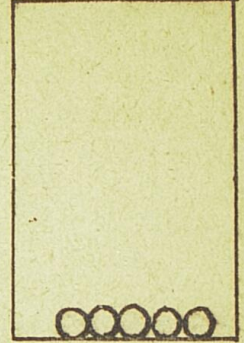
КОЗАКИ

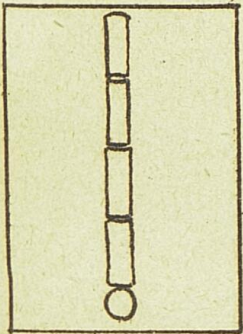
ЛИСТ

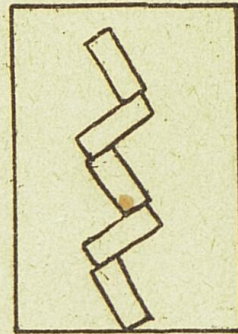
ГУСИ

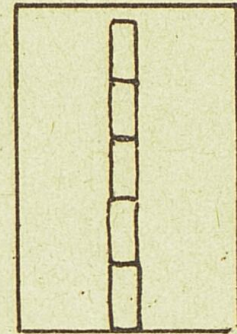
СТІНА

ПОТЯГ

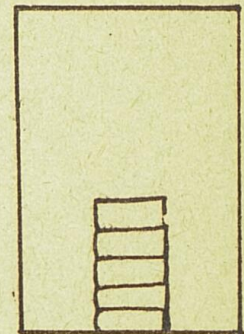
ЗМІЯ

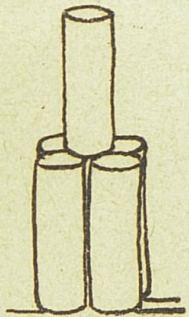
КОВБАСА

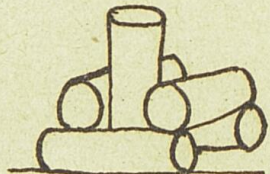
ЛЕЖНІ

ГРЕБЛЯ

СВІЧКА

КРИНИЦЯ

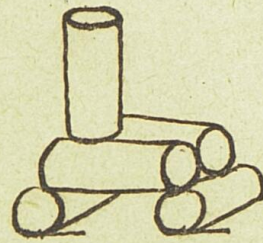
ГАРМАТА

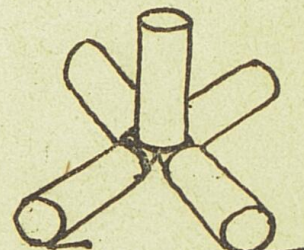
ДРОВА

БРАМА

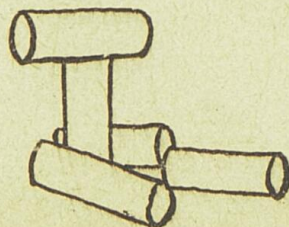
ПАРОТЯГ

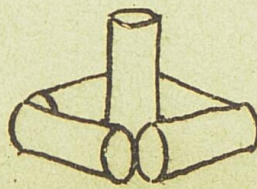
ЗІРКА

ПОКІЙНИК

КАЧКА

ПІП

